

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE ISPARTA'DAKİ VAKIF HİZMETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY

62964

HAZIRLAYAN
M. Sadık AKDEMİR

ISPARTA 1997

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
KISALTMALAR	II

GİRİŞ

I. KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMALAR.....	1
II. ISPARTA İLİ: COĞRAFİ KONUM ve TARİHÇE	3
1. Isparta Adının Menşei	7
2. Tarih Öncesi Dönemlerde Isparta	8
3. İlk Çağlarda Isparta	9
4. Ortaçağlarda Isparta	10
5. Selçuklular Devrinde Isparta.....	11
6. Hamidoğulları Döneminde Isparta	13
7. Osmanlı Döneminde Isparta	15

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM MEDENİYETİNDE VAKIF MÜESSESİNİN YERİ ve ÖNEMİ

1- Vakıfla İlgili Bazı Terimler	22
2- Vakfın Tarihi Gelişimi	24
3- Osmanlılarda Vakıf.....	29
4- Vakıfların Fonksiyonları	32

İKİNCİ BÖLÜM

ISPARTA'DAKİ VAKIF HİZMETLERİ ve DİNİ AMAÇLI VAKIF

ESERLERİ

I- ISPARTA'DAKİ VAKIF HİZMETLERİ.....	35
II- ISPARTA'DA TESİS EDİLEN DİNİ AMAÇLI VAKIF ESERLERİ.....	38

A- CAMİLER ve MESCİDLER	38
1- Kutlubey Camii (Ulu Cami).....	41
2- Hacı Abdi (Halil Hamid Paşa veya İplik Pazarı) Camii	50
3- Firdevs Bey (Mimar Sinan) Camii.....	57
4- Abdi Paşa (Peygamber/Kavaklı) Camii	60
5- Yusuf Ağa (Kadir Bey) Camii	64
6- Hisar Efendi (Bey) Camii	65
7- Hızırbey Camii.....	66
8- Derviş Mehmed Paşa (Ferahiye) Camii	67
9- Kara Bâli Mescidi	68
10- Sav Hacı Hasan Ağa Camii	69
11- Dalboyunoğlu Hacı Ahmed Camii	70
12- Lağus Kara Bey Camii	71
13- Çünür Muslihiddin Mescidi ve Kara Bayram Camii.....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ISPARTA'DAKİ EĞİTİM AMAÇLI ve SOSYAL İÇERİKLİ VAKIF ESERLERİ

A- SIBYAN MEKTEBLERİ	74
1- Hoca Pir Ahmed Muallimhânesi.....	75
2- Hacı Bayram Mektebi	79
3- Sav Dalboyunoğlu Hacı Ahmed Mektebi	79
B- MEDRESELER	81
1- Sadiye Buk 'ası Medresesi.....	83
2- Abdülkerim Efendi Medresesi	85
C- TEKKE ve ZÂVİYELER	86
1- Abdülkerim Efendi Zâviyesi.....	89
2- Isparta Mevlevîhânesi (Tekkesi).....	90
3- Savcı Köyü Hüsameddin Zâviyesi.....	91
4- Abdülkâdir Geylani Tekkesi	92

5- Ahi Kasap Zâviyesi.....	93
D- HAMAM ve ÇEŞMELER	94
1- Karaağaç Mahallesi Hamamı ve Kuru Çeşme	94
SONUÇ	96
BİBLİYOGRAFYA.....	99
EKLER: ARŞİV VESİKALARI	106

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti asırlar boyu, çok geniş topraklar üzerinde çeşitli ırklara mensup, farklı din, dil, mezhep, örf ve adetlere sahip insan topluluklarını idare etmiştir. Bu idareyi yalnızca askeri gücüyle değil, aynı zamanda sahip olduğu köklü müesseseleriyle sağlamıştır. Bu köklü müesseselerin en önemlilerinden birisi de vakıf müessesesidir. Bu müesseseler, kuruldukları yörelerde hizmetleri ve faaliyetleri ile insanların en çok ihtiyaç duydukları şeyleri karşılamışlardır. Memleketin en uzak noktalarına varıncaya kadar yayılan vakıf müesseseleri sayesinde Osmanlı Devleti, hakimiyetini uzun yıllar devam ettirebilmiştir. Biz bu çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin başarılı ve uzun ömürlü olmasında büyük etken olmuş vakıf müesseselerinin Osmanlı döneminde Isparta'daki hizmetlerini gün ışığına çıkarmaya çalıştık.

“Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Isparta'daki Vakıf Hizmetleri” ismini taşıyan bu araştırmamız, üç bölümden meydana gelmektedir. Girişte, Isparta'nın coğrafi konumu ve tarihi süreç içerisinde ilkçağlardan Osmanlılar'ın sonuna kadar tarihçesi hakkında bilgi verildikten sonra, birinci bölümde İslam Medeniyeti'nde Vakıf Müessesesinin yeri ve önemine temas edilerek ana hatlarıyla vakfın tarihi gelişimi, Osmanlı döneminde vakıf ve vakfın fonksiyonları hakkında malumat verildi. İkinci bölümde, Isparta merkezinde ve bazı köylerinde dinî amaca yönelik camiler ve bunlara bağlı vakıflarda ve bazı köylerinde eğitim ve sosyal alanda tesis edilen vakıf eserler ve bunların hizmetleri hakkında bilgi verildi.

Son olarak bu araştırmamda, başlangıcından sonuna kadar her kademesinde, çalışmalarımı kontrol eden ve yol gösterici tenkitleriyle bana yön veren saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. İ. Hakkı GÖKSOY'a şükranlarımı sunmayı bir vazife bilirim.

M. Sadık AKDEMİR

Isparta, Nisan 1997

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.mad.	: adı geçen madde
b.	: İbn
bkz.	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
Nr.	: Numara
s	: sayfa
sy	: sayı
Tah.	: Tahkik
trs.	: tarihsiz
VD	: Vakıflar Dergisi
yay.	: yayınlayan

GİRİŞ

I. KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMALAR

Araştırmamızın ana kaynağını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) Cevdet Evkaf, Cevdet Maarif ve İbnü'l Emin Evkaf tasnifleri teşkil etmektedir. Bu tasniflerde Osmanlı döneminde veya daha öncesinde tesis edilmiş olan ve faal bir durumda işlevini yerine getiren vakıflar ve bu vakıfların yaptığı hizmetlerle ilgili vesikalar yer almaktadır. Bu vesikalar berat, arz, îlam, mazbata ve hüccet cinsinden belgelerdir.

Cevdet Evkaf Tasnifi'nde yer alan vesikalar genellikle cami ve zâviyelerde yapılan vakıf hizmetlerini içermekle birlikte, buralarda yapılan eğitim faaliyetleri hakkında da bilgi vermektedir. Cevdet Maarif Tasnifi sadece vakıf kurumlarında yürütülen, eğitim ve öğretim hizmeti ile ilgili vesikaları kapsamaktadır. İbnü'l Emin Evkaf Tasnifi'nde de vakıf müesseselerinde yapılan her türlü hizmetle alakalı belgeler bulunmaktadır.

Araştırmamız esnasında bu üç tasnifin tamamını tarayarak Isparta ile ilgili vesikaları tespit etmeye ve tezimizde bu belgelerin orijinallerinden istifade etmeye çalıştık. Bu tasnifleri taramamıza rağmen Isparta'daki bütün tarihi vakıf eserleriyle ilgili vesikaları bulabildiğimizi söylemek mümkün değildir. Bunun sebebi olarak

diğer vakıf eserleriyle ilgili vesikaların ya günümüze kadar ulaşmaması veya belgelerin tasnifinin yapılamaması görülebilir. Böcüzade Süleyman Sami'nin *Isparta Tarihi* adlı eserinde bilgi verdiği tarihi medrese, tekke, zâviye ve cami türü müesseselerin bir kısmını arşiv vesikalarında tespit etme imkanı bulamadık. Konumuz itibariyle bu müesseseleri, arşiv kaynaklı olarak incelediğimiz için ancak mahalli kaynaklardan sathî bilgi verdik.

Arşiv vesikalarının yanısıra İslam Ansiklopedisi'nin "Hamidoğulları" ve "Isparta" maddeleriyle Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin "Cami", "Berat" ve "Buk'a" maddelerinden istifade ettik. Isparta'nın bir asır önceki sosyal durumu ile ilgili bilgiler veren 1317 ve 1322 yılı Konya Vilayeti Salnâmeleri ile zamanımıza ışık tutan 1967, 1973 ve 1983 yılı Isparta il yıllıklarına müracaat ettik. Mahalli kaynakların en önemlileri arasında Osmanlı döneminde Isparta'yı anlatan ve Isparta'daki tarihi eserler hakkında bilgi veren Böcüzade Süleyman Sami Efendi'nin *Isparta Tarihi* adlı eseri ile Isparta'da mahalli olarak çıkartılan bir halkevi mecmuası olan *Ün Dergisi*'ndeki makaleler bulunmaktadır. Dolayısıyla, arşiv kaynaklarından sonra tezimizin kaynaklarını önemli ölçüde bunlar teşkil etmektedir.

Vakıflarla ilgili genel malumat kısmında, el-Merginânî'nin "Hidâye"sini, Ömer Hilmi Efendi'nin "İthâfî'l Ahlâf fi Ahkâmi'l Evkaf"ını ve Ziya Kazıcı'nın "İslâmî ve Sosyal Açından Vakıflar" adlı eserini esas aldık. Bu eserlerin yanısıra vakıflarla ilgili çalışmaları olan Ali Himmet Berkî, Fuad Köprülü, Ömer Lütfi Barkan ve Bahaeddin Yediyıldız gibi şahsiyetlerin eserlerine de müracaat ettik.

Memleketimizde vakıflar konusunda bir hayli çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin vakıflar konusunda ne kadar titiz olduğunu ve bu müesseselere ne kadar önem verdiği malumdur. Bu çalışmada arşiv vesikalarında yer alan Isparta'daki vakıf hizmetlerini ele almaya çalıştık. Ayrıca benzer konularda yapılmış araştırmaları gözden geçirerek, istifade etmeye gayret gösterdik.

II. ISPARTA İLİ:COĞRAFİ KONUM VE TARİHÇE

Akdeniz Bölgesi'nin Batı Bölümü'nde "Göller Yöresi" diye de adlandırılan kısmında yer alan Isparta İli, Toros Dağları'nın Akdağ kütesinden ayrılan tepelerin kuzey eteklerinde, kendi ismiyle anılan ova kenarında ve Antalya Körfezi'ne dökülen Aksu Nehri'nin yukarı mecrâsı üzerinde, deniz seviyesinden 1040 m. yükseklikte kurulmuştur.¹ Isparta İli'nin doğusunda Konya, güneyinde Antalya, güneybatısında Burdur, batı ve kuzeyinde Afyon illeri yer alır.

Isparta, doğuda Torosların bir kolu olan Davraz Dağı (2635 m.), güneyde Kundakliebe, Sidre (1640 m.), Karatepe (1650 m.),batıda Hisar Tepesi (1580 m.) ve Gölcük Tepeleri, kuzeyde Kayı ve Çünür tepelikleri ile çevrilmiş ve güneydeki tepe ve dağlara daha yakın, güneyden kuzeye doğru hafif meyilli bir düzlük üzerinde yer almaktadır.²

XIV. asırda Anadolu'yu canlı levhalar halinde gözlerimizin önüne seren meşhur Arap seyyahı İbn Battûta (703-770/1304-1369), *Seyahatnamesi*'nde Isparta'yı bağ ve bostanları bol, pekçok nehir ve akarsuyu bulunan bir şehir olarak tasvir eder. Ayrıca onun ifadesine bakacak olursak şehirde bir kalenin de bulunduğu anlaşılır. Nitekim O, "Isparta güzel çarşıları olan bir beldedir. Şehrin kalesi yüksek bir dağ üzerinde bulunmaktadır."³ der. Bununla beraber günümüzde böyle bir kalenin kalıntılarına rastlanamamıştır.

Isparta, Göller Bölgesi'nde yer aldığı için sınırları içerisinde irili ufaklı birçok göl mevcuttur. III. jeolojik zamandaki kıvrımlarla yükselmiş, daha sonra volkanik ve tektonik hareketlerle yeni şekiller kazanan il alanında sayısız çukurlar oluşmuştur. Bunlardan bazıları bugün ova şeklinde olup tarım alanı olarak kullanılmakta bazıları da zamanla suyla dolarak göller meydana gelmiştir.Bu

¹ Besim Darkot,"Isparta"*İslam Ansiklopedisi (İA)*,V/2,681-682.

² Böcüzade Süleyman Sami, *Kuruluşundan Bu Güne Kadar Isparta Tarihi*,(Bugünkü dile çev. Suat Seren), İstanbul 1983, s.3.

³ İbn Battuta (Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed), *Rihlet-ü İbn Battûta*, Beyrut 1985, I, s.316.

sebeple bölgeye "**Göller Bölgesi**" adı verilmektedir. ⁴ İl sınırları içerisindeki göller Eğirdir, Kovada, Gölcük gölleridir. Ayrıca Beyşehir ve Burdur göllerinin küçük bir bölümü de il sınırlarının dahilindedir.

Bu göller, bölgenin fiziksel yapısında olduğu kadar tarihsel gelişmesinde de önemli roller oynamıştır. Bunlardan en önemlisi olan Eğirdir Gölü, Eğirdir ilçesinden başlayarak kuzeye doğru uzanır. Barla Dağı ile Çirişli Dağı arasında darlaşıp yeniden genişler. Bu şekilde ikinci bir göl oluşmaktadır ki, bu kısma da Hoyran Gölü denilmektedir.⁵

Eğirdir Gölü 517 kilometrekarelik yüzölçümü ile Türkiye'nin dördüncü büyük gölüdür. Kuzey-güney uzunluğu 50 km olan gölün doğu-batı genişliği ise 3-15 km arası değişmektedir. Deniz seviyesinden 1000 m yükseklikte olan Eğirdir gölünün derinliği de, 14 metredir.⁶ Çevredeki tarım alanlarında sulama suyu olarak kullanılmasının yanı sıra göl suyunun tatlı ve berrak olması sebebiyle Isparta'nın içme suyu büyük ölçüde günümüzde bu gölden sağlanmaktadır.

Isparta il alanı çeşitli su havzalarına bölünmüş durumdadır. Bunlar, Kapalı Göl Havzası, Burdur Gölü Havzası ve Antalya Havzalarıdır. Antalya Havzası dışında kalan havzaların fazlaca bir ehemmiyeti yoktur. Önemli akarsular, Antalya havzasında yer alan Aksu Irmağı ve Köprü Suyu'dur.⁷ Evliya Çelebi seyahatnamesinde Aksu Nehri'nden şöyle bahsetmektedir: "Kuzeyde Eğirdir dağlarından, Hamid derelerinden toplanıp Kondi (Serik Dağı'nın güneyinde bir Türkmen köyü) sahrası içinden geçip yine burada Akdeniz'e dökülür. Ama kanlı ve hayırsız sudur." Evliya Çelebi, Köprü Suyu'nu da Ulusu Nehri olarak nitelendirmekte ve bu nehrin Selçuklu Sultanı Alâeddin'in onbir güzel köprüsü altından geçerek Akdeniz'e döküldüğünü söylemektedir.⁸

⁴ *Isparta Yıllığı*, (1983 yılı), s.65.

⁵ Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir 1988, s.17

⁶ *Isparta Yıllığı*, (1983 yılı), s.66.

⁷ *Isparta Yıllığı*, (1983), s.65; *Konya Vilayeti Salnamesi*, (1317),s.232.

⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 1935, IX, 290-291.

Şehir merkezi, kuzey istikamete doğru uzanan düzlükler, bağlar, bahçeler ve gül bahçeleriyle örtülüdür. Gülcülük çok meşhurdur.⁹ Gülsuyu ve gülyâğı imal eden birçok fabrika mevcuttur. Eskiden gülyâğı imbiklerden çıkartılırken günümüzde fabrika ve imalathanelerde modern bir tarzda temin edilmektedir. Güle bağlı çiftçilik ve gül ürünlerine dayalı ticaret, şehrin iktisadi hayatında oldukça etkindir.¹⁰ Hatta her sene hac mevsiminde Kâbe, Isparta'dan getirtilen gülsularıyla yıkanmaktadır.

Gülcülüğün yanısıra halıcılığı ile de tanınmaktadır. XX. asrın ilk başlarında halıcılık Isparta'da Türkler tarafından geliştirilmiş, Türk ve Rum işçilerinin çalışması ile ilerlemiş, halı ihracaat şirketlerinin teşvikleriyle de bu sanat gelişme göstermiştir. Yakın zamanlara kadar halı ve geleneksel el dokumacılığı Türkiye genelinde oldukça meşhurdur. Ancak makina dokumacılığı çıkınca el dokuma tezgahlarına büyük darbe vurmuş ve gerilemesine sebep olmuştur.¹¹

Mâli 1322 tarihli Konya Vilâyeti Salnâmesi'nde de gülcülük ve halıcılığın Isparta'da geçim kaynağı olduğu ve yabancı ülkelere bunlara dayalı ürünlerin ihraç edildiği hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır: "Isparta'da sanâyi-i mahalliyeden en ziyâde hâiz şöhret ve rağbet olan halıcılık sanatı olup, gayet güzel halı ve seccadeler nesc olunur ve Memâlik-i Ecnebiyye külliyyetlü ihrâcaat vukû bulur. Bu sanat günden güne terakkî etmekte ve destgâhların mikdarı teksîr olunmaktadır. Her nev'î ekmişe-i harîriyye (ipek kumaşlar) ve elâce ve kilim ve çul ve havlu ve döşemelik dokumalar dahi vücuda getirilip mensûcât-ı mezkûre günden güne ıslah ve teksîr edilmekte olduğundan mahallî ihtiyacını temin ettikten sonra hârice sevk ve furûhat edilmektedir. Isparta'da 1314 senesinden beri te'sis ve teksîr oluna gelen gülistanlar gülyâğı ihrâcına pek müsâit olup, kazanlık usûlünce bunlardan senevi 8-10 bin miskal râddesinde gülyâğı istihsal olunmakta ve mevkiin istî'dadına ve ahâlinin bu

⁹ *Türkiye Ansiklopedisi*, "Isparta", III;124; Darkot, "Isparta" *İA*, V/2, 682.

¹⁰ Böcüzade, s.35.

¹¹ Darkot, "Isparta" *İA*, V/2, 682.

bâbdaki rağbetine nazaran âtiyen gülyağcılığın bu kasabaya daha büyük istifâde bahşedeceği münfehim olmaktadır."¹²

Böcüzâde Süleyman Sâmi Efendi (1851-1932)¹³ *Isparta Tarihi* adlı eserinde Isparta'ya gülcülüğün 1890 yılında geldiğini söylemektedir. Kızanlık muhacirlerinden Muhâsebe Başkâtibi İsmail Efendi'nin öncülüğünde başladığını, yerli imbiklerle çekilen gülyağının kaliteli olduğu anlaşılınca, 8-10 sene içinde Isparta'da birkaç bin dönüm gül fidanı dikildiğinden bahsetmektedir.¹⁴

Isparta'da gülcülük ve halıcılığın yanısıra tarım da önemlidir. Verimli bir ovaya sahip olan şehir ve köylerde buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır gibi tahıllardan başka afyon, pamuk, pirinç türü ürünler de yetiştirilir.¹⁵ Günümüzde özellikle Eğirdir'de elma ve Uluborlu'da kiraz yetiştiriciliği oldukça yaygın hale gelmiştir. Zamanımızda pamuk ziraati görülmemesine rağmen Ağlasun civarında nadiren de olsa pirinç ziraati yapılmaktadır.

Isparta'nın bitki örtüsünü çoğu kesimlerde tipik Akdeniz bitki örtüsü olan maki türü ağaçlıklar oluşturmaktadır. Yüksek ve dağlık kesimlerde ise kızılçam, karaçam, sedir ve ardıç gibi ibreli ağaçlardan oluşan, özellikle Sütçüler yöresinde daha çok koru niteliği gösteren iğne yapraklı ormanlar vardır.¹⁶

"Hamîdâbâd Sancağı dahilinde maden olarak hemen her kazada krom, manganez, demir, maden kömürü mevcut olduğu gibi takriben seksen beş bin hektarlık orman vardır."¹⁷ Ancak halen işletilebilen Keçiborlu'daki kükürt madenidir. Köfke taşı, odtaşı ve kesmetaş denilen bazı taşlar da yapı işlerinde kullanılmak üzere çıkartılmaktadır.¹⁸

¹² *Konya Vilayeti Salnamesi* (mâli 1322), s.321.

¹³ İkinci Meşrutiyet dönemi Isparta Mebusu ve Belediye Başkanı.

¹⁴ Böcüzade, s.35.

¹⁵ *Konya Vilayeti Salnamesi*, (1317), s.234; Böcüzade, s.35.

¹⁶ *Isparta Yıllığı*, (1983 yılı), s.70.

¹⁷ *Konya Vilayeti Salnamesi*, (1317), s.234.

¹⁸ Böcüzade, s.35.

1- "Isparta" Adının Menşei

Isparta adının kaynağı hakkında çeşitli görüş ve söylentiler bulunmaktadır. Bunları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür: Yunanistan'da bulunan Isparta şehrinin milattan 330 sene evvel Büyük İskender tarafından zabdedilmesinden dolayı muharebe esnasında dağılan ahâlisi buralara hicret etmişler, dağlara ve dereler içine evler, tapınaklar inşa etmeleri sebebiyle yeniden şehir kurmuşlar ve buraya daha önce yaşadıkları şehrin ismini vermişlerdir.¹⁹

Başka bir rivayete göre Yunanistan'daki Isparta şehrinin kötü havası yüzünden, halkının yazları şimdiki Isparta'yı yayla edinerek hayvanlarını burada gütmelerinden, buraların havasının ve suyunun güzel olduğunu gördüklerinden, ayrıca memleketlerinin milattan 400 yıl kadar önce müthiş bir depremle harap olmasından, buralara gelmişler ve yurt edinmişler. Bu yerleşim yerine de eski şehirlerinin ismini vermişler.²⁰

Yine değişik bir rivayette: "Bugünkü Isparta'da ilk çağa ait iskan izleri bulunmamakla beraber, buranın Pisidia şehirlerinden Baris yerine kâim olduğu kabul edilmektedir. Ruge'ye göre, Sanskritçe su manasında Vâri kelimesi ile münasebetli olduğu isbat edilen Baris'in adı bazı ilk çağ kaynaklarında geçmekte ise de, bu sırada önemli bir şehir vasfını hâiz olmadığı tahmin edilir. "İznik Konsili sırasında (m.325) buradan Heraclius Barenis Pisidiae adı ile bahsedilir; daha sonra Bizanslı Stephan ve Hierodes tarafından zikrolunur." Bizans devrinde burada bazı sikkeler de basılmıştır.²¹ Şehrin adı İbn Battûta'da Sabarta -Yunanca Patara karşılığı olarak- şeklinde gösterilmektedir.²² Kâmus-u'l Alam'da ise "ism-i kadîmi Baris olmakla, Rumca 'is' edât-ı zarfı ile terkinde İsbarita olduğundan bundan galat olarak Isparta denmiştir" kaydına rastlanır.²³

¹⁹ *Konya Vilayeti Salnamesi*, (1317), s.232-233.

²⁰ Bôcüzade, s.6.

²¹ Darkot, "Isparta" *İA*, V/2,681.

²² İbn Battuta, I, s.316.

²³ Şemseddin Sami, "Isparta", *Kâmus-u'l Alam*, II, 857-858.

Diğer bir rivayet ise "Peloponnesos Savaşı'nda (M.Ö. 431-404) İranlılar'a karşı savaşan Yunanlılar'ın arasından bir kısım Ispartalının, Yunanistan'da memleketleri olan Isparta'ya dönmeyerek Baris'i, mektepler yaparak genişletmiş olmasından ileri gelmektedir."²⁴

Son olarak , mahalli araştırmacılardan Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Isparta adının "Baride" kelimesinden geldiğini, bu kelimenin Hititçe, belki de Lidya dilinden gelmiş bir sözcük olduğunu, Yunan göçmenlerin Anadolu'ya gelmelerinden sonra, Baride ismine 'Eis' takısını ekleyerek, 'İsbarida' dediklerini söylemektedir. Daha sonra **Eis Baride** kelimesini Türkler Isparta şeklinde telaffuz ettiklerinden şimdiki şekliyle kalmıştır.²⁵

Bütün bu görüşleri serdettikten sonra yine de kesin bir şekilde, Isparta adının kaynağı şudur demek mümkün değildir. Biz buraya sadece değişik rivayetleri aktarmakla yetindik.

2- Tarih Öncesi Dönemlerde Isparta

Isparta kuruluşundan günümüze kadar birçok devreler geçirmiş, tarihî yönden hayli zengin bir beldedir. M.Ö. VI. asırdan itibaren çeşitli medeniyetleri barındıran Isparta ve çevresinde bugün dahi bu zengin tarihî kalıntıları görmek mümkündür.

Antik deyimi ile Pisidya bölgesi, daha sonra çevresinde bulunan göller dolayısıyla "**Göller Yöresi**" diye adlandırılmıştır. Yörenin yerleşme tarihi Paleolitik dönemle başlamaktadır. Nitekim Bozanönü Ovası'nda bulunan Kapalıin Mağarası kalıntıları Paleolitik dönemin izlerini taşımaktadır. Yine yapılan araştırmalar neticesinde, Baladız'da (Gümüşgün) Mezolitik (Orta Taş) çağına ait 'mikrolit' adı verilen çakmak taşları bulunmuştur.²⁶

²⁴ *Türkiye Ansiklopedisi*, "Isparta", III, 124.

²⁵ Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Milattan Evvelki Isparta Tarihi Hakkında", *Ün Dergisi*, (Isparta 1934), I/6,93-94

²⁶ *Isparta Yıllığı*, (1967), s.91; *Isparta Yıllığı*, (1973), s.2.

3- İlkçağlarda Isparta

Isparta'nın ilkçağlardaki tarihi , daha ziyade Pisidya bölgesinin genel tarihi seyri içinde incelenmelidir. Anadolu'nun tarihi ve uygarlığı ile yakından ilgisi olan Pisidya çevresi, Anadolu'da cereyan eden büyük siyasi olaylarda rol oynamış ve bu bölge tarihte değişik medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Eldeki verilere göre, şehrin bulunduğu yerin Hititler'in Arzava ülkesine dahil olduğu anlaşılmıştır. Tarihî dönemlerde Hitit egemenliği altında olan bu bölgeye daha sonra İyonlar ve Lidyalılar hakim olmuşlardır. Bölgedeki şehrin tam olarak teşekkülü de Lidyalılar zamanında gerçekleşmiştir. M.Ö. 546 tarihinde Pers kralı yapılan bir savaş neticesinde Pisidya yöresini Pers egemenliğine katmıştır. M.Ö. 333 tarihinde de Büyük İskender Likya'yı zabdederek Pers hükümrânlığına son verdi ve Pisidya'yı da ele geçirmiş oldu. İskender İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra bölge, Selevkoslar'ın hissesine düştü. M.Ö. 190 yılında Selevkoslar, imparatorları III. Antiochus'un başkanlığında, Batı Anadolu egemenliği rekabeti sebebiyle Manisa yakınlarında Romalılar'la karşılaştılar. Ağır bir yenilgi sonucu Selevkoslar bu bölgeyi Romalılar'a devretmek zorunda kaldılar.²⁷

Roma yönetimi sırasında Isparta, çok büyük gelişmeler göstermiştir. O dönemde Isparta'da para basılmış olması şehrin önemli bir İktisadî merkez olduğunun açık göstergesidir. Bu paralar halen şehir müzesinde sergilenmektedir.

Romalılar kısa bir süre için bu bölgeyi önce Bergamalılar'a daha sonra da M.Ö.36 yılında Galatlar'a devretti. Galat Kralı Antiochus'un ölümü üzerine bölge tekrar Roma yönetimine dahil edilerek Roma askerî kolonisi haline getirilmiş oldu. Bu dönemde Isparta'nın en önemli yerleşim merkezleri; Agrai (Atabey), Sidera (Bayat), Apolbuia (Uluborlu), Antiocheaia (Yalvaç), Adada (Sütçüler), Neapolis (Şarkikaraağaç) ve Dabenaie (Gelendost) 'dir. Bahsi geçen merkezlerden,

²⁷ *Isparta Yıllığı*, (1967), s.92-95.

Hellenizm'in son dönemlerinde kurulan Antiocheia (Yalvaç), Romalılar devrinde büyük bir önem kazanmıştır.²⁸

4- Ortaçağlarda Isparta

Roma İmparatorluğu'nun M.S. 395 yılında parçalanarak ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun hissesine düşen Isparta, VII. ve IX. yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu'nun bir eyaleti olmuş ve piskoposluk makamı tesis edilerek dînî nitelikli bir merkez haline gelmiştir.²⁹

Isparta'nın İslâmiyetle ilk temasını, hicrî yedinci yıla dayandıran bazı rivayetler vardır. Isparta o dönemde Mauni adı verilen Cenevizli bir topluluk tarafından idare ediliyordu. Bu yönetim halka çok zulmediyordu. Zâlim idarecilerden iyice usanan halk, Medine'ye bir heyet göndererek Hz. Peygamber'den yardım talep ederek kurtarılmalarını istediler. Bunun üzerine Hz. Ali ve ashaptan bazıları buraya gönderildi. Bu efsane günümüze kadar gelmiş ve halk arasında anlatılır olmuştur. Buna delil olarak, Isparta'nın eski yerleşim merkezlerinden biri olan Dere mahallesinde Düldül ayağı denilen bir karataş üzerinde Hz. Ali'nin atının ayak izi olarak kabul edilen at ayağı şeklinde olan bir iz gösterilmektedir.³⁰

Başka bir rivayet ise buraya Battal Gazi'nin gelip İslamiyeti yaydığı yolundadır. Battal Gazi'nin Eskişehir'e bağlı Seyitgazi ilçesinde medfun bulunması sebebiyle rivayetteki doğruluk payını artırmaktadır.

Emeviler döneminde bir müslüman ordusu Isparta'yı kısa bir süre için ele geçirmiş, ancak Bizans baskıları nedeniyle geri çekilmiştir. Aynı şekilde 771 tarihinde Abbas oğulları devrinde Harun Reşid'in uç birlikleri Isparta'yı ele geçirmiş iseler de, Bizans birlikleri tekrar geri almışlardır.³¹

²⁸ *Isparta Yıllığı*, (1983), s.25-26.

²⁹ Nuri Katırcıoğlu, *Bütün Isparta*, Ankara 1958, s.12.

³⁰ Böcüzade, s.16.

³¹ *Isparta Yıllığı*, (1983), s.26.

5-Selçuklular Devrinde Isparta

Türkler müslüman olduktan sonra çevrelerine hızla İslamiyeti yaymaya başladılar. Bunun neticesinde 1071 yılındaki Malazgirt Zaferi'ne kadar Anadolu kapılarına dayanarak birçok akınlar yaptılar. Malazgirt Zaferi ile de Anadolu kapıları tamamen açılmış oldu. Günden güne Anadolu içlerine ilerleyen Selçuklular, Ege ve Batı Akdeniz bölgelerine kadar geldiler.

Bizans'ın Anadolu'da güç ve kuvvetinin zayıfladığı sıralarda Türk hükümdarları da doğuda güçlenmekte idiler. Olgunluk devresine giren Anadolu Selçuklu Devleti, Bizans'a son bir darbe vurmak için hazırlanmıştı. Selçuklu hükümdarlarından Sultan Mesud'un oğlu II. Kılıç Aslan ile Bizans İmparatoru Manuel arasında, 1150 tarihinde Isparta çevresinde büyük savaşlar oldu. Kış mevsiminin en şiddetli günlerinde yapılan bu savaşlarda Ispartalılar'ın yardımı ile II. Kılıç Aslan kısmen de olsa duruma hakim olmuştur.³²

İmparator Manuel bu yenilgilerin acısını çıkarmak için, Bizans kuvvetlerinin yanısıra Frenk, Macar ve Peçenekler'den oluşan 100.000 civarındaki ordusu ile Selçuklu Devleti'ni yıkma hevesine kapıldı. II. Kılıç Aslan Türkmen kuvvetlerinin, maharetle tatbik ettiği sahte ric'at sayesinde, Hoyran gölü yakınındaki sarp ve dar Myriocephalon vadisine, Bizans ordusunu sokmayı başardı. 17 Eylül 1176 günü Gelendost-Fatlin- Ovası'nda Myriocephalon'da yapılan savaşta Bizans ordusunu imha etti.³³ Bu zafer, Bizans'ın Malazgirt Savaşı'ndan beri, Anadolu'yu Türkler'in elinden geri alma hevesi ve ümidini tamamen ortadan kaldırmıştır. Ayrıca bu zafer, Anadolu'nun hakiki Türk yurdu olduğunu kanıtlamış ve Bizans bundan sonra Türklere yeni bir taarruz cesareti gösterememiştir.

Isparta'nın Selçuklular zamanında, tam olarak zabtı Rükneddin Süleyman Şah'ın oğlu III. Kılıç Aslan tarafından 1204 yılında gerçekleştirilmiştir. Isparta'nın

³² Katırcıoğlu, s.12-13

³³ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1992, s.62.

Akdeniz sahiline yakınlığından ve önemli bir merkez olduğundan dolayı Selçuklular buranın imarı için gayret göstermişlerdir.

Isparta'da Selçuklu dönemine ait en eski eser olarak Çelebiler mahallesinde **Sâdiye Buk'ası Medresesi**'ni söyleyebiliriz. Bunu da kitabesinden anlıyoruz. Kitabeye göre bu medrese, Anadolu Selçuklu hükümdarlarından III. Alaaddin Keykubad zamanında 698/1298 yılında Süleyman oğlu Selman adında bir hayırsever tarafından, mensup olduğu Sâdiye³⁴ tarikatine izâfeten Sâdiye Buk'ası ismini vererek yaptırmıştır. Bitişğinde de fakirlerin kalabileceği bir "**Yoksullar Yurdu**" bina ettirmiştir.³⁵ Müteaddid yangınlar geçiren bu iki bina asıllarını muhafaza edememişlerdir. Ancak kitabesi, Tahir Erdem tarafından fotoğrafı çekilerek yayımlanmıştır. Bu medreseyi, 1927 yılında Isparta Mebusu Hacı Hüsnü Efendi husûsi muhasebeden satın alarak ev haline getirmiştir.³⁶ Günümüzde bu eski medreseden hiçbir iz kalmamakla birlikte kitabesinin de nerede olduğunu tesbit edemedik.

Diğer taraftan Isparta'da ikinci bir Selçuklu eseri olduğu iddiasına rastladık. Bu da Sülübey mahallesinin İğci sokağında bulunan Yılkırkan Çeşmesi'dir. Araştırmacılardan Hikmet Turhan, çeşme üzerinde bulunan Arapça kitabeye göre çeşmenin yapım tarihinin 529/1135 olduğunu söylemektedir.³⁷ Ancak başka bir Isparta Tarihi araştırmacısı Tahir Erdem, çeşme üzerinde bulunan Farsça kitabedeki tarih beyti "**bâd havzı cinan**" sözleri ile bitmekte, ebced hesabına göre de bunun 925 yılına tekâbül etmekte olduğunu söylemektedir. 925 hicri yılı, miladi

³⁴ Sa'diye veya Cibâviye, adını kurucusu Sa'd el-Din el-Cibavi (Öl. 700/1300 veya 736/1335)'den alan bir tarikat. Ölümünden çok daha sonra Mısır ve Türkiye'de yayılmıştır. Deliliği tedavi ederlerdi. Bir kağıt parçası üzerine çeşitli dualar yazılır ve bu kağıt suya ıslanırdı. Hasta bu suyu içerek iyileşirdi. Ayrıca hastanın yazılan muskayı da yanında taşıması gerekliydi. Bu tarikata mensup kişilerin yılanlar üzerinde özel bir tesirleri olduğu söylenir. Ayrıca Mısır'da yılanları teşhir ederlerdi. Oniki terkli külah giyer, sarımtrak bir sarık sarar, yaya dolaşırlar ve saçlarını uzatırlardı. (Geniş bilgi için bkz., *İA*, X, 44-45.)

³⁵ Tahir Erdem, "Isparta'da Sülübey Mahallesinde Yılkırkan Çeşmesi Kitabesi", *Ün Dergisi*, Isparta 1934, I/5, 77-78, Katırcıoğlu, s.12-13.

³⁶ Tahir Erdem, a.g.m., I/5, 77.

³⁷ Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Isparta'da Selçuklular Devrine Ait Bir Çeşme Kitabesi", *Ün Dergisi*, Isparta 1934, I/2, 34.

1519 yılının karşılığı olduğu için bu çeşmenin Osmanlı dönemine ait olduğunu belirtmektedir.³⁸ Isparta'nın tamamı ancak 1204 yılında Selçuklular tarafından zabdedildiğine göre, bu çeşmenin 1135 tarihinde yapılmasına ihtimal verilemez.

6- Hamidoğulları Döneminde Isparta

Anadolu Selçuklu hükümdarı III. Kılıç Aslan devrinde, 1203 yılında Eğirdir, Borlu, Yalvaç ve Antalya fethedildikten sonra buralara Hamid Bey'e bağlı Türkmen aşiretleri yerleştirilmiştir. Bundan bir asır sonra da Hamid Bey'in torunu Dünder Bey, dedesinin ismine izâfeten Hamidoğulları Beyliği'ni kurmuştur.³⁹ Isparta o dönemden beri Hamid Sancağı adıyla anılırken 1891 tarihinden itibaren Hamidâbâd Sancağı ismi verilmiştir. 1920 yılında da Isparta adını almıştır.⁴⁰

Anadolu Selçuklu Devleti XIII. yüzyıl sonlarına doğru ciddi bir çöküntüye uğramış ve İlhanlı Devleti'nin nüfuzu altına girmişti. Anadolu Selçuklu Devleti'nin batı sınırlarındaki Türk aşiretleri bu durum karşısında kendi başlarını kurtarma çaresini aramışlar ve herbiri ayrı ayrı toplanarak bir yönetim şekli kurmuşlardı. Bu sıralarda Isparta, Eğirdir ve çevresinde meskun olan Hamid aşireti de Feleküddin Dünder Bey başkanlığında kendi beyliklerini kurdular. Merkezleri önce Borlu, daha sonra da Eğirdir oldu. Hamidoğulları Beyliği'nin kuruluşu XIV. yüzyılın başlarından öncedir. Çok yetenekli ve faal bir emîr olan İlyas Bey'in oğlu Dünder Bey; Gölhisar, Korkuteli ve Antalya gibi şehirleri topraklarına katarak beyliğinin sınırlarını genişletmiştir. Feleküddin Dünder Bey birçok eserler yaptırarak Eğirdir'i mamur bir şehir haline getirmiş ve kendi künyesine nisbetle buraya Felekâbâd ismini vermiştir.⁴¹

Dünder Bey, Anadolu'ya hakim olan İlhanlılar'ın güçlü idaresine boyun eğmiş ve bunun için de Anadolu vergilerini toplayan İlhanlı memurlarına her sene

³⁸ Tahir Erdem, a.g.m, *Ün Dergisi*, I/5, 77-78.

³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s.62 ; Ali Sevim - Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, s.294.

⁴⁰ Böcüzade, s.18.

⁴¹ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.62.

dörtbin dinar vergi vermek zorunda kalmıştır. Hatta İlhanlı hükümdarı Olcaytu'ya sadakat ve bağlılığını göstermek için onun adına Eğirdir'de para bastırmıştır.⁴²

1316 yılında İlhanlı hükümdarı Olcaytu vefat etmiş ve yerine oğlu Ebû Said Bahadır Han küçük yaşta tahta çıkmıştı. Bunu müteâkip ülkede bir iç karışıklık çıkmış ve bu durumu fırsat bilen civar beylikler gibi Dünder Bey de bağımsızlığını ilan ederek Sultan unvanı almış, sınır komşuları olan Aydın, Saruhan, Menteşe gibi beylikleri kendisine ilhak etmiştir. 1324'te Anadolu beyliklerinin bağımsızlık hareketleri üzerine İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş (Demirtaş) insiyatifi ele alarak ilk önce Konya üzerine yürümüş ve burayı işgal etmiş, daha sonra da Eşrefoğlu Süleyman Bey'i ele geçirerek öldürmüştür. Beyşehir'e Moğollardan bir vali tayin ettikten sonra Dünder Bey'in üzerine yürümüştür. Dünder bey, Antalya'ya yeğeni Mahmud Bey'in yanına kaçmış ise de, Mahmud Bey amcasını Timurtaş'a teslim etmiştir. Bunun üzerine Dünder Bey katledilmiş, Hamidoğulları Beyliği'nin Isparta ve Eğirdir şubesi Timurtaş'ın eline geçmiştir.⁴³

1325 tarihinde Timurtaş ile Ebû Said Bahadır Han'ın arası açılmıştı. Timurtaş'ın Memluk sultanına iltica ve Mısır'a firar etmesi üzerine Dünder Bey'in büyük oğlu Hızır Bey meydana çıkarak Hamideli yönetimini ele almıştır. Hızır Bey'in hükümrانlık süresi kesin olarak belli değildir. Eşrefoğullarına ait Beyşehir, Akşehir ve Seydişehir'i topraklarına ilhak ettiği bilinmektedir.⁴⁴ Günümüzde Isparta ve Eğirdir'de kendi adıyla anılan iki de cami mevcuttur.

Hızır Bey'den sonra beyliğin başına kardeşi Necmeddin İshak Bey geçmiştir. İshak Bey, Karamanoğlu'nun mektubuyla babasının kanını dava etmek için Mısır'a gitmiştir. O sıralarda Kahire'de bulunan Timurtaş'la Memluk Sultanı melik Nâsır Mehmed'in huzurunda tartışmışlar ve birbirlerine ağır sözler söylemişlerdi.

⁴² Uzunçarşılı, "Hamidoğulları", *İA*, V/1,190; Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.62-63.

⁴³ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.63.

⁴⁴ Ali Sevim - Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, s.295.

Necmeddin İshak Bey , Timurtaş'ın Kahire'de idam ettirilmesini sağladıktan sonra 1325'de tekrar memleketine dönerek beyliğinin başına geçmiştir.⁴⁵

Meşhur seyyah İbn Batûta 1333 yılında Eğirdir'e gelerek İshak Bey'le bizzat görüşmüş, sohbetinde bulunmuş, o seneki Ramazan ayını beraber geçirmişlerdir. O sıralarda beyin bir oğlu vefat etmiş, beraber defin işleminde bulunmuşlardır. İshak Bey İbn Batûta'ya birçok ihsanlarda bulunmuştur. İbni Batuta beyin kardeşi Mehmed Çelebi'nin o dönemde Gölhisar beyi olduğunu söylemektedir.⁴⁶

İshak Bey'den sonra kardeşi Mehmed Bey'in oğlu "**Emîr-i Muazzam**" diye de adlandırılan Muzafferüddin Mustafa Bey Hamideli beyi olmuştur. Burdur'daki 1344 tarihli Muzafferîye Medresesi onun ismine atfen yaptırılmıştır. 1374 tarihine kadar sırasıyla Hüsâmeddin İlyas Bey, Kemâleddin Hüseyin Bey, Mustafa Bey Hamid beyleri olmuştur. 1381 yılında da Hamid toprakları Osmanlı hakimiyetine girmiştir.⁴⁷

7- Osmanlı Döneminde Isparta

Hamidoğulları Beyliği'nin son dönemlerinde beyliğin başında Kemaleddin Hüseyin Bey bulunuyordu. Karamanoğulları'nın Hamid Beyliği'ne baskı ve hücumları oldukça artmış, Kemaleddin Hüseyin Bey de bu durum karşısında sıkıntıya düşmüştü. Diğer taraftan Osmanlılar'ın siyasi menfaatleri de beyliği sıkıştırmıştı. Karamanoğulları ile çetin mücadele veren Hüseyin Bey aynı mücadeleyi Osmanlılara karşı gösteremedi.⁴⁸ Karamanoğulları ve Osmanlı Devleti'nin Hamid üzerindeki siyasal çıkarlarının çatışması, sonuçta Hüseyin Bey'in Osmanlı egemenliğini kabul etmesine yol açtı.

⁴⁵ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.64.

⁴⁶ İbn Battuta , I, 316-317.

⁴⁷ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.64-66.

⁴⁸ Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul 1964, I, 234.

O dönemde Osmanlı Devleti'nin başında Murad Hüdâvendigâr⁴⁹ bulunuyordu. Sultan Murad'ın oğlu Bayezid'in evlilik çağı gelmiş, Germiyanoglu beyi Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun ile evlenmesi için düğün hazırlıklarına başlanmıştı. Germiyan beyi, kızını Sultan Murad'ın oğlu Bayezid'e gelin olarak alması için bizzat kendisi teklifte bulunmuştu.⁵⁰ Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı'yı da kızının çeyizi olarak vermeyi önermişti.⁵¹

Bayezid'in düğün merasimi için etraftaki tüm beyler davet edildiler. Mısır ve Suriye Memlûklü hükümdarı ile Aydın, Saruhan, Menteşe, Kastamonu, Karaman ve Hamid beylerinin elçileri Sultan Murad'a çeşitli hediyeler sunarak Bursa'da düğüne katıldılar. Murad Hüdâvendigâr da onları çeşitli armağanlarla hoşnut etti.⁵²

Murad Hüdâvendigâr alışılmışın dışında fetih yolu ile değil de barışçıl yollarla da Osmanlı Ülkesi'ni Anadolu'da genişletmek arzusundaydı. Nitekim, Bursa'da oğluna yaptığı düğünü bir fırsat olarak gördü. Bunun için düğün merasiminden sonra elçilere dönüş izni verildiği sırada Sultan Murad, Hamid hakimi Hüseyin Bey'in elçisini yanına çağırttı ve ona hitaben şöyle dedi: Biraderim Hüseyin Bey'e selam edip diyesin ki, aramızda olan sevgi ve dostluk, yakınlık ve birlik gereği bir isteğimiz vardır. Kabul ettiğini bildiren cevabını ve bununla ilgili haberi beklediğimizi bileler. Karamanoğlu Ali Bey bakımlı ülkemize çoğu düşmanlık ve bizim soyumuza kötü duygular beslemektedir. Karaman yöresinde Hamidili'ne bağlı bir nice kale ve hisar sınırlarımızın korunması ve yaramazların fitnessinin defedilmesi için çok önem ve değer kazanmıştır. Bunun için istenir ki, usulünce satılarak bu tarafa mülk haline getirilsin. Böylece yeniden dostluk yolu açılmış olsun.⁵³

⁴⁹ I. Murad'ın hükümranlılığı 1359 - 1389 yılları arasındadır.

⁵⁰ Danışman, a.g.e., II, 165.

⁵¹ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannüma : Neşri Tarihi*, (Yay: Faik Reşit Onat - Mehmet A. Köymen), Ankara 1987, I, 149-150.

⁵² Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't -Tevârih*, İstanbul 1279, I, 94-98.

⁵³ Hoca Sadettin Efendi, I, 98-99.

Böyle bir teklif karşısında Hüseyin Bey önce şaşırılmış ve bunu latife telakkî edip geçiştirmek istemişti. Bu sırada padişah, gelininin çeyiz olarak sunduğu Kütahya'yı görmek üzere yola çıkmıştı ki, Hamid Beyi bu seferi kendi memleketine yapılan bir fetih hareketi sanarak, Sultan'ın arzusuna boyun eğmekle istenilen şehirleri satmaya razı oldu.⁵⁴ Sultan Murad'ın almak istediği Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta şehirleri idi.⁵⁵

Murad Hüdâvendigâr bu şehirleri satın almak üzere elçilerini Hamidili'ne gönderdi. Hamid Bey'i Kemaleddin Hüseyin Bey de bu durumda sözünden dönmeyerek⁵⁶ bu beldeleri seksenbin altın mukabilinde Osmanlı Devleti'ne sattı ve kendisine de Eğirdir ve çevresini alıkoydu.⁵⁷ Alım-satım işlemi, şer'î ve örfî kurallar çerçevesinde 783/1381 tarihinde yapıldı ve her iki tarafın kadılarının huzurunda belgelerle tapular alınıp verildi. Tarihçi Mehmed Neşri'nin ifadesiyle "**satu-pazar edildi**".⁵⁸

Ancak bir süre sonra Murad Hüdâvendigâr Rumeli'de fetihlerle meşgul olurken Karamanoğlu Alaaddin Ali Bey yeni ilhak edilen bu beldelere tecavüz ederek onları topraklarına kattı. Bu tecavüzü bertaraf etmek üzere Osmanlı Devleti 789/1387'de Konya üzerine bir sefer düzenledi. Karamanoğlu ordusu iyi donatılmış Osmanlı ordusu karşısında bozguna uğratıldı. Padişahın da kızı olan Alaaddin Bey'in eşi vasıtasıyla af dileyerek barış yapılmasını istedi. Neticede, daha önce satın alınan beldeler yeniden Osmanlı topraklarına katıldı.⁵⁹

Sultan Murad ile iyi ilişkiler kuran Kemaleddin Hüseyin Bey, I. Kosova Savaşı'nda oğlu Mustafa Bey kumandasında Osmanlılar'a yardımcı kuvvet göndermiştir. Öte yandan padişah savaşa giderken yeni sancağın yönetimini

⁵⁴ Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 165.

⁵⁵ Mehmed Neşri, I, 208.

⁵⁶ Hoca Sadettin Efendi, I, 98.

⁵⁷ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.65.

⁵⁸ Mehmed Neşri, I, 208.

⁵⁹ Kemal Turfan, "Isparta ve Çevresinin Tarihi", *Isparta'nın Dünü Bugünü ve Yarını Sempozyumu*, Ankara 1992, s.506-507.

komutanlarından Kutlubey'e bırakmıştır.⁶⁰ Isparta'da Kutlubey'in yaptırmış olduğu ve kendi adıyla anılan bir cami mevcuttur. 1914'de vuku bulan büyük depremde yıkılmış ve aslına uygun olarak yeniden yapılmıştır.

Hamidili'nin eski sahibi Hüseyin Bey 793/1391 yılında vefat etmiştir. Bazı tarihçilere göre de, meçhul bir sebepten dolayı Yıldırım Bayezid tarafından öldürtülmüştür. Murad Hüdâvendigâr'ın yerine geçen Yıldırım Bayezid 1393 tarihinde Isparta üzerinden Antalya'ya kadar inerek Hamidoğulları Beyliği'nin elinde kalan son toprak parçalarını da Osmanlı Devleti'ne ilhak etmiş ve Hamid yönetimini de oğlu İsa Çelebi'ye vermiştir.⁶¹

1402 yılında Timur Anadolu'ya kadar gelmiş ve yapılan Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid yenilmişti. Timur böylece Anadolu'yu istilaya başlamıştı. Osmanlı hakimiyetine girmiş olan beylikler birer birer yeniden istiklallerini kazanmaya başlamışlardı. Germiyan, Karaman, Saruhan, Menteşe, Aydın ve Hamidoğulları Timur'un yüksek hakimiyeti altında dedelerinden kalan yerlere tekrar sahip olmuşlardı.⁶²

Timur'un bu istilâsı sırasında Hamidili'ne ait Akşehir, Yalvaç, Beyşehir ve Seydişehir gibi önemli topraklar Karamanoğulları'na verilmiş ise de, bu şehirler 1415 yılında Çelebi Mehmed zamanında tekrar Osmanlılar'a bağlandı. Bu bağlanma Osmanlı-Karaman rekabeti ve mücadelesini yine de önleyemedi. Zaman zaman iki devlet arasında el değiştiren Hamidili nihayet II. Murad zamanında kesin olarak Osmanlı Devleti'ne ilhak edildi. Sancak Beyliği'ne de Şarabdar İlyas Bey atandı.

Hamidili'nin kesin olarak Osmanlı Devleti'ne katılmasından sonra Isparta Hamid Sancağı'nın merkezi olmuştur. Isparta'nın sancak merkezi olarak önem kazanması daha çok Kanuni devrinden itibaren başlamıştır. Tapu-tahrir ve muhasebe defterlerinde sancak merkezinin Isparta olduğu ve şehrin de genellikle

⁶⁰ Böcüzade, s.73.

⁶¹ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 65.

⁶² Ziya Kazıcı, *İslam Tarihi, (Osmanlı Devleti ve Medeniyeti)*, İstanbul 1995, X, 184.

"Nâhiye-i Isparta", "Kazâ-i Isparta" ve "Nefs-i Isparta"⁶³ şeklinde kaydedildiği görülmektedir.

1522 tarihinde yapılan ilk nüfus sayımına göre, XVI. yüzyıl başlarında Isparta'nın nüfusu 8000 civarında olup onaltı müslüman bir de hristiyan olmak üzere toplam onyediyane mahallesi vardı. Bu mahallelerdeki toplam hane sayısı da 437 idi. 1568 yılında mahallelerin sayısı yirmi üçe çıkmıştır.⁶⁴

Bu yüzyılda sancak beyliğinde bulunan şahsiyetler şehirde geniş ölçüde imar faaliyetleri göstermiştir. Vali Firdevs Bey zamanında Mimar Sinan tarafından yapılan meşhur cami ve bedesten bu arada zikredilebilir. Bu cami ve diğer eserler hakkında ileride "Vakıf Hizmetleri" bölümünde geniş bir şekilde bilgi verilecektir.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Hamid Sancağı'nda mevcut sükûnet yavaş yavaş bozulmaya başlamış "**Suhte Eşkiyası**" diye tabir edilen kimseler yer yer huzursuzluğa sebep olmuştur. Ayrıca XVII. yüzyılın başlarında Celâlî ayaklanmaları meydana gelmiş ve bu ayaklanmaları izleyen "**Büyük Kaçgunluk**" devrinde, Isparta zaman zaman Celâlîler tarafından yağma ve tahrip edilmiştir. Bu gibi olaylar şehrin ekonomik bakımdan gerilemesine ve çeşitli karışıklıkların çıkmasına neden olmuştur. Isparta'da görülen Katırcıoğlu ve Haydaroğlu ayaklanmaları bunun tipik örnekleridir. Ayaklanmaları bastırmak için Osmanlı Hükümeti merkezinden Ketencizade Mehmed Paşa, İbşir Paşa ve Abaza Hasan Paşalar görevlendirilmiştir. Celâlî isyanlarının bastırılması neticesinde Isparta yeniden eski sükûnetine ve ekonomik istikrarına kavuşmuştur.⁶⁵

XVII. yüzyıla ait Katip Çelebi'nin **Cihannüması** gibi coğrafya kitapları ve Evliya Çelebi'nin **Seyahatnamesi** şehrin mamur, meyvadar, bağ ve bahçelerinin bol, boyahane ve boyacı imalathanelerinin çok zengin olduğunu belirtmektedir. Evliya

⁶³ 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri I (937/1530), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993, I, 285.

⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamid Sancağı*, s.41-49.

⁶⁵ Arıkan, s.24-35.

Çelebi Isparta'yı "**Bir medine-i müzeyyendir.**" diye tavsif etmektedir.⁶⁶ 1706 yılında da Isparta'yı ziyaret eden Fransız seyyahı Paul Lucas, şehrin yün, deri ve afyon gibi maddelerin ticaretinin zengin olduğunu belirtmektedir.⁶⁷

1780 yılında Isparta'nın batısında yer alan Gölcük krater gölünün taşması ile meydana gelen büyük bir sel, Tekke ve Yaylazade mahallelerini tamamen tahrip etmiştir. Dönemin valisi Said Paşa'nın annesi Taclı Hanım bu tür felaketlerin önüne geçmek için Dere mahallesinden Bilaloğlu semtine doğru büyük bir yar açtırmış ve nisbeten bu afetlere çare bulunmuştur. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'ne Sadrazam olan Halil Hamid Paşa⁶⁸ Hacı Abdi Paşa Camii⁶⁹'ni genişleterek yanına da kendi ismiyle anılan bir kütüphane yaptırmıştır. Bu kütüphane yazma eserler bakımından geniş ölçüde zengin bir kütüphane idi.⁷⁰ Günümüzde bu yazma eserler, kütüphanede meydana gelen bir hırsızlık neticesinde Konya'ya nakledilmiştir.

1800'lü yıllarda Hamid Sancağı'na bağlı 14 kaza bulunuyordu. Isparta'nın da 29 mahallesi, 12 tane köyü mevcuttu.⁷¹ 1889 yılında şiddetli bir yer sarsıntısı geçiren Isparta'da ikiyüz dolayında hane yıkılmış ve bazı can kayıpları olmuştur.⁷²

Mali 1322 Konya Vilayeti Salnamesi'ne göre 1907 yılında Isparta'nın nüfusu 52221'dir. Bunun 45526'sı Müslüman , 5909'u Rum, 786'sı Ermeni nüfustur. Yine

⁶⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IX, 283-284 ; Katip Çelebi (HacıHalife), "Evsâf-ı Isparta", *Cihannüma*, İstanbul 1145, s.639-641.

⁶⁷ *Isparta Yıllığı*, (1967), s.100.

⁶⁸ Halil Hamid Paşa: 1736'da Burdur'da dünyaya gelmiştir. Annesi Isparta'lı Zeynep Hanım'dır. Çocukluğu ve gençliği Isparta'da dedesinin yanında geçmiştir. Daha sonra İstanbul'a gitmiş, Yenicami civarında arzuhal cilik yaparak geçinmeye başlamıştır. Sadaret makamına yazdığı bir dilekçe ile Sadrazam Koca Ragıp Paşa (1757)'nin beğenisini kazanarak Bâbüâlî'ye girmiş, adım adım ilerleyerek sadrazamlığa kadar yükselmiştir. 1782 yılında I. Abdülhamid'e Sadrazam olmuştur. İki yıldan fazla bu görevde kalmıştır. Düşmanları Paşa'nın rüşvet aldığı ve padişahın yerine Şehzade III. Selim'i tahta geçirmek niyetinde olduğunu I. Abdülhamid'e duyurdular. Bunun üzerine azledilerek Gelibolu'ya sürüldü. 1785 yılında da kellesi vurularak Bozcaada'da idam edildi. (Geniş bilgi için bkz. Böcüzade, s.135-137.)

⁶⁹ Caminin şimdiki ismi Halil Hamid Paşa Camii'dir. Halk arasında İplikçi Camii olarak meşhurdur. Camiler hakkında geniş bilgi ileride verilecektir.

⁷⁰ *Isparta Yıllığı*, (1967), s.100.

⁷¹ Nuri Köstüklü , *1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye*, Konya 1993, s. 13-14.

⁷² *Konya Vilayeti Salnamesi*, (1317), s.232.

bu salnamenin verdiği bilgiye göre Isparta'da 18 cami, 64 mescid, 6 tekke, 10 kilise, 4532 hane, 8 han, 5 hamam, 44 mağaza ve 1054 dükkan vardır. Isparta'ya bağlı 52 tane de köy mevcuttur.⁷³

4 Ekim 1914 Pazar günü 18.30 civarında Isparta'da çok Şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Őehirdeki bir çok ev, cami, han, hamam, mağaza bir anda yerle bir olmuştur. BeŐyz'e yakın insan yıkıntılar altında can vermiştir. Gz mevsimi olması ve halkın büyük bir kısmının evlerin dışında bulunmasından dolayı l sayısı pek fazla olmamıŐtır. Depremden sonra birçok yangın da çıkmıştır. Deprem Őiddetini azaltarak iki  dakikada bir sabaha kadar devam etmiştir. Bu deprem  gün süreyle Isparta'yı 467 kez sallamıŐtır. Deprem günü Burdur'da olan vali Azmi Bey  gün sonra Isparta'ya gelerek gerekli tedbirleri almıştır. Bu büyük zelzele Burdur'da da hayli can kaybı meydana getirmiştir.⁷⁴

Isparta, Tanzimat'ın ilanından sonra yapılan eyalet teŐkilatına kadar Hamid Sancağı'nın merkezi olarak kaldı. Eyalet teŐkilatının kaldırılıp Vilayet teŐkilatının yürürlüğe girmesiyle Konya Vilayeti'ne bağlandı. 1867'de yeniden sancak haline getirilen Isparta, 1891'de de Hmidbd adını aldı. Cumhuriyet'in ilanından sonra Isparta ismini alarak vilayet merkezi oldu.⁷⁵

⁷³ *Konya Vilayeti Salnamesi*, (mali 1322), s. 185, 319, 321.

⁷⁴ Böcüzade, s. 309-312.

⁷⁵ *Isparta Yıllığı*, (1967), s.101.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM MEDENİYETİ'NDE VAKIF MÜESSESESİNİN YERİ VE ÖNEMİ

1-Vakıfla İlgili Bazı Terimler

Vakıf müessesesinden bahsederken, konunun daha iyi anlaşılması için vakıfla ilgili bazı terimleri açıklamak yerinde olacaktır. Vakıf V.K.F. maddesinden Arapça bir kelime olup sözlükte, “ hapsedmek, durdurmak, alıkoymak ve bağlamak” anlamına gelir. Çoğulu evkâftır. İstilahî olarak vakfa çeşitli manalar verilmiştir. Bunlardan birkaçı şunlardır: İmam-ı Azam Ebû Hanife’ye göre vakıf, “Bir mülkün aynı⁷⁶ vâkıfın (vakfedenin) üzerinde olmak kaydıyla hapsedilmesi ve menfaatinin de bir cihete tasadduk edilmesidir.”⁷⁷ Ebû Hanife vakfedilen şeyin mülkiyeti hakkında; “Vakfedenin mülkü, vakıf malından ancak hakimin hükmü veya vâkıfın (kendi) ölümüne ta’lik etmesiyle zâil olur. Öldüğüm zaman evimi falan adama vakfettim

⁷⁶ Hanefilere göre ayn, insanın mülkünde para ve gayr-i menkul olarak bulunan kıymetli maldır. (Bkz. Sa‘di Ebû Ceyb, *el- Kâmusu’l Fıkhıyye Luğaten ve İstılâhan*, Dımeşk 1982, s.270.)

⁷⁷ Burhaneddîn el Merginânî, *el- Hidâye Şerhu Bidâyeti’l- Mübtedî*, İstanbul 1991, III, 13; Ali Himmet Berkî, *Vakıflar*, İstanbul 1940, s.42.

demesi gibi.” demiştir.⁷⁸ Diğer taraftan İmameyn⁷⁹ ve diğer mezhep imamıları ise, vakfedilen malın mülkiyetinin sahibinden çıktığını ve bunun Allah Teâlâ'nın mülkü hükmünde olduğunu kabul ederler.⁸⁰

İmameyn'e göre vakıf : Bir mülkün menfaatini halka tahsis ederek, aynı (kökünü), Allah Teâlâ'nın mülkü hükmünde olmak üzere, temlik ve temellükten ebediyyen men etmektir.⁸¹ Ali Himmet Berkî de vakfı ; “Menâfi insanlara ait olur vechile bir aynı, Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten hapis ve men eylemektir.”⁸² şeklinde tarif eder.

Verilen bu tariflerden de anlaşılacağı üzere vakıf, sadece Allah'ın rızasını kazanmak için, ekonomik yönden hali vakti yerinde olan müslümanlar tarafından kurulan ve menfaati tamamen ihtiyaç sahiplerine tahsis edilen bir hayır müessesesidir. Vakıf tesis eden kimseye “vâkıf”, vakfedilen mala “mevkuf”, vakfin menfaati kendilerine tahsis ve şart olunan cihete “meşrûnun leh” veya “mevkûfunaleyh” denir. Vakfa dair vâkıfın takrirlerinin mahkeme tarafından tescil edilmesini ifade eden ve vakfin idarî esaslarını belirleyen resmi vesikaya da “vakfiyye”⁸³ adı verilir.

Vakıf işleminin, hükmen yürürlüğe girebilmesi için her şeyden önce vâkıfın “Şu malımı falana vakfettim” veya “Şu malımı fakirlere bir sadaka-i müebbede ile tasadduk ettim” demesiyle vakfin teşekkülünü belirten sözler söylemesi gerekir.⁸⁴ Vâkıfın bu tür ifadelerle malını vakfettiğini kasetmesi vakfin rükünlerinden birisidir.

⁷⁸ Ebu'l Huseyn Ahmed ibni Muhammed el- Kudurî, *el-Muhtasar*, (el-Meydânî'nin el Lubab'ı ile beraber), II, 180.

⁷⁹ İmam-ı Azamın iki büyük talebesi; İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed eş-Şeybânî.

⁸⁰ El-Kudurî, II, 180-182.

⁸¹ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfî'l- Ahlâf fi Ahkâmî'l Evkâf*, İstanbul 1307, s. 2; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul 1969, IV, 284.

⁸² Ali Himmet Berkî, *Vakıflar*, s.40.

⁸³ Geniş bilgi için bkz., Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, III, 576 -577.

⁸⁴ Bilmen, *İstilâhât*, IV, 297.

2- Vakfın Tarihi Gelişimi

Muhtaç olanlara yardım etmek ve sırf Allah rızasını kazanmak amacıyla tesis edilen bu müesseselerin temeli, İslam kültüründe Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünnetine dayanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de "vakıf" kelimesi geçmemekle beraber bu kelimenin eş anlamlısı ve bu manaya gelebilecek pek çok kelime vardır. "Sadaka verme"⁸⁵, "İhsanda bulunma"⁸⁶, "Hayır işleme"⁸⁷ "Allah'a güzel ödünç verme"⁸⁸, "İnfak etme"⁸⁹, "Karz-ı hasen"⁹⁰, "Yoksul ve yetimleri gözetme"⁹¹ gibi başkalarına yardım etmeyi teşvik eden pek çok ayet-i kerime mevcuttur. Bunlardan birkaç tanesi şöyledir: "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda infak etmedikçe (harcamadıkça) asla iyiliğe eremezsiniz"⁹², "İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın"⁹³, "Hayır işleyiniz ki saâdete erişesiniz"⁹⁴. İlk geçen ayet-i kerimeyi, sahabe tam olarak anlayamayınca, Hz. Peygambere gelip sormuşlar, o da "vakıf" olarak açıklamıştır.⁹⁵ Ebû Hureyre'den nakledilen bir hadis-i şerifte, Hz. Peygamber ; "İnsan ölünce kendisinden bütün amelleri kesilir. Ancak şu üç şeyde kesilmeyip devam eder: Sadaka-i câriyeden (devam eden sadaka), faydalanılan ilimden, öldükten sonra kendisine dua eden hayırlı bir evlattan."⁹⁶ buyurmuşlardır. Hadis alimleri, "sadaka-i câriye"yi vakıf olarak yorumlamışlar ve sadaka devam ettiği müddetçe sevabının da devam edeceğini söylemişlerdir.⁹⁷

⁸⁵ Tevbe , 58,60.

⁸⁶ Bakara, 83; Nisâ, 36.

⁸⁷ Bakara, 148; Mâide, 48.

⁸⁸ Hadîd, 11; Teğabün, 17.

⁸⁹ İbrahim, 31; Münâfikûn, 10.

⁹⁰ Müzzemmil, 20.

⁹¹ Bakara, 220.

⁹² Al-i İmrân, 92.

⁹³ Mâide, 2.

⁹⁴ Hacc, 77.

⁹⁵ Kurtubi Muhammed b. Ahmed, *el- Cami' Li Ahkâmi'l - Kur'ân*, Beyrut trs., IV, 132; Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s.57.

⁹⁶ Müslim b. el- Haccac (v. 261/874), *Sahih-i Müslim*, İstanbul 1981, Kitab'ül Vasiyye, Bab 3, Hadis: 1631, V, 1255.

⁹⁷ Ziya Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*, İstanbul 1985, s. 48.

Ayet-i kerimelere göre, hadis-i şeriflerde vakıf müessesesini ve vakıf inşasını teşvik, daha geniş yer almıştır. Hz. Peygamberin fiil ve takrirlerinin yanısıra sözleriyle de bu husus teşvik edilmiştir. Mescid yapmak, su akıtmak, yolda kalmışları gözetmek, yolcular için han ve kervansaray yaptırmak, hayatında ve sıhhatli halinde sadaka vermek ve bunun gibi davranışları tavsiye ve teşvik eden pekçok hadis mevcuttur. Bunların hepsinde de toplum için sağladığı faydadan dolayı, devam eden ve sürekli olan sadakalardan sözedilmektedir ki, bu da vakıftan başka birşey değildir.⁹⁸

Asırlar boyu, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler meydana getiren, dinî ve hukukî bir kurum olan vakıf müessesesi İslam memleketlerinde çok büyük ehemmiyet kazanmıştır. Bu müessesenin menşei hakkında pekçok farklı görüş mevcuttur. Menşe' olarak vakfi İslam'dan önceki milletlere dayandırmak mümkün ise de müessese haline gelmesini İslam'a bağlamak daha doğrudur. Vakıf müessesesi, Hz. Peygamberin vefatından sonra, hicretin ilk asrında teşekkül etmiş, ikinci asrın son yarısında da hukukî şeklini almıştır.⁹⁹

Buhâri'de nakledilen bir hadis-i şerifte "Rasûlullah (s.a.v.), vefatından sonra tereke olarak beyaz bir katır, bir silah ve sadaka (vakıf) olan bir araziden başka, ne bir dirhem, ne bir dinar, ne bir köle, ne de birşey bırakmıştır."¹⁰⁰ denilmektedir ki, bizzat Hz. Peygamber de tatbikî olarak vakıf yapmıştır. Kur'an-ı Kerim'de de belirtildiği üzere hayatı boyunca ashabına ve vefatından sonra ümmeti için her hususta üsve-i hasene¹⁰¹ (en güzel örnek) olan Hz. Peygamber, vakıf konusunda da önder olmuş ve ümmetini bu tür ölümsüz eserler bırakmaya teşvik etmiştir. Nitekim Hz. Ömer birgün, kendisine ait bulunan Semg isimindeki hurmalığı hakkında Hz. Peygambere : "Yâ Rasûlallah! Nazarımda çok kıymetli olan bir hurmalığa sahibini. Bunu vakfetmek istiyorum. Ne buyurursunuz?" diye sormuş, bunun üzerine de Hz.

⁹⁸ Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983, s.45.

⁹⁹ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi (VD)*, İstanbul 1974, II, 1,4.

¹⁰⁰ Buhâri, Muhammed b. İsmail (v. 256/869), *Sahih'ul Buhâri*, İstanbul 1981, Kitab'ül Vasiyye, I/3, 186.

¹⁰¹ Ahzab,21.

Peygamber: “Bu hurmalığın aslını, rakabesini vakfet. Artık o satılmaz, hibe edilmez, vâris olunmaz, yalnız onun mahsülü infak edilir, yedirilir.” buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer de bu hurmalığı vakfetmiştir. Bu hurmalıktan mücahidler, esaretten kurtulmak isteyenler ve misafirler istifade etmişlerdir.¹⁰²

İslam dünyasında, vakıfların geniş bir şekilde yer alıp gelişmesinde Hz. Peygamberin hadislerinin yanısıra bizzat kendisinin de vakıf yapması önemli bir etken olmuştur. Kur’an-ı Kerim ile Hz. Peygamberin söz ve fiilleri, müslümanlar için uyulması gereken birer görev telakkî edildiğinden, vakıf hususunda da mü’minler birbirleriyle yarış etmişlerdir.

Vakfın ilk başlangıcı hakkında tam ve kesin bir tarih göstermeğe imkan yoktur. İslam açısından ilk vakfın, Hz. İbrahim (A.S.) tarafından Kâbe’nin vakfedilmesiyle başladığını söyleyenler olmuştur. Eski kavimlerde de vakıflar mevcuttu. İskenderiye kütüphanesi, Kudüs havuzları, Zemzem kuyusu, yollar, köprüler, mâbetler birer vakıf kabul ediliyordu. Bu gibi eserler, menfaatinden bütün halkın istifade etmesi için vücuda getirilmişti.¹⁰³ Ayrıca, son yıllarda yapılan arkeolojik kazılarda Uygur Türklerinin yaşadıkları bölgelerde, ele geçen kalıntılarda vakfiyelere rastlanmıştır. Budizm’i kabul etmiş olan Türklere ait bulunan bu vakfiyelerden biri, bir tahta kazık üzerine yazılmış ve bu kazık inşa edilen bir manastırın temeline sokulmuştur. Üzerine sihirli bir dua yazılan böyle bir kazığı yeraltına koymakla, kötü ruhların zararından emin olunacağına inanılıyordu.¹⁰⁴ Bu duruma göre vakfın daha önce Budizm’de mevcut bulunduğunu dolayısıyla İslam vakıfları üzerinde tesirler meydana getirdiğini ileri sürenler olmuştur. İslam vakfının, geçmiş kültürlerden de bazı unsurlar almış olması ihtimal dahilindedir. Ancak önemli olan menşeyini tespitten ziyade, bu tür müesseselerin topluma ne gibi faydalar sağladığını ortaya çıkarmaktır. İslam dini ile en güzel yerine kavuşmuş olan

¹⁰² Buhari, Vasiyye, I/3,194.

¹⁰³ Pakalın, age., III, 578.

¹⁰⁴ W. Ruben, “Buddhist Vakıfları Hakkında”, *VD*, Terc. Meliha Toprak, İstanbul 1974, II, 180.

vakıf müessesesinde, hukukî ve sosyal faydasının yanı sıra dînî içeriğinin de ortaya konması lazımdır.¹⁰⁵

Hz. Peygamberi her hususta örnek almada adeta yarış halinde olan Ashab-ı Kiram'dan Hz. Ömer Seng ve Hayber hurmalığını, Hz. Osman Rûme kuyusunu,¹⁰⁶ Hz. Ali Yenbu denilen mevkîde arazi ve çeşmesini¹⁰⁷ fakirlere, miskinlere, yolda kalmışlara kısacası Allah yolunda infak etmiş yani vakfetmişlerdir. Ayrıca Hz. Ebubekir, Halid b. Velid ve sahabeden niceleri çeşitli vakıflarda bulunarak Allah Rasûlü'ne uymuşlardır. Hz. Peygamberi ve onun ashabını takip ederek daha sonraki dönemlerde de zengin müslümanlar çeşitli vakıflar tesis etmişlerdir. Müslüman toplumunda bir yardımlaşma ve dayanışma örneği olarak meydana gelen vakıfları, sadece zengin müslümanlar değil, aynı zamanda devlet başkanları ve yüksek idari görevlerde bulunanlar da vakıf kurmuşlardır. Emeviler zamanında İslam topraklarının genişlemesine paralel olarak vakıf müesseseleri de çoğalmıştır. Bu dönemde yeni bazı teşebbüslerde bulunularak vakıflar bir müessese olarak teşekkül etmeye başlamıştır. Nitekim 88/706 yılında Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik Şam'da muhteşem Ümeyye Camii'ni yaptırmış ve caminin giderlerine kaynak olması için ilk defa köy ve mezraaları vakfetmiştir.¹⁰⁸

Abbasiler devrinde tam olarak hukukî esasları tesbit edilen vakıf müessesesi, İslam dünyasının her tarafına süratli bir şekilde yayıldı. Bu yayılmayı Mâverâünnehir'den Atlantik kıyılarına kadar her tarafta görmek mümkündür. Mescidler, medrese ve mektepler, köprüler, sulama kanalları, su yolları, hastahaneler ve imaretler gibi birçok dînî ve hayrî tesisler bu tür vakıf usulü ile meydana gelmiştir. Esir düşen müslüman askerlerin diyetini ödemeye mahsus

¹⁰⁵ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, XIII, 155.

¹⁰⁶ Buhari, Vasiyye, I/3, 197-198; Ahmed b. Hüseyin el- Beyhakî, *Es-Sünen'ül - Kübrâ*, Beyrut 1992, VI, 167-168.

¹⁰⁷ Beyhakî, a.g.e., VI, 160.

¹⁰⁸ İbrahim Ateş, "Şam Ümeyye Camii ve Vakfiyesi", *VD*, Ankara 1978, XII, 27-35; Pakalın, a.g.e., III, 579; Kazıcı, *Vakıflar*, s.54.

vakıflardan tutun da kışın aç kalan kuşları doyurmak için kurulan vakıflara kadar her türlü hizmet vakıfları tesis edilmiştir.¹⁰⁹

Abbasiler döneminde İslam camiasının çeşitli siyasî gruplara ayrılması ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulmasıyla doğu müslümanlarının Türk hakimiyeti altına girmesi, vakıf müessesesinin daha da gelişmesine neden olmuştur. Selçuklu Devleti'nin Şîî hareketine karşı Sünnîlik siyaseti gütmesi, devletin her tarafında birçok dinî müesseseler vücuda gelmesine, özellikle medreselerin kurulmasına sebep olmuştur. XI. ve XII. yüzyıllarda, tasavvuf tarikatlarının muntazam bir mahiyet almasıyla birlikte tekke ve zâviyelerin her tarafta yaygınlaşması görülmüştür. Bütün bunlar, vakıfla ilgili sermayenin çoğalmasına paralel olarak artmıştır. Büyük bir mâli kuvvete sahip olan Selçuklu devlet adamları vakıf tesisinde birbirleriyle yarış eder olmuşlardır. Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra onun vârisi olanlar da maddî güçleri nispetinde bu işe önem vermişlerdir. Hârezmşahlar, Atabekler, Eyyûbiler, Mısır-Suriye Memlûkları ve Anadolu Selçukluları hakim oldukları bölgelerde vakıf kurumuna ehemmiyet vererek inkişâfına sebep olmuşlardır.¹¹⁰

İslam dünyasında vakıfların Moğol istilâsıyla birdenbire menfi şartlar altında kaldığını ve servetlerinin büyük bir kısmını da kaybettiğini görüyoruz. XIII. asırda meydana gelen Moğol istilâsı uzun bir süre İslam memleketlerinde eski istikrarlı sosyal ve iktisadi düzeni bozmuştur. Ancak savaş, istilâ ve anarşi dönemleri geçtikten sonra yavaş yavaş önceki nizam yeniden yerini almıştır. Özellikle Moğol prenslerinin İslamiyeti kabul etmeleriyle birlikte tahrip edilen yerler tekrar kalkınmaya başlamış ve vakıflar da buna paralel bir şekilde gelişme göstermiştir. Onları takip eden Celâyirler, Timurîler, Akkoyunlular, Safevîler ve Şeybânîler gibi Moğol ve Türk sülaleleri zamanında da vakıfların bu inkişâfı devam etmiştir. Ayrıca Memlûklar zamanında Mısır topraklarının yedide ikisinin vakıf arazileri teşkil

¹⁰⁹ Köprülü, agm., *VD*, II, 12-13.

¹¹⁰ Köprülü, agm., *VD*, II, 13-14.

ettiğini görürüz. Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra ortaya çıkan beylikler zamanında ve özellikle Osmanlı Devleti'nde de vakıf müessesesi çok büyük ehemmiyet kazanmıştır.¹¹¹

3- Osmanlılarda Vakıf

Osmanlı tarih ve teşkilatlarını başlı başına müstakil ve kendinden önceki devletlerden ayrı olarak düşünmek mümkün değildir. Zira Osmanlılar kendilerinden önceki Müslüman-Türklerin yaşayış tarzlarından, örf, adet ve geleneklerinden, iktisadî ve ictimai yaşam biçimlerinden farklı bir özellik göstermemişlerdir. Bir takım yenilikler ve ilerlemeler sunmuşlar, ancak geçmişten de tamamen kopmamışlardır. Bu nedenle Osmanlılar onların bırakmış olduğu müesseseleri de güçlendirme yoluna gitmişlerdir. Şüphesiz bu müesseselerin başında vakıf müessesesi gelir.¹¹²

Başlangıcından itibaren gelişip artan vakıfların, Osmanlı dönemindeki ilk kurucusu Orhan Gazi'dir. Sultan Orhan Gazi İznik'te ilk Osmanlı medresesini kurarak, bununla ilk Osmanlı vakfını tesis etmiş ve medresenin idaresi ve ihtiyacı için yeterli miktarda gayri menkul vakfetmiştir. Bu medresede büyük ilim ve devlet adamları yetişmiştir. Daha sonraki devirlerde, her Osmanlı devlet büyüğü için vakıf kurmak gelenek haline gelmiş, bunları tesis eden her şahıs o eserlerin yaşaması için ayrıca yan vakıflar da kurmuşlardır.¹¹³

Ayrıca Orhan Gazi Bursa şehrini Osmanlı Devleti'nin başkenti yaptığında burada inşa ettirdiği cami ve zaviye vakıflarının nezaretini veziri Sinan Paşa'ya tevcih etmiştir.¹¹⁴ Öte yandan hayır müesseselerinin görevlileri olan müderris, imam, müezzin, nakîb, hâdim ve bevvâb gibi kimseleri de tayin etmiştir.

¹¹¹ Köprülü, agm., *VD*, II, 14,19; Yediyıldız, *İA*, XIII, 162.

¹¹² Kazıcı, *Vakıflar*, s.56.

¹¹³ Ali Himmet Berki, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *VD*, V, 127-128.

¹¹⁴ Nazif Öztürk, *Vakıflar*, s.58.

Orhan Gazi'den başlayarak Osmanlı padişahları ve hanımları, vezirleri, paşaları ve zengin tebaa pekçok vakıf yapmışlardır. Niğbolu Savaşı'ndan zaferle dönen Yıldırım Bâyezid, Bursa'da bir dâru'l-hayr, bir hastahane, bir tekke, iki medrese ve bir cami yaptırmıştır. Bu müesseselerin bütün ihtiyaçlarını karşılayabilecek vakıflar da tahsis etmiştir. Bunların şeyh, tabip, imam, müezzin ve müderris gibi görevlilerinin maaşlarını tayin ettirmiştir. Dâru'l-hayr'ın evkâfından karşılanmak üzere günlük aş ve yemekten başka yerli ve yabancı fakirlere, alimlere yıllık 600 müdd (ortalama 120 ton) buğday dağıtılmasını emretmiştir. Yıldırım Bâyezid döneminde evkâfın denetimini müfettişler sürdürmüştür.¹¹⁵

İstanbul'u fethederek Osmanlı Devleti'nin merkezi haline getiren Fatih Sultan Mehmed, fetihden sonra ümera, devlet adamı ve askerlere ganimetten paylarına düşeni dağıttıktan sonra, kendi hissesine düşenlerin hiçbirini almayarak tamamını Allah rızası için vakfetti. Bu vakıfların denetimini de kazaskerlere devretti. Fatih İstanbul'da kurduğu vakıfların nezaretini önce veziri Mahmud Paşa'ya daha sonra da İshak Paşa'ya tevcih etti. Böylece vakıflarda sadrazam nezaretini başlatmış oldu.¹¹⁶

Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman vakıflarının idaresi sadrazamlar, II. Bâyezid ve I. Ahmed vakıflarının idaresi ise şeyhülislam tarafından yürütülüyordu. Diğer padişahlara ait vakıflarla, nesilleri tükendiğinden vâkıfın şartına göre mütevellileri kalmamış vüzera ve yüksek devlet adamları vakıfları müteveli ve nazırlıkları da, kârlı bir iş olarak görüldüğünden saray ricâline bir lütuf şeklinde tevcih ediliyordu.¹¹⁷ Bu gibi vakıfların mütevellilerini tayin ve azl doğrudan doğruya bu nezaretlere ait bulunuyordu.

Osmanlılar döneminde, vakıfların korunup vâkıfın şartlarına göre idare edilmesi prensibine titizlikle riayet edildiği, asla yolsuzluk ve usulsüzlüklere izin

¹¹⁵ Kazıcı, Vakıflar, s.58-59.

¹¹⁶ Öztürk, age., s.58.

¹¹⁷ Köprülü, agm., VD, II, 22.

verilmediği bilinmektedir. Nitekim, Isparta’da kırka yakın kişinin imzası ile padişaha sunulan bir mazbataya göre; Hacı Abdi Camii’nin imam ve hatibi olan Kasım Efendi’nin vefat etmesiyle bu vazife boşalmış, bunun üzerine bu görev erbab-ı istihkaktan (yani hak sahibi olan) Hüseyin oğlu Şeyh Mustafa’ya tevcih edilmişti. Ancak Halil Halife isimli bir zat bu vazifeyi haksız yollardan üzerine almıştı. Altında imzası bulunan kişilerin arzına göre, bu görevin Halil Efendi’den alınıp yeniden hak sahibi olan Şeyh Mustafa’ya berat ile tevcih edilmesi yüce saltanattan arz ve rica ediliyordu.¹¹⁸

Osmanlılar, müslüman idaresi altında bulunan memleketleri fethettikleri zaman mevcut vakıflara hiçbir zaman dokunmazlar ve vâkıfın şartı ne ise aynen ona riayet ederlerdi. Gerek Osmanlı Devleti’nde gerekse ondan önceki müslüman devletlerde zimmîler (gayri müslimler) de vakıf tesis edebiliyordu. Ancak bazı durumlarda, hristiyanların kilise ve manastır inşasına ve onların idamesi ve hizmetleri gibi İslamiyet’in gelişmesine engel görülen bazı vakıfları tesis edilmesine müsaade edilmiyordu.¹¹⁹

Türklerin İslamiyet’i kabul etmelerinden sonra iktisadi ve ictimai hayatlarında yüzyıllar boyu önemli bir rol oynayan vakıf müessesesi yalnızca fakirlere yardım etmek gibi dar bir çerçevede kalmamış, aynı zamanda fikir, kültür, ilim, irfan ve imar gibi alanlarda da derin izler bırakmıştır. Hatta Osmanlı İmparatorluğu’nun umumi hayatında bir iskan ve imar metodu olarak vakıfların tesis edildiğini görmekteyiz. Nitekim, Ömer Lütfi Barkan’ın ifadesiyle “Şehirlerimizin her türlü âmme hizmetleri, ictimai muavenet (sosyal yardımlaşma) teşkilatı, ilmi, dini ve medeni hayatın her türlü tezahürleri hep vakıf tesisleri yolu ile tanzim ve idare edilmiş bulunmaktadır.”¹²⁰

¹¹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet, Evkâf, Nr.28551.

¹¹⁹ Furuzan Selçuk, “Vakıflar, Başlangıçtan 18. Yüzyılına Kadar”, *VD*, İstanbul 1965, VI, 21.

¹²⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *VD*, İstanbul 1974, II, 354.

Osmanlı Devleti'nin büyüme ve genişlemesiyle birlikte gün geçtikçe güçlenen vakıf müessesesi, bu devletin gerilemeye başlamasıyla da zayıflamıştır. Çoğu vakıflar ve gayr-i menkulleri çeşitli sebeplerle ortadan kalkmış, müsadere edilmiş pekçoğu da tahrip olup silinip gitmiştir. Bunları idare edecek ve ihtiyacını karşılayacak araziler, menkuller ve gayr-i menkuller de müsadere edildiğinden ya bakımsız kalmakta veya halkın küçük yardımlarıyla bakım ve onarımı yapılarak ayakta tutmaya çalışılmaktadır. İslam'da vakfın tarihi gelişimini özetledikten sonra kısaca vakfın toplumdaki faaliyet alanlarını ele alalım.

4- Vakıfların Fonksiyonları

Yukarıda da belirtildiği üzere vakıf kurumları, toplumdaki gelir dağılımı dengesizliğinden meydana gelebilecek huzursuzlukların önlenmesi ve cemiyette sınıf farkının oluşmaması için sosyal adalet ve hizmet dağılımında önemli görevler ifa etmiştir. Bu sebeple, İslam inancının vakfa getirmiş olduğu anlayış; “İnsanların en çok muhtaç olduğu şeyi vakfetmek, vakıfların en hayırlısıdır.”¹²¹ düsturu olmuştur. Bu anlayış, hayırsever kişileri buldukları bölgede en çok ihtiyaç duyulan vakıf eserini tesis etmeye vesile kılmış, her bölgede değişik pek çok eserin yapılmasına neden olmuştur. Böylece toplumun her türlü ihtiyaçları bu gibi vakıflar sayesinde karşılanır hale gelmiştir.

Vakıf kurumlarının artması, toplumun ulaştığı refah seviyesiyle bir paralellik arzeder. Vakıf müessesesi ne kadar faal ve güçlü ise, cemiyet o kadar huzurlu ve müreffeh olmuş, ne kadar durgun ve zayıf durumda kalmışsa, toplum da o kadar zayıf kalmıştır. Bu zayıflık toplumu hem maddi hem de manevi yönden etkilemiştir. Vakıf meselesine bu yönden baktığımızda, bu müessesenin özellikle Osmanlı döneminde sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan en zirve noktasına çıktığını görürüz. Günümüzde devletin ve kamu kuruluşlarının ifa ettiği hizmetleri, o dönemde vakıflar tarafından yürütüldüğünü müşahede etmekteyiz.

¹²¹ Ömer Hilmi Efendi, s.10.

Vakıfları ayakta tutan en önemli faktör şüphesiz ona bağlanan gelirleridir. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde vakıf müesseselerinin yıllık gelirleri devlet gelirlerinin hemen hemen yarısına yakındır.¹²² Yine bu asırda kurulan vakıfların % 64'ünün nezareti doğrudan doğruya kadılara bağlı idi. Geriye kalan % 36'sının nezareti ise bizzat vakıflar tarafından muhtelif kimselere tevdi edilmişti. Mütevazi vakıfların bütün idari işleri mütevellisi tarafından yürütülürken, büyük vakıflar için mütevelliyeye yardımcı olarak kâtip, câbi (tahsildar), müfettiş, muhâsip, veznedar gibi memurlar da tayin edildiği, hatta nakit para vakıflarında sermayenin işletilebilmesi için sarrafların vazifelendirildiği müşahede edilmektedir. III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamid gibi bazı Osmanlı padişahları, kendi vakıflarının idare merkezi olmak üzere dâire-i mahsûsa (özel daireler) yaptırmışlar ve bunlara bevvâb (kapıcılar) ve mustahfiz (bekçiler) tayin etmişlerdir. Bu dairelerin inşası, vakıfların merkezi bir idare altına toplanmasının ilk adımı olmuştur denilebilir.¹²³

Vakıf üzerine araştırmalar yapan Bahaeddin Yediyıldız'ın verdiği bilgilere göre, XVIII. yüzyılda vakıf giderlerinin % 28'i eğitim ve öğretime, % 31'i din hizmetlerine, % 10,5'u sosyal hizmetlere, % 6,5'u askeri birliklere, % 14'ü aileye mensup kişilere, % 10 civarı da vakıfların idaresine tahsis edilmiştir. Ayrıca cami, mescid, tekke, zâviye, medrese, mektep, kütüphane, türbe ve çeşitli alanlarda hizmet gören görevlilerin de maaşları akçe üzerinden ayrı ayrı tesbit ve tayin edilmiştir.¹²⁴

Gerçekten, Türk-İslam dünyasında insanların faydasına olan ve akla gelebilecek her sahada vakıfların kurulduğunu söylemek mümkündür. Bu tesisler sadece yapılmakla kalmamış, müesseseyi devamlı olarak ayakta tutup yaşatacak, bakım ve onarımını sağlayacak tedbirler de alınmıştır. Genel olarak vakıfların hizmet alanlarını kısaca şöyle tasnif etmek mümkündür:

A-) Dini saha ile ilgili vakıflar; Cami, mescid, tekke, zâviye, namazgah.

¹²² Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *VD*, Ankara 1982, XIV, 1.

¹²³ Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, XIII, 162-163.

¹²⁴ Yediyıldız, a.g.m., *VD*, XIV, 2,14-27: Tablo 1-Tablo 16.

B-) Eğitimle ilgili vakıflar; Mektep, medrese, kütüphane, dârü'l-hadis.

C-) Sivil ve askeri sahayla ilgili vakıflar; Kışla, saray, tophane, bahçe, silahhane, kale.

D-) İktisadi saha ile ilgili vakıflar; Çarşı, dükkan, bedesten, han, kapan.

E-) Sosyal ve sağlık saha ile ilgili vakıflar; Hastahane, Dârü's-şifa, kervansaray, imâret, dârü'l-aceze, çocuk emzirme evleri.

F-) Su tesisleri ile ilgili vakıflar; Çeşme, sebil, su yolları, su bentleri, hamamlar.

G-) Spor tesisleri ile ilgili vakıflar; Pehlivan ve kemankeş tekkeleri, ok meydanları vs.

Bunların dışında zayıf ve güçsüz hayvanların otlayabilmesi için çayır ve meralar, hasta ve uçamayan kuşlar için bakım ve tedavilerini sağlamak gayesiyle kuş hastahaneleri, fakir kızlar için çeyiz parası temin için vakıflar, yaşlı ve çalışamaz durumda olan hamallara yardım, hatta hizmetçilerin hizmet ettikleri evde kırdıkları kap kacağın benzerini almak ve böylece efendileri tarafından azarlanmaktan kurtulmalarını sağlamak amacıyla çeşitli vakıflar tesis edilmiştir.¹²⁵

Biz bu çalışmamızda memleketin her bir yanında hizmet vermiş olan vakıf müesseselerinin, arşiv vesikaları ışığında sadece Isparta İli'nde yapmış olduğu hizmetlerden bahsetmeye çalışacağız.

¹²⁵ Kazıcı, *Vakıflar*, s. 101-102.

İKİNCİ BÖLÜM

ISPARTA'DAKİ VAKIF HİZMETLERİ VE DİNİ AMAÇLI VAKIF ESERLERİ

I- ISPARTA'DAKİ VAKIF HİZMETLERİ

Osmanlı Medeniyeti'nin en güçlü müesseselerinden biri olan vakıf müessesesinin hizmetlerinden Isparta bölgesinin de yeterince faydalandığı muhakkaktır. Osmanlı Devleti zamanında Konya Vilayeti'ne bağlı bir kaza olan Isparta'daki vakıf hizmetlerinin nasıl gerçekleştiğini, hangi amaçlarla vakıf kurulduğunu anlamak için Osmanlı arşivlerinde bulunan vesikaları incelemek gerekmektedir. Araştırmamızın temel kısmını Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)'nde mevcut bulunan Cevdet Evkaf, Cevdet Maârif ve İbnü'l Emin Evkâf tasnifleri teşkil etmektedir. Bu arşivde birçok tasnif olduğu halde daha henüz tasnif edilmemiş ve okunmamış, araştırmacıların hizmetine sunulamamış binlerce belge bulunmaktadır. Osmanlı dönemi belge ve defter serilerini muntazam fonlar halinde günümüze intikalinden, Osmanlı Devleti'nin resmi belgeleri muhafazaya, yani arşivciliğe büyük ehemmiyet verdiği anlaşılmaktadır.¹²⁶

¹²⁶ Geniş bilgi için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara 1992, s. 14-30.

İstifade edilen arşiv vesikaları, Osmanlı döneminde Isparta'da vakıfların oynanmış olduğu rolün ne kadar büyük ve önemli olduğunu göstermeye yetecektir. Ancak şurası bir gerçektir ki, bu belgeler Isparta'da vakıflardan istifade eden halkın tamamını kapsamamaktadır. Bu belgelere göre örneğin bir camide kimlerin görev aldığı belirtiliyor ama camiye gelen ne kadar cemaat olduğu bildirilmiyor. Caminin banisinden, yaptırانından söz ediliyor, ancak mimarından bahsedilmiyor. Medresede ders veren müderrislerden bahsediliyor, fakat kaç öğrencinin öğrenim gördüğü zikredilmiyor.

Vesikaların ışığı altında kendilerinden bahsedeceğimiz kimseler sadece yaptıkları hizmet ve ifa ettikleri görevler karşılığında vakıflardan ücret alıp geçimlerini temin eden kimseler olacaktır. Camide kimin imam, kimin hatip, kimin müezzin ve kimin kayyumluk gibi görevlerde bulunduğunu ve bu vazifeleri karşılığında ne kadar ücret aldıklarını, vakfın idaresini üstlenenlerin ne gibi işler yaptıklarını, vakıflarda görevli olanların ne gibi faaliyetlerde bulduklarını hep bu arşiv vesikaları sayesinde öğreniyoruz. Bununla beraber tezimizde, Isparta'da tesis edilen vakıfların vakfiyelerini değil sadece bu vakıfların berat, ilâm, arz, şikayet, mazbata, istida, kayıp ve berat yenileme gibi sebeplerden dolayı merkezle yapılan yazışmalar neticesinde İstanbul'a intikal eden belgeleri inceledik. Bu nedenle, araştırdığımız bu konunun Isparta'daki bütün vakıfları içine aldığını söylemek mümkün değildir. Vesikaların ışığı altında takdim etmiş olduğumuz Isparta'daki vakıf hizmetleri, Isparta'nın sosyal, ekonomik ve dini hayatının Osmanlı dönemindeki basit bir görüntüsü olacaktır. Osmanlılar döneminde Isparta'da kurulan vakıfların hizmetleri, sadece bu tür kurumlarda ücretle çalışanlar açısından değerlendirildiği zaman önemli bir yekun tuttuğu görülecektir.

Vakıfların idaresi, vâkıfın şartlarına göre hareket edilmesi ve vakfın intizamlı bir şekilde yürütülmesi "mütevelli" denilen yöneticilere düşüyordu. Isparta'daki vakıfları bu açıdan değerlendirdiğimizde hemen hemen bütün vakıfların mâli imkanları nispetinde mütevellilerce idare edildiğini ve hizmetleri karşılığında o

vakıftan ücret aldığını müşahede ediyoruz. Vakfın tevliyeti (mütevelliliği) evlâdiyet (babadan oğula, nesilden nesile) üzere şart kılınmışsa geneli bu şekilde bu şarta uyularak tevliyet babadan oğula intikal eder. Her değişiklikte mütevelli olacak evladın beratla bu vazifeyi alması sağlanır.¹²⁷

Osmanlı arşivlerine göre Isparta ve ilçelerinde tesis edilen vakıf eserlerini, genelde dini ve ilmi gayeye yönelik eserler olarak değerlendirmemiz mümkündür. Faydalandığımız arşiv vesikalarında sağlık ve sosyal içerikli hastahane, darü'l-aceze, kervansaray gibi vakıf eserlerine rastlayamadık. Bu nedenle biz bu çalışmamızda Osmanlı döneminde Isparta'da tesis edilen dini ve ilmi gayeye yönelik vakıf eserlerinden bahsetmek durumundayız. Dini gayeye yönelik camiler, mescitler, musallalar, namazgahlar yapılmış, ilmi gayeye matuf olarak da medreseler, mektepler, muallimhâneler, mevlevihâneler, tekke ve zâviyeler bina edilmiş ve bunlara bağlı olarak da gelir sağlamak amacıyla çeşitli yerler vakfedilmiştir.

İslam medeniyetinde ilmi ve dini faaliyetler genellikle bir arada yürütüldüğü için, Osmanlı dönemi eğitim ve öğretimi de esas itibariyle cami ve medrese iç içe geçmiş bir külliye halinde yapılan müesseselerde verilmiştir. Bu külliyelerde başta cami olmak üzere, medrese, hamam ve aşhane gibi temel ihtiyaçların giderilebilmesi için binalar bulunmaktadır. Bu binalara ek olarak vakıfların tesisi de bunlar için ayrıca önemli bir etken oluşturmaktadır.

Buraya kadar vakıf hizmetleriyle genel bir bilgi verdikten sonra, şimdi Başbakanlık Osman Arşivi'nden elde edebildiğimiz vesikalar ışığı altında ve mahalli kaynaklardan da istifade ederek Isparta'da Osmanlı döneminde kurulmuş olan vakıflar ve bunların faaliyetleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

¹²⁷ Ziya Kazıcı, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1987-1988), sy. V-VI, s.88-89

II- ISPARTA'DA TESİS EDİLEN DİNİ AMAÇLI VAKIF ESERLERİ

A- CAMİLER VE MESCİDLER

Isparta'daki camilerden bahsetmeden önce cami hakkında genel ve kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

Arapça “cem” kökünden türeyip “toplayan, bir araya getiren, insanların bir iş için toplandığı yer”¹²⁸ anlamına gelen cami kelimesi, başlangıçta sadece Cuma namazı kılınan el-mescidü'l-câmî'(cemaati toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şeklidir.¹²⁹

Ayet-i kerimelerde¹³⁰, hadis-i şeriflerde¹³¹ ve ilk İslam tarihi kaynaklarında¹³² cami karşılığı olarak mescid kelimesi geçmektedir. Osmanlı döneminde ise cami ve mescid kelime olarak ayrı ayrı kullanılıyordu. Ancak aralarında bir fark vardı. Cuma namazı ve bayram namazı kılınan mabedlere “cami”¹³³ sadece vakit namazı kılınan mabedlere ise mescid denilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in bildirdiğine göre; “Şüphesiz, alemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe)'dir.”¹³⁴ Rivayete göre onun da ilk bânisi Hz. Adem'dir.¹³⁵ Ebu Zer Gıfari Hz. Peygambere: “Ya Rasûlallah! Yeryüzünde (ibadet için) vaz' olunan ilk mescid hangisidir?” diye sormuş. Hz. Peygamber de: “Mescid-i Haram” demiştir. Sonra hangisidir diye sorulunca, o da “Mescid-i Aksa” buyurmuştur.¹³⁶

¹²⁸ İbrahim Mustafa ve Arkadaşları, *el-Mu'cemü-l Vasiit*, Tahran trs., I, 135.

¹²⁹ Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, “Cami (Dini ve Sosyokültürel Tarihi)” *DİA*, VII, 46.

¹³⁰ Tevbe, 18, 108; Hacc, 40; Cin, 18.

¹³¹ Buhari, salat, 47, 53, 59, 62; Müslim, Mesacid, 24, 25, 56, 68, 74.

¹³² İbn Hişam (H. 213), *Es-Siretü'n-Nebeviyye*, Mekke trs, I-II, 391, 396, 494, 522.

¹³³ “Isparta'da vâki el-Hac Abdi Cami-i Ahalisinin Takriri el-Hac Abdi Camii'nde Leyle-i Kadir ve Berat ve lydeyn (İki bayram) ve Eyyâm-ı mübarekede bâ muayyene ve cami-i mezbûr vakfi azdiyâdından yevmî dört akçe ile vâiz” 25 Receb 1198 BOA., Cevdet, Evkaf Nr, 24150.

¹³⁴ Ali İmran, 96.

¹³⁵ Ahmet - Önkal, Nebi Bozkurt, “Cami”, *DİA*, VII, 47.

¹³⁶ Müslim, “Mesacid”, 1.

H.z. Peygamber'in Medine'ye hicretinden önce Mekke'de müslümanlar, müşriklerin büyük baskısı altında yaşadıkları için Mescid-i Haram'a gidemiyorlardı. Bunun için Dârül-erkâm'ı bir mescid haline getirmişlerdi.¹³⁷ Ayrıca H.z. Ebubekir'in Mekke'de evinin avlusunda kendisi için özel bir mescid inşa ettirmiştir. Burada H.z. Ebubekir namaz kılıyor, yanık sesiyle Kur'an okuyordu. Bu mescide kadınlar, çocuklar, köleler gelip onu dinliyorlar ve etkileniyorlardı. Bu durum da müşriklerin tepkisini çekiyordu.¹³⁸ H.z. Ömer İslamiyet'i kabul ettikten sonra müslümanlar Mescid-i Haram'a gelerek serbestçe namazlarını kılmaya başladılar.

H.z. Peygamber Medine'ye hicret ederken şehre varmadan önce pazartesi günü Medine yakınlarında bulunan Kuba mevkiine geldi. Burada birkaç gün kaldı ve bir mescid (daha sonra Kuba Mescidi adıyla anılan) tesis etti. Cuma günü olunca tekrar Medine'ye doğru yola çıktı. Öğle vaktine yakın Rânûna vadisine ulaştı. Bu vadiye Benî Salim'in bir mescidi (Mescid-i Âtike) bulunuyordu. H.z. Peygamber de burada Cuma namazını kıldırdı. Dolayısıyla bu H.z. Peygamberin kıldığı ilk Cuma namazı idi.¹³⁹ Medine'ye varır varmaz yapılan ilk iş bir mescid yerinin tespiti ve inşa edilmesi oldu. H.z. Peygamber'in devesinin çöktüğü arsaya bir mescid yapmaya karar verildi. Bu arsa iki yetim çocuğa aitti. Ücreti ödenerek arsa satın alındı. H.z. Peygamber bizzat ashabıyla birlikte işçi gibi çalışarak mescidi inşa etti. Kendisine ve ailesine de yan tarafta bir oda tahsis edildi. Daha sonraki yıllarda mescidin arka kısmında fakir sahabelerin barınabileceği ve ilim yapabileceği Suffe ismiyle odalar ilave edilmişti.¹⁴⁰ Bu mescid günümüzde yeşil kubbesiyle meşhur Medine'deki "Mescid-i Nebeviyye"dir. İlk temeli atıldığında küçük bir alanda, basit bir bina olan bu mescid gün geçtikçe genişletilerek zamanın ihtiyaçlarını cevap verebilecek duruma getirilmiştir.

¹³⁷ Buhari, "Salât", 49; Ahmet Önkâl - Nebi Bozkurt, a.g.mad. *DİA*, VII, 47.

¹³⁸ İbn İshak (Muhammed b. İshak b. Yesar (85-151), *Sîret-ü İbn İshak*, Tah. Muhammed Hamidullah, Konya 1981, s. 218; İbn Hişam, a.g.e., I-II, 372.

¹³⁹ İbn Hişam, I-II, 494.

¹⁴⁰ İbn Hişam, I-II, 496.

Asıl fonksiyonu mâbed olan cami, tarihi süreç içerisinde, değişik amaçlar içinde kullanılmıştır. Cami çeşitli devirlerde eğitim, öğretim ve kültür merkezi, kaza ve istişare yeri, ordu karargahı, elçileri kabul yeri, nikah dairesi, misafirhane, çok nadir de olsa hapishane gibi fonksiyonları üstlenmiştir. Fakat bu gibi fonksiyonlarını zamanla yitiren cami, günümüzde yalnız bir ibadet yeri olarak hizmet vermektedir.¹⁴¹

Osmanlı döneminde cami mahallenin bir idare merkezi ve imamların da karargahı konumunda idi. Kendisine verilen isimden de anlaşılacağı üzere halkı toplayan ve bir toplantı yeri anlamına gelen camiler, cemaatin da toplu bulunması sebebiyle mahalle ve muhitin işlerinin, meselelerinin görüşülüp, kararlaştırıldığı yerler olarak hizmet görmüşlerdir. Bu nedenle camiler içtimaî yapılaşmanın en önemli faktörünü oluşturuyor ve mahallenin de odak noktasını teşkil ediyordu. Camiler inşa edilirken toprağa ağaç diker gibi tek başına yalnız ve garip bırakılmazdı. Öyle ki yapılan ibadethanenin sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak medresesi, imareti, mektebi, hamamı ve diğer müstemilatı da etrafına eklenirdi. Bunun için, Türk şehirlerinde vakıf tesisleri önemli derecede rol oynamışlardır.¹⁴²

Osmanlı döneminde camilerin idaresi ve görevlilerin maaşları vakıflar tarafından karşılanıyordu. Hemen hemen her caminin bir vakfı bulunuyordu. Genellikle de her vakfın gelir getiren menkûl ve gayri menkûlü mevcuttu. Devlete yük olmadan, şimdiki kamu kuruluşlarının yaptığı hizmeti ve giderlerini bizzat bu tür vakıf müesseseleri temin ediyordu. Osmanlı Devleti'nde merkezden tutun en ücra bölgelere kadar vakıf kurumları tesis edilmişti. Her yerde hizmet gören bu vakıfların Isparta'da da birçok cami ve diğer müesseselerde hizmet verdiğini görürüz. Dönemin zor şartları altında Isparta'da meydana getirilen camilerin bu tür vakıflar sayesinde ayakta kaldığını görmekteyiz. Şimdi, vakıfların bünyesinde yer alan ve Isparta'da çeşitli hizmetleri yerine getirmiş camileri ele alalım.

¹⁴¹ Geniş bilgi için bkz. *DİA*, "Cami" maddesi VII, 49-55.

¹⁴² Kazıcı, *Vakıflar*, s. 105-106.

1- Kutlubey Camii (Ulu Camii)

Isparta'daki camilerin en eskisi olup tarihi bir değere sahiptir. 833/1429 tarihinde yapılmıştır. İsmi yaptıran Osmanlı komutanı Kutlubey'den almıştır.¹⁴³ Bu durumu Osmanlı Arşiv vesikaları da doğrulamaktadır.¹⁴⁴ Kutlubey Camii'nin yerinde daha önce Selçuklular tarafından inşa edilmiş bir cami bulunduğu temelden çıkan kalıntılar sayesinde anlaşılmıştır.¹⁴⁵

Isparta Tarihi müellifi Böcüzade'ye göre, 896m² alan üzerine oturan caminin damı toprakla örtülü ve yeri de gayet çukur idi. Tuğladan yapıma iki şerefeli bir de minaresi bulunuyordu. Caminin direkleri de Isparta'nın güneyinde bulunan sık ve iri ağaçlıklı Sidre dağından getirilen Sedir ağaçlarından yapılmıştı.¹⁴⁶

Bu cami halk arasında pek kutsal ve uğurlu sayılmıştır. Hatta her yıl Kadir Gecesi ve diğer mübarek gecelerde bu camide namaz kılanların Hicaz'a gidip gelmiş gibi olduğuna inanılırdı. Bunun için şehir halkı camiye biraz yükseltmek ve onarmak isteyenlere karşı çıkmışlardı. Böylece cami 1899 tarihine kadar bu tür itikatların tesiriyle tamir edilememişti. 1317/1899 yılında mihrap tarafındaki birkaç çürük direğin yenilenmesi için damı açıldığı zaman direklerinin çoğu çürümüş olduğu görülmüş ve zamanın Isparta Mutasarrıfı İzmitli Hüseyin Hüsnü Paşa tarafından yıktırılıp, Padişah II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıl anısına, Ayasofya'ya benzer kârgir ve çok kubbeli olarak yeniden yapılmasına karar verilmiş ve halktan toplanan 500 lira ile adının da Hamidiye Camii olması için izin alınarak yeniden inşasına başlanmıştı.¹⁴⁷

¹⁴³ Kutlubey b. Mir Abdüssettar b. Hasan I. Murad döneminde Osmanlı ümerasından bir komutandır. Sultan Murad Kosova Seferine çıkarken Anadolu'da asayişin temini için bazı devlet adamlarını çeşitli vilayetlere göndermiştir. Hamidoğullarından aldığı Hamid bölgesine de subaşı (vali) Kutlubey tayin edilmiş ve o da 1318-1429 tarihleri arasında bu bölgede vazife yapmıştır. Joseph Von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi* (çev. Mümin Çelik- Erol Kılıç), İstanbul 1983, I, 181; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Murad I" *İA*, VIII, 591.

¹⁴⁴ "Der-i devlet mekîne, arz-ı dâi kemîne budur ki, Medîne-i Isparta'da vâkî Kutlubey'in bina eylediği cami-i şerif "Es-Seyyid Osman Hasib en Nâib bi Medine-i Isparta" imzasıyla" 29 Şevval 1157 (5 Aralık 1744) tarihli ilâm. BOA, Cevdet, Evkaf, Nr. 10081.

¹⁴⁵ Böcüzade, s. 73-74; *Isparta Müftülüğü Arşivi (Camiler Dosyası)*.

¹⁴⁶ Böcüzade, s. 73.

¹⁴⁷ *Isparta Müftülüğü Arşivi (Kutlubey Camiinin Tarihçesi)*

Ot taşı denilen taştan sütunlar, köfke taşından beden duvarları ile cami iki yılda yerli ve Rum mimarlar tarafından yapılarak Ramazan ayı başında tekrar ibadete açılmıştır. (1320/1904). Caminin yapımı için Barutçuzade isimli bir zatın eşi Hacı Vesile Hanım büyük yardımda bulunmuştur. Sultan adına yapılan camilerin çifte minareli olması gerektiğinden, padişahça bağış yapıp ikinci minare inşa edilinceye kadar, cami adının Ulu Cami olarak anılması, ileride de ilk banisi Kutlubey'in adını yaşatmak için Kutlu-Hamid olması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁸

Ancak bu eser 1914 büyük depreminde geniş çapta hasar görmüş ve yıkılmıştır. Eski temelleri üzerine köfke yapıdan çok kubbeli olarak 1926 yılında tekrar inşa edilmiştir. Cami içinde bulunan ağaç sütunlar, Sütçüler ilçesinin meşhur Tota ormanlarından Müftüzade Tefvik Hoca tarafından getirtirilmiştir. Kutlubey Camii'nin minaresi ise, köfke taşından tek şerefeli olarak 1931 yılında Vakıflar idaresi tarafından yaptırılmıştır. Son olarak cami 1990 yılının Eylül ayında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce geniş çapta restoreye alınmış, bir buçuk yıl ibadete kapalı kaldıktan sonra 28 Şubat 1992 tarihinde Cuma günü tekrar ibadete açılmıştır. Ayrıca çevre düzeni ve ışıklandırılması da 1993 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılmıştır.¹⁴⁹

Cami ilk olarak yapılırken çeşitli ihtiyaçlarını ve masraflarını karşılamak üzere bir vakıf kurulmuştur. Caminin bânisi olan Kutlubey, Şarkîkaraağaç yakınlarında bulunan Dinek Köyü'nün arazilerini satın alarak buraya vakfetmiştir.¹⁵⁰ Yine çarşı içerisinde bulunan 10 dükkanın kirası, Evlenkene (şimdiki Karaağaç mahallesinin bulunduğu yerde bir köydü) ovasında 10 dönüm arazinin geliri, Çeltikçi Köyü yakınlarında Kayalıpınar diye meşhur mezra ve araziler bu camiye vakfedilmiştir. Ayrıca bir değirmen ve Isparta'da Küçük Hamam'ın gelirleri de bu

¹⁴⁸ Bötüzade, s. 75.

¹⁴⁹ *Isparta Müftülüğü Arşivi* (Camiler Dosyası).

¹⁵⁰ 1530 tarihinde bu köyün yıllık geliri 2322 akçe idi. Bkz. 438 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri* (937/1530), I, 289.

caminin gelirleri arasında bulunuyordu.¹⁵¹ Bunlardan başka “Paşa Ali adlı bir kadın” (?) caminin yakınında bir ev vakfetmiştir. Hayreddin isminde bir kişi kandil yağı için 200, kardeşi de 120 akçe vakfetmişlerdir.¹⁵²

Arşiv vesikalarına göre, Isparta Kutlubey Cami vakfının işlevleri, görevlilerinin durumları ve ücretleri nasıl olmuştur. Bunları tarih sırasıyla inceleyelim.

28 Ramazan 1090 (3 Kasım 1679) tarihli Isparta Naibi (Kadı) Mevlâna Ali'nin isteğiyle padişaha sunulan bir telhiste (arzuhal, özetleme yazısı), Isparta'da bulunan Kutlubey Camii'nin hatibi olan Ahmed Efendi'nin su-i halî (ahlak ve hal kötülüğü) görüldüğünden mahalle ahalisinden büyük bir cemaat Meclis-i Şer'a gelip şikayet etmişler, bunun görevine son verilip erbab-ı istihkakdan (hak sahiplerinden) Mustafa Efendi'ye bu vazifenin tevcih edilmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine Naib Mevlana Ali Efendi bu görev değişikliğini pâ-yi tahta arz etmiştir.¹⁵³

22 Şaban 1136 (17 Mayıs 1724) tarihinde bu cami vakfının mütevellisi olan Seyyid Mustafa'nın imzasıyla sunulan bir dilekçede, Kutlubey Camii'nde Musa Paşa kürsüsü ismiyle bilinen vaaz kürsüsünde vaiz olan Mehmed Efendi vefat etmiştir. Boş kalan bu vazifeye, ehil ve layık olan Şeyh Hüseyin Efendi'nin eline vaizlik beratı verilerek, maaşı da Gönen Kazası'na bağlı Kızılköy'ün yıllık gelirinden karşılanmak üzere atanması arz olunmuştur.¹⁵⁴ Osmanlı Devleti'nde bu tür vazifeler tevcih edilirken berat verilmesi esas olduğundan bahsi geçen görev için de berat verilmesi istenmiştir.

29 Şevval 1157 (5 Aralık 1744) tarihli Isparta Naibi Es-Seyyid Osman Hasib imzasıyla yazılan bir ilâm'a göre; Kutlubey Camii'nde devirhan ve kâtip olan

¹⁵¹ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), I, 289; BOA, Cevdet, Evkaf, Nr. 25969 (Derkenar) ;Neşet Köseoğlu, “Kutlubey Camisi ve Vakfiyesi” *Ün Dergisi*, Isparta 1936, III/25,355; Arıkan, s. 140.

¹⁵² Arıkan, s. 140.

¹⁵³ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 28849.

¹⁵⁴ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 1079.

ve bu cami vakfından da günde dört akçe ücret alan Seyyid Ali kendi rızası ve isteğiyle bu vazifeden ayrılacağını bildiriyor. Yine bu vazifeye her yönüyle layık Hafız Ahmed Efendi'nin getirilmesini ücretinin de yine bu vakıftan karşılanarak yevmiyesi dört akçe olmasını Dersaâdet'e arz ve rica ediyor.¹⁵⁵

Osmanlı Devleti'nde bu gibi görevlerde bulunanlar bir vazifeden ihtiyarlığı veya başka sebeplerle ayrılacakları zaman, yerlerine geçecek olan kimseleri tavsiye edebilirlerdi. Göreve yeni atanacak kişinin de her yönüyle buna layık ve ehil olmasına dikkat edilirdi. Burada da yeni atanan kişinin mesleğe ehil olduğu ifade ediliyor.

3 Muharrem 1176 (25 Temmuz 1762) tarihli, evlâd-ı vâkıftan olan mütevellî İbrahim ve Ömer efendilerin imzalarıyla yazılan bir inha¹⁵⁶da; Şeyhülislam nezaretine tâbî Kutlubey cami-i evkafından günlük üç akçe ücretle maaş alan Kutlubey Camii müezzini Mehmed Efendi'nin vefat etmesi üzerine müezzinlik görevinin boşaldığı ifade edilmektedir. Mehmed Efendi'den boşalan bu vazifeye, her yönüyle liyakatli ve ehil olan kardeşi Salih Efendi'nin aynı ücreti alarak tayin edilmesi ve bu şahsa merkezden vazife beratı verilmesi cami mütevellisi tarafından arz ve rica olunmuştur.¹⁵⁷

Zilkade 1177'nin son günlerinde (22 Mayıs - 31 Mayıs 1764) Isparta Kadısı Abdullah Efendi'nin Dersaâdet'e sunduğu bir arzda, Kutlubey Camii vakfının tevliyetine (mütevelliliğine) yapılan bir müdahaleden bahsedilmekte ve bunun engellenmesi talep edilmektedir. Şöyle ki; Kutlubey yaptırmış olduğu caminin mütevelliliğini kendi zürriyetinden olan evlatlarına bırakmıştı. Mütevelliliğin kendi neslinden olmasını şart koşmuştu. Nitekim vakıf sisteminde vâkıfın koyduğu şartlara titizlikle riayet edilirdi. Burada da tevliyete mutasarrıf (mütevellilik görevi) olan Kutlubey'in kızı Ayşe Hatun vefat etmiş bulunuyor ve onun çocukları Havva ve

¹⁵⁵ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 10081.

¹⁵⁶ İnha: Bir vazifeye tayin veya bir maaşa terfi için yazılan yazı.

¹⁵⁷ BOA, Cevdet, Evkaf, Nr.24049

Şerife hanımlar mahkemeye müracaat ederek erkek kardeşleri tarafından zulme uğratıldıklarını söylüyorlar.

Ancak kardeşleri İbrahim ve Ömer merkezden sadece kendileri için berat çıkarttırıp vakfın mütevelliliğini üzerlerine almışlardı. Bunun üzerine kız kardeş olan Havva ve Şerife hatunlar şikayette bulunuyorlar. Halbuki tevliyet, zürriyetle (kendinden gelen nesil) eşit hakla verilmiş olup bu hususta da vâkıfın şartı bulunuyor. Bunu dikkate almayan erkek kardeşler mütevelliliği üzerlerine alıyorlar. Üstelik kız kardeşlerin ellerinde mahkemece verilmiş fetva var. Böylece, uğradıkları haksızlığa karşı evlâd-ı vâkıf olan Havva ve Şerife hanımlar ellerindeki fetva gereğince eşit şekilde mütevelliliğe mutasarrıf olmaları için kendilerine yeni bir berat verilerek bu vazifeyle görevlendirilmelerini arz ediyorlar.¹⁵⁸

Vakıf müessesesinde mütevellilik önemli bir konumu haizdir. Vakıf mütevellisi olanlar vakfın her türlü gelir ve giderini takip eder, ayrıca vâkıfın şartlarını harfiyyen yerine getirmekle yükümlüdür. Vakıf hizmetinin amacına uygun olmasını ve müessesenin en iyi şekilde idaresini sağlar. Bütün bunların en iyi bir şekilde uygulanabilmesi için genellikle vâkıf (vakfeden) mütevellilik görevini kendi evlatlarına tevcih ederdi. Ayrıca mütevelliler olanlar yaptıkları hizmet karşılığında vakıftan ücret alır ve geçimlerini bununla sağlardı. İşte yukarıdaki olayda da eşit hisseyle verilen tevliyet (mütevellilik) hakkını Şerife ve Havva hanımlar mahkemeye giderek şikayette bulunmuşlar ve haklarını istemişlerdir. Aynı vesikanın derkenarına düşülen kayıta, “Isparta Nâibine hüküm ki” diye başlayarak, vakfın elinde bulunan fazla nakit paraların erkek ve kız evlâd-ı vâkıfa taksim olunmasını ve mütevelliliğin eşit hisse ile bölüştürülmesi Dersâadet’ten emredilmiştir.

Ayrıca bu belgelerin zahriyyesinde (arkasında) merkez tarafından yazılan cevapta, cami vakfının tevliyetinin berat ile İbrahim ve Ömer kardeşler üzerinde kayıtlı olduğu ve Isparta’da bulunan Ecelfi çeşmeleri vakıf paralarının Ayşe

¹⁵⁸ BOA, Cevdet, Evkaf, Nr. 25969.

Hanım'ın ölümünden sonra oğulları İbrahim ve Ömer'e geçtiği belirtilmektedir. Diğer yandan İstanbul'da meskun Mehmed isminde bir kişi Beypazarı'nda bulunan Kutlubey zâviyesinin zâviyedarı olduğunu, Isparta'daki Kutlubey Cami ve Ecelfi çeşmeleri vakfının günlük dört akçe ücretle mütevellisi bulunduğunu iddia etmiştir. Bu kişinin ölümünden sonra oğlu Ahmed de "eben an ced" (babadan oğula) bu tevliyetlerin beratla kendisine verilmesini istemiştir. Bu hileli davranış sonrasında Sadrazam konunun araştırılması için Kütahya valisini görevlendirmiştir. Konuyu araştırmakla görevlendirilen Veli Paşa, şehir ahali ihtiyarlarından ve mahkeme kayıtlarından soruşturması sonucunda seksen, doksan seneden bu yana tevliyet vazifesinin daima Isparta havalisinden olduğunu öğrenmiştir. Şimdiye kadar mütevellilik görevinin kuşaktan kuşağa olduğunu tespit edilmiştir. Bu araştırmanın sonucunda tevliyetin Ayşe Hatun'un çocuklarına verilmesi kararlaştırılmış ve Şeyhülislam Mevlana Veliyyüddin Efendi tarafından ibkâ (devamlı) beratı verilmiştir.¹⁵⁹ Böylece Kutlubey Cami vakfının tevliyetine yapılan müdahale engellenmiş ve hak sahiplerinin hakkı korunmuştur.

2 Cemaziyel evvel 1139 (18 Mayıs 1779) tarihinde, Hasan isminde bir zat yazmış olduğu arzuhalde, kendisinin müderris olduğunu ve bir medresede görev yaptığını, ücretini de günlük on akçe olmak üzere Isparta Kutlubey Camii vakfından aldığını beyan etmektedir. Bu nedenle kendisine şeriat mahkemesinden hüccet¹⁶⁰ verilmesini talep etmektedir.¹⁶¹

Osmanlı vakıf sisteminde bazen bir kişiye birden fazla görev verildiği ve verilen her görev karşılığında yarı yarı ücret tesbiti yapıldığı da olmuştur. Nitekim, Kutlubey Camii Vakfi mütevellisi Muhammed Emin ve Nâîli Mustafa efendiler imzasını taşıyan 5 Cemaziyel ahir 1199 (15 Nisan 1784) tarihli arzda, Kutlubey Camii'nde günlük iki akçe ücret ile muarrif¹⁶² ve devirhan¹⁶³ aynı zamanda bir akçe

¹⁵⁹ BOA, Cevdet, Evkaf, Nr. 25969 (Zahire = Arkayüz).

¹⁶⁰ Hüccet: Eskiden şer'î mahkemeden verilen bir hak veya bir sahiplik gösteren resmi vesika.

¹⁶¹ BOA, Cevdet, Maarif, Nr. 2921.

¹⁶² Muarrif: Cami ve tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını sayan müezin veya derviş.

¹⁶³ Devirhan: Sürekli Kur'an-ı Kerim tilâvet eden kimse, hâfiz.

ücretle cüzhan¹⁶⁴ olan Ömer Efendi'nin vefat ettiği haber veriliyor. Böylece, görevlerin boşalmış olduğu ve bu vazifelere erbâb-ı istihkakdan vefat edenin oğlu Zeynelâbidin'in çocukları Mehmed ve Mustafa'nın layık olduğu görülüyor. Bu kişilere her bir vazife için ayrı ayrı olmak üzere berat verilerek vazifelendirilmesi talep ediliyor.¹⁶⁵

İbrahim ve Ömer efendilerin, kız kardeşleri Havva ve Şerife hanımların Kutlubey Camii vakfının müşterek mütevellileri olduğu daha önce belirtilmişti.¹⁶⁶ Ancak İbrahim ve Ömer Efendi'nin çocukları Dersaâdet'e yazdıkları bir arzda, halalarının kendi rızalarıyla tevliyet vazifelerini erkek kardeşlerine devrettiğini söylemişlerdir. Onların vefatından sonra bu görev şart-ı vâkîf (vakfedenin şartı) üzere çocuklarına devrolmuştur. Ömer Efendi'nin hissesi oğlu Zeynelâbidin'e onun da vefatından sonra oğulları Mehmed Emin ve Mustafa'ya geçmiştir. Lâkin Şerife Hatun daha önce devrettiği bu görevi bazı sebeplerden dolayı pişman oldum diyerek geri almak istemiştir. Bunun üzerine İbrahim Efendi'nin oğulları Süleyman ve Ali bu duruma itiraz ederek 1199 senesi Cemaziyel evvel'inde (Mart 1785) Dersaâdet'e arzuhal yazarak durumun düzeltilmesini istemişlerdir.¹⁶⁷

25 Cemaziyel ahir 1199 (5 Mayıs 1785) tarihinden bu dilekçenin derkenarına düşülen kayıta Firdevs Bey Camii Hatibi Mehmed Efendi, belde ahalisinden Ethemzâde Ömer Efendi, Burhan, Ahmed, Hacı Hafız Abdurrahman, Hacı Mustafa ve Ali Efendilerin de ikrarlarıyla Havva ve Şerife hatunun kendi istek ve rızalarıyla tevliyetlerini kardeşlerine teslim ettiği görülmüştür. 14 Recep 1181 (6 Aralık 1767) tarihli rûûs-u hümâyün gereği Havva ve Şerife hatunların rızaları ve görevden el çekmeleriyle tevliyet hisseleri, kardeşleri İbrahim ve Ömer'e geçmiş, 2 Recep 1192 (27 Temmuz 1778) tarihinde Evkaf müfettişi Seyyid Halil Efendi'nin îlam ve arzuhali üzerine, Şeyhülislam Mehmed Şerif Efendi tarafından zikri geçen

¹⁶⁴ Cüzhan: Namazlardan evvel veya sonra Kur'an-ı Kerim'den bir cüz okumakla görevli olan kişi.

¹⁶⁵ BOA, Cevdet, Evkaf, Nr, 2077

¹⁶⁶ BOA, Cevdet, Evkaf, Nr, 25969

¹⁶⁷ BOA, Cevdet, Evkaf, Nr, 28485

şahısların oğulları İbrahim, Ali, Süleyman ve Hüseyin efendilere rüûs-u hümâyun gereği tevliyet hisseleri verilmiştir. Yine 5 Cemaziyel evvel 1199 (16 Mart 1785) tarihinde Isparta Nâibi Mustafa Efendi'nin arzında, Ömer Efendi'nin tevliyet hissesinin de oğlu Zeynelabidin'in çocukları Mehmed Emin ve Mustafa'ya verilmesini istemiş, en son şekliyle Şeyhülislam Mevlâna İbrahim Efendi'nin emirleriyle tevliyet vazifesi Mehmed Emin, Mustafa, İbrahim, Süleyman ve Ali efendilere tevcih edilmiştir.¹⁶⁸ Biz bu belgeden Osmanlı Devleti'nde hiçbir şeyin önemsenmeyecek kadar küçük olmadığını, haklının her zaman hakkını her yerde arayabileceğini anlıyoruz. Ayrıca vâkıfın şartı, şâriin (kanun koyucu) şartı olarak kabul edildiğinden, vâkıfın şartlarına harfiyyen uyulduğunu görmekteyiz.

Mehmed oğlu Ali ve Ahmed oğlu Hafız Ali'nin Dersaâdet'e göndermiş olduğu 20 Zilkade 1214 (15 Nisan 1800) tarihli arza göre; Kuşlubey Camii vakfından olmak üzere aynı camide günlük dört akçe ücretle kayyum¹⁶⁹ bir akçe ücret ile ferrâş¹⁷⁰ ve iki akçe ücretle îkad-ı kanâdil¹⁷¹ vazifelerini müştereken yürüten Mehmed ve Ahmed efendilerin vefat etmeleri sebebiyle, aynı ücret mukabilinde bu görevlerin kendilerine tevcih edilmesini arz ediyorlar.¹⁷²

Osmanlı döneminde camilere tayin edilen görevlilerin ataması esas itibariyle mahallin kadısı tarafından Dersaâdet'e yapılan arz ve teklif ile gerçekleşiyordu. Bu teklifin gerçekleşmesi için öncelikle erbab-ı istihkaktan (aynı aileden, vâkıfın evladından)¹⁷³ olması lazımdı. Bunun yanı sıra kişinin atanacağı

¹⁶⁸ BOA, Cevdet, Evkaf, Nr. 28485 (Derkenar)

¹⁶⁹ Kayyum: Caminin tertip ve temizliğinden sorumlu kimse.

¹⁷⁰ Ferrâş: Mabetlerin temizliğine bakmakla ve mefruşatına nezaret etmekle vazifeli kimse.

¹⁷¹ İkad-ı Kanâdil: Camilerin aydınlatılması ve kandillerinin yakılması ile vazifeli olan kişi.

¹⁷² BOA, Cevdet, Evkaf, Nr. 18812.

¹⁷³ Osmanlı idari sisteminde bilhassa bazı vazifeler evlada intikal eder şekilde düzenlenmişlerdir. Bunun için, gerek mütevellilik gerekse imam hatiplik gibi bir vazife ffa ederken vefat eden kimsenin, çocuklarından bu işi yapmaya ehil olan varsa, vazife önce onlara teklif edilir, şayet ehil olan yoksa o zaman bu vazife bir başkasına havale edilirdi. Bu usul, Osmanlı ekonomik hayatında da önemli bir şekilde takip edilip korunuyordu. Gerçekten, Osmanlı siyasi ve ictimai hayatında muhtelif zümreler nasıl ayrı ayrı sınıf ve tabakalar halinde bölünmüşlerse, iktisadi hayatta da yine sınıf adı ile anılan meslek ve sanatlar aşılmaz setlerle birbirlerinden ayrılmışlardı. Vazifenin evlada intikalinde bazı şartlar aranıyordu. Bu şartların başında bilgi ve yaş geliyordu. Bununla beraber, çocuk henüz o yaş ve bilgi seviyesine gelmemiş ve fakat o duruma gelme çabası içindeyse o zaman çocuğa vekâleten vazife, ehil olan bir başkasına verilirdi.

vazifeye layık bir duruma sahip olması gerekiyordu. Bütün bunlardan ziyade kişinin ilmi seviyesi büyük önem taşıyordu. Kişinin ilmi seviyesi bazen imtihan ile bazen de cemaatin takrirleriyle tespit ediliyordu. Bazen de görevli olan kişinin, kendi yerine geçecek kimseyi tavsiye ve teklif etmesi, göreve talip olan kişinin ehliyetini gösterirdi. 7 Muharrem 1239 (13 Eylül 1823) tarihli El-Hac İbrahim el-Müderriş el-Müvellâ-i Hilâf bi Medine-i Isparta (Isparta şehri müvellâsı¹⁷⁴ Müderriş Hacı İbrahim) imzasını taşıyan bir arza göre, Kutlubey Camii’de günlük sekiz akçe ücret ile hatiplik vazifesini yürütmekte iken Hüseyin Halife Efendi vefat etmiştir. Yerine erbab-ı istihkaktan büyük oğlu Hacı Mehmed’in eline vazife beratı verilmek sureti ile atanması arz edilmektedir.¹⁷⁵ Aynı dilekçenin ekinde bizzat Sultan II. Mahmud’un el yazısı ile “İzn-i Hümâyunum olmuştur” ibaresiyle padişahın da bu isteği onayladığı görülür.¹⁷⁶

21 Cemaziyel evvel 1243 (10 Aralık 1827) tarihli, Isparta müvellâsı Hacı Hasan Hilmi Efendi’nin imzasını taşıyan bir arza göre, Kutlubey Camii vakfından günlük beş akçe ücret almak üzere aynı camide imam-ı sâni (ikinci imam) olan Hafız Osman Halife vefat etmiş ve görevi boşalmıştır. Yerine, bu vazifeye layık ve ehil olan erbab-ı istihkaktan büyük oğlu Hacı Hafız Hüseyin Efendi’nin eline, yeniden bir berat verilmek sureti ile atanması arzuhal olmuştur.¹⁷⁷ Hafız Hüseyin Efendi bu görevi kırk sene kadar yürütmüştür. Bunu da şimdi sunacağımız belge sayesinde anlıyoruz; 3 Cemaziyel evvel 1282 (24 Eylül 1865) tarihli, müvellâ Abdurrahman Efendi tarafından Dersaâdet’e gönderilen arzuhalde, Kutlubey

Çocuk o yaş ve seviyeye gelince vazife kendisine iade edilirdi. (Bkz., Ziya Kazıcı, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfadaki Vakıf Hizmetleri” *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1987-1988), sayı V-VI, s. 91.

¹⁷⁴ Müvellâ: Bir kazada meydana gelen bazı muayyen davaları o kaza hakiminin görmesinde mahzur veya mani bulunduğu surette yalnız mezkur davaları, dinleme ve karara bağlamak üzere tayin olunan hakim.

¹⁷⁵ BOA, Cevdet, Evkaf, Nr, 16540.

¹⁷⁶ İzn-i Hümâyunum olmuştur. Padişahım Arz-ı bende-i bi miktâr oldur ki Şevketlü, Kerâmetlü, Mehâbetlü, Kudretlü veli nimetim efendim. Isparta’da vâki Kutlubey Camii’nin hitabeti mahlul olmağla erbab-ı istihkaktan es-Seyyid el-Hâc Mehmed Halife’ye sadaka buyurulmak ricasına Isparta Nâibi arz ve semâhetlü Şeyhülislam Efendi dâîleri işaret etmekle bâlâsı izn-i hümâyunum olmuştur deyü hatt-ı hümâyun şevket makardan şâhaneleriyle tezyin buyurulmak bâbında emr-ü fermân şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü veli nimetim efendim padişahımdır. (BOA, Cevdet, Evkaf, Nr, 16540 Ek1)

¹⁷⁷ BOA, Cevdet, Evkaf, Nr, 10767

Camii'nde yarım hisse ile günlük iki buçuk akçe ücret mukabilinde ikinci imam olan Hafız Hüseyin Halife b. Hafız Osman'ın vefat ettiği bildirilmektedir. Bir önceki aktardığımız belgede 1243 (1827) tarihinde imamlık görevine başlayan Hafız Hüseyin Efendi, kırk yıl kadar imamlık vazifesini ifa ettikten sonra 1282 (1865) tarihinde vefat etmiştir. Cami-i Atik Mahallesi'nin birinci hanesinin üçüncü numarasında kayıtlı bulunan ve yirmi dört yaşındaki Hüseyin Hüsnü ismindeki en büyük oğlu, Isparta Evkaf müdürü Selim Efendi'nin de hazır olduğu bir imtihan meclisinde kıraât ve dirâyet yönünden imtihana tâbi tutularak neticede bu göreve layık ve ehil görülmüştür. Cami cemaatinin de teklifleri ve ikrarlarıyla müteveffâ babası Hafız Hüseyin'in yerine camiye ikinci imam olarak günlük iki buçuk akçe ücret mukabilinde görevlendirilmesi ve kendisine de bir berât-ı şerif gönderilmesi arz olunmuştur. Dersaâdet tarafından görülen bu dilekçenin zahriyyesine de isteğin kabul edildiği ve berât-ı şerifin gönderileceği kaydı düşülmüştür.¹⁷⁸ Kutlubey Camii ile ilgili arşiv vesikalarımız yukarıda bahsedilen tarihte (1865) son bulmaktadır.

2- Hacı Abdi (Halil Hamid Paşa veya İplik Pazarı) Camii

Gazi Kemal Mahallesinde, şehrin merkezinde ve müftülük yakınlarında bulunan cami halk arasında "İplikçi Camii" adıyla bilinir. Bânisine izafeten Osmanlı arşiv vesikalarında "Hacı Abdi Camii"¹⁷⁹ diye isimlendirilen bu cami 970 (1562) yılında Hacı Abdi adında bir kişi tarafından yaptırılmıştır. Böcüzade'nin verdiği bilgiye göre, Hacı Abdi gayet zengin aynı zamanda çok da cimri bir zat imiş. Halkın dilinden iyice bıkip usanan Hacı Abdi Efendi, zamanın Isparta Valisi Firdevs Paşa'ya gelerek bir cami yaptırmak istediğini bildirmiş. Bunun üzerine şimdiki yeri tespit edilerek inşasına başlanmış ve 1562 yılında da bitirilerek ibadete açılmıştır.¹⁸⁰

Bina ilk olarak yapılırken üstü kurşunla kaplanmayıp, tahta ile örtüldüğünden kısa sürede eskimeye ve çürümeye yüz tutmuştur. Bunun üzerine

¹⁷⁸ BOA, Cevdet, Evkaf, Nr. 15823

¹⁷⁹ BOA, Cevdet, Maarif, Nr. 7277; BOA, Cevdet, Evkaf, Nr. 28590; BOA, İbnü'l -Emin, Evkaf, Nr. 6633.

¹⁸⁰ Böcüzade, s. 77.

1725 tarihinde tamirat geçirmiştir. 200 m² üzerine oturan cami, kargir olup üstüne kurşun kaplı bir kubbe inşa edilmiştir. Hacı Abdi Camii'nin yakınlarındaki bir evde çocukluğu ve gençliği geçen Osmanlı Sadrazamı Halil Hamid Paşa, 1782 yılında camiinin sağ ve sol cephelerini yıktırıp genişletmiştir. Bu inşaat esnasında cami minaresinin yanına bir kütüphane, karşısına bir muvakkithâne (saat ayar merkezi), avluda kargir helalar ve şadırvan yaptırmıştır. Ayrıca camiye gelir olması için etrafına çeşitli vakıf dükkanları inşa etmiştir.¹⁸¹

Hacı Abdi Camiinin etrafına yapılan bu dükkanların gelirlerinden, günlük beş akçe ile tevliyet (mütevellilik), üç akçe ile kayyım, iki akçe ile ferrâş, yedi akçe ile müezzin ve bir akçe ile devirhan ücretleri karşılanıyordu. Ayrıca bedesten yakınlarında bir çeşme üzerinde bulunan bir dükkanın gelirlerinden, bu camide akşam namazından sonra Nebe suresini okumakla görevli olan şahsın günlük iki akçe ücreti karşılanıyordu. Yine Hacı Abdi merhumun vakfından günlük bir akçe ile duâgû¹⁸² ve iki akçe sermahfil (müezzin yardımcısı) ücreti veriliyordu. Bu vakıf dükkanları gelirlerinden Ulu Camii, Dilek Camii ve Hacı Abdi Camii'nde Şeyhul Kur'an vazifesini yürüten Hüseyin Efendi'ye günlük üç akçe, Hacı Abdi Camii'nde imam olanlara ve her gün bu camide Yasin-i Şerif ve Nebe Suresi okuyan Ali Efendi'ye günlük üç akçe ücret tahsis edilmişti. Yine Hacı Abdi Camii'nde Kadir ve Berat gecelerinde, bayram günlerinde ve mübarek günlerde vaizlik vazifesini yapanlara cami vakfından günlük dört akçe ücret veriliyordu. Merhum Mehmed Efendi ve diğer hayır sahiplerinin kitap bağışlarıyla oluşturdukları kütüphanenin nezareti ve tevliyeti elinde bulunan berat gereği Şeyh Hafız Ömer Efendi'ye tescilli olup ücreti bu vakıftan karşılanıyordu. Bu şahsın büyük oğlu Ali Efendi imamet, küçük oğlu İbrahim Efendi de hitabet görevlerine malikti. Bu cami vakıflarına ilave olarak Fazlullah mahallesi sakinlerinden Hacı Kemaleddin, Ağaç Çarşısı denilen yerde dokuz adet dükkan vakfetmiştir. Yine Cezirpazarı mevkiinde İbrahim Çavuş

¹⁸¹ Böcüzade, s. 77; Nuri Katırcıoğlu, *Bütün Isparta*, s. 19.

¹⁸² Duâgû: Nikah gibi hususi, mevlit, hatim ve hafız cemiyetleri gibi umumî merasimlerde dua okuyan kimseye denir. Bkz. Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Ankara 1966, s.13.

b. Abdi'n-nebi isimli bir zat İbrahim Çavuş Hanı yakınlarında on beş tane dükkan bağışlamıştır.¹⁸³ Bu bilgileri Hacı Abdi Cami Mahallesi sakinlerinin 25 Rebiyyül-ahir 1198 (18 Mart 1784) tarihinde yazmış olduğu takrirden anlıyoruz.

Caminin ilk bânisi olan Hacı Abdi, vasiyeti üzerine vefat ettiği zaman minarenin yanına defnedilmiştir. 1914 yılında meydana gelen büyük depremde büyük hasar gören cami 1947 yılına kadar harap bir vaziyette kalmıştır. Merkezi Ankara'da bulunan Hayırlar Yaptırma ve Yaşatma Derneği tarafından cami tamamen yıktırılıp, köfke taşından iki katlı bir bina olarak yaptırılmıştır. Üst kısmına kubbe yerine çatı yapılmıştır. Günümüzde üst katı cami olarak kullanılırken, yakın zamana kadar alt katı Kız Kur'an Kursu ve çocuk kütüphanesi olarak hizmet vermekteydi.¹⁸⁴ Ancak 1997 tarihinde Kız Kur'an Kursu olan bölümü buradan kaldırılmıştır.

Şimdi kronolojik sıraya göre Hacı Abdi Cami ile ilgili arşiv vesikalarının aktardığı tarihi bilgileri sunmaya çalışalım.

Isparta kadısı Sâdi Efendi'nin Dersaâdet'e sunduğu 26 Zilkâde 1140 (4 Temmuz 1728) tarihli bir arzdan, Hacı Abdi Camii'nde imamlık ve hatiplik vazifesi yapan Kasım Halife vefat ettiğinden yerine her yönüyle liyakatli olan Şeyh Mustafa Efendi'nin tayin edildiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁵ Ancak bu göreve dışarıdan bir müdahale söz konusu olmuştur.

Bu müdahaleyi, Isparta'nın ileri gelenlerinden müderris, imam, hatip, müezzin, mütevellî heyeti gibi altmışa yakın kişinin mühür ve imzalarıyla Isparta Kadılığı'na yazdıkları bir mahzardan¹⁸⁶ anlıyoruz. Bu mahzarın altına imza atan önemli şahsiyetlerinden bazıları şunlardır: Camii Kebir Medresesi müderrisi

¹⁸³ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 24150.

¹⁸⁴ *Isparta Müftülüğü Arşivi* (Camiler Dosyası).

¹⁸⁵ BOA., İbnü'l -Emin, Evkaf, Nr. 6633.

¹⁸⁶ Mahzar; Halk tarafından hazırlanıp imzalanarak veya mühürlenerek herhangi bir dilek veya şikayeti bildirmek için devlet merkezine gönderilen kağıt; toplu dilekçe. (Bkz. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s. 207).

Hüseyin Efendi, Sa'diye Medresesi müderrisi Halil Efendi, Kutlubey Camii Hatibi Mehmed Efendi, Yusuf Ağa Camii İmamı Hüseyin Efendi, Firdevs Bey Camii mütevellisi Ahmet Efendi. Bu mahzarda, Hacı Abdi Camii imam ve hatibi Kasım Efendi'nin vefat ettiğini ve yerine Hüseyin Efendi'nin oğlu Şeyh Mustafa'nın atanmasını istemişler, aynı zamanda bu kişinin erbab-ı istihkakdan ve bu göreve lâyık bir kişi olduğuna şahadet ederek şer'î mahkemeye müracaat etmişlerdir. Şeyh Mustafa'nın göreve atanmasından sonra Molla Halil isminde bir zat gayr-i hukuki yollardan askerî berat¹⁸⁷ olarak Hacı Abdi Camii'nin imamet ve hitabet vazifelerini üzerine almak istemiştir. Bu haksızlığın giderilmesi için mahkemeye başvuran altmış kişi Isparta kadısından yardım istemişler, Molla Halil'in bu görevden men edilmemesi durumunda Âsitane-i saâdete (Sultan Sarayı-İstanbul) yüz sürüp adaletin temin edilmesini talep edeceklerini bildirmişlerdir.¹⁸⁸

Bunun üzerine 6 Rebiyyülevvel 1145 (27 Ağustos 1732) tarihinde Isparta Kadısı Mehmed Efendi Dersaâdet'e bu hususta bir arzuhal sunmuştur. Hacı Abdi Mahallesi sakinlerinin şikayetlerini dile getirerek, Dersaâdet tarafından durumun düzeltilmesini, Molla Halil ismindeki şahsın da görevden men edilmesini talep etmiştir. Dersaâdette incelenen dilekçenin zahriyyesine düşülen notta imamet ve hitabet görevinin Şeyh Mustafa Efendi'nin hakkı olduğu ve tecdiden (yeniden) bir berat verileceği ve görevine de devam edebileceği açıklanmıştır.¹⁸⁹

Ayrıca bu görevin Şeyh Mustafa'ya tevcih edildiğine ve Molla Halil'in bu vazifeden men olduğuna dair dönemin padişahı Sultan I. Mahmud'un bizzat el yazısı ile "İzn-i hümayunum olmuştur" ibareli buyruğu ve izni olmuştur.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Askerî berat: Kazasker tarafından verilen beratlarla denir. (Bkz., Mübahat S. Küttükoğlu, "Berat", *DİA*, V, 473.

¹⁸⁸ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 28551.

¹⁸⁹ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 28590.

¹⁹⁰ İzn-i Hümayunum olmuştur. Arz-ı Bende-i bi mikdar oldur ki şevketlü, kerâmetlü, inâyetlü, mehâbetlü, kudretlü padişahım. Isparta'da vâki Hacı Abdi Camii'nin hitâbeti mahlûle oldukda erbab-ı istihkakdan muhtâr-ı cemâat olan Şeyh Mustafa Halife'ye ahâli iltimâsiyle Isparta Kadısı ve Anadolu müfettişi Vezir Ahmed Paşa arzularıyla tevcih olunmuş iken ecânibden Halil Halife ber tarikle alup ğadr ve tekrar arz ve mahzar-ı berle ref'inden ibgâ olunup bir türlü dahl olunmak icab eder hâli yok iken yine mezkûr Halil Halife ber takrib ile hitâbet-i mezkûreyi alup ğadr-ı küllî eylediğinden ğayr-i mezbûr menfûr cemaât ve

2 Rebiyyül evvel 1199 (13 Ocak 1785) tarihinde Sadrazam Halil Hamid Paşa tarafından yazılan bir buyruktada¹⁹¹ Isparta'da Hacı Abdi Camii yakınındaki medresede mevcut bulunan altı odaya sekiz adet daha ilave ettirdiğini belirtiyor. Bu on dört odanın her birine günlük iki akçe bahâ-i çerâğ (aydınlanma gideri, mum kıymeti) verilmesini, ayrıca bu odalarda yatıp kalkan sakinlerine yine günlük iki akçe harçlık dağıtılmasını emretmiştir. Burada sakin bulunan hademe ve görevlilere günlük dört akçe verilmesini, dışarıdan gelenlerin ücretini de vakfın mütevellisinin tayin etmesini istemiştir. Tayin edilen vazifelilerin de ellerine vakfiye şartına uyulmak kaydıyla berat verilmesini istemiştir.¹⁹²

Isparta Kadısı Hattat Abdullah Efendi imzasıyla 15 Safer 1206 (14 Ekim 1791) tarihinde Dersaâdet'e yazılan bir arzda, Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın yeniden inşa ve tamir ettirmiş olduğu Hacı Abdi Camii Şerifi'nde günlük on akçe ücret karşılığında sabah namazından sonra Yasinhan (Yasin-i Şerif okumakla görevli kimse) olan imam İbrahim Efendi'nin vefat ettiği bildiriliyor. Boşalan bu vazifeye erbab-ı istihkakdan bu zatın oğlu İsmail Efendi'nin atanması ve eline de vazife beratı verilmesi arzediliyor.¹⁹³

23 Zilkade 1215 (8 Nisan 1801) tarihli Hacı Abdi Camii Vakfı mütevellisi Ayşe Hanım'ın yazmış olduğu başka bir arzda, Şeyhülislam nezaretinde olan ve Halil Hamid Paşa'nın yeniden ihya ve inşa etmiş olduğu Hacı Abdi Camii Şerifi'nin günlük beş akçe ücret mukabilinde, camide kandil yakma, tuvaletinin temizliği ve su yollarının bakımıyla görevli, aynı zamanda günlük altı akçe ücretle namazlardan önce cami vâkıfının hayırla yad edilmesi hususunda vazifeli ve ezan okumakla görevli müezzin Hacı İsmail b. Hacı Hasan çocuksuz olarak vefat ettiği

mezkûr Şeyh Mustafa Halife muhtarları olmağla ref'inden ibgâ ve sadaka buyrulmak bâbında inâyet ricâsına ahalisi mahzar ve Isparta kadısı arz eder. Ol bâbda emr-ü ferman şevketlü, kerâmetlü, inâyetlü, mehâbetlü, kudretlü padişahıdır. BOA, Cevdet, Evkaf, Nr. 28551 Ek 1.

¹⁹¹ Buyruktu: Küçük bir makamdan büyük bir makama veya bir şahıs tarafından herhangi bir resmî makama sunulan kağıt üzerine o makam sahibi tarafından emir mahiyetinde yazılmış yazı hakkında kullanılan bir tabirdir.

¹⁹² BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 25732.

¹⁹³ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 1761.

bildirilmektedir. Boşalan bu göreve, ücreti Halil Hamid Paşa'nın İstanbul ve diğer yerlerde kurmuş olduğu kütüphane, çeşme ve hayrât-ı sâire evkafından karşılanmak üzere erbâb-ı istihkakdan Mehmed b. Ali'nin atanması ve eline de berat-ı şerif verilmesi talep edilmektedir. Arzın derkenarına düşülen kayıta da müezzinlik ücretinin günlük sekiz akçe olarak tespit edildiği ve istenen beratın da verileceği bildirilmiştir.¹⁹⁴

Osmanlı Devleti'nde padişahlar değiştikçe bütün beratlar değişir, tahta çıkan yeni padişahın tuğrası ile yeni beratlar verilirdi. Bunun için berat başına yarım resim (vergi) alınırdı. Bu muameleye de "tecdîd-i berat" denirdi. Böyle bir tecdîd-i berat talebi Isparta Hacı Abdi Cami-i Şerifi'nde günlük yirmi akçe ücret karşılığında bevvâb (kapıcı) ve ferrâş (hizmetçi) olan Ahmed Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir. Sultan IV. Mustafa 21 Rebiyyül evvel 1222 (29 Mayıs 1807) de tahta çıktığında Ahmed Efendi vazifesi ile ilgili tecdîd-i berat isteğinde bulunmuş, 24 Safer 1223 (22 Nisan 1808) tarihinde de, günlük yirmi akçe ücretini Halil Hamid Paşa vakıfları mahsülünden olmak üzere berat-ı şerif verilmiştir.¹⁹⁵

Bu tarihten bir yıl sonra, 1224 (1809) senesinde Ahmed Efendi kendi rızasıyla bevvâblık ve ferrâşlık vazifelerini bırakıp oğlu Mehmed'e tevcih edilmesini Isparta Kadılığı'na başvurarak bildirmiştir. Isparta Müvellâsı Ömer Efendi'nin 1224 (1809) senesi Muharremi'nin ilk günlerinden Dersâadet'e yazmış olduğu bir arzda bu durum bildirilmiş, günlük yirmi akçe ücretle bevvâblık ve

¹⁹⁴ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 15147.

¹⁹⁵ Sultan IV. Mustafa'nın Tuğrası

1222 senesi Rebiyyül evvelinin 21. günü taht-ı âli baht-ı Osmâni üzere Cülûs-u Hümâyûn Meymenet-i Makrûnum vâki olup umumen tecdîd-i beravât olunmak fermânım olmağın binâen alâ zâlik İstanbul ve gayride vâki Vezîr-i Azam-ı Esbâk müteveffâ Halil Hamid Paşa evkâf-ı şerifi mahsülünden almak üzere Hamid Sancağı'nda Isparta Kasabası'nda Hacı Abdi Camii Şerifi derûnunda yevmî on akçe vazife ile bevvâb ve yevmî on akçe ile ferrâş olan işbu râfi-u tevkî-i raff'uş şân-ı hâkanî Ahmed zîde salâhuhu yedinde olan atîk berâtın der saâdetime getirüp tecdîdin rica etmeğın hakkında mezîd-i inayet padişâhâneme vücûda getirüp atîk berât-ı mücebince târih-i mezbûrda müceddiden bu berât-ı hümâyûn meserret makrûnî virdim ve buyurdum ki Mûmâ ileyh Ahmed zîde salâhuhu varup üslûb-u sâbık üzere Cami-i Şerif derûnunda bevvâb ve ferrâş olup edây-ı hizmet eyledikten sonra tâyin olunan cem'an yevmî yirmi akçe vazifesin evkâf-ı mezkûre mahsülünden mütevellisi bulunanlarından alup mutasarrıf ola. Şöyle bileler, alâmet-i şerife i'timad kılalar. Tahırran el-yevm Râbi' işrin Safer lisene selâse işrin ve mieteyn ve elf. BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 7800.

ferrâşlık görevlerinin Mehmed Efendi'ye tevcih edilmesi, eline de berat verilerek tescil edilmesi talep edilmiştir.¹⁹⁶

Hacı Abdi Camii Mütevelliisi Ayşe Hanım tarafından 5 Zilkâde 1229 (19 Ekim 1814) tarihinde Dersâadet'e yazılan bir arzda, merhum Sâbık Sadrazam Halil Hamid Paşa evkafından maaşı verilen, Hacı Abdi Camii'nde hatip olan Salih Efendi'nin çocuksuz olarak vefat ettiği ve vazifesinin boşaldığı bildirilmektedir. Hafız Ahmed b. Mehmed ismindeki bir zat bu göreve talip olmuş, gerekli imtihana tâbi tutulduktan sonra bu iş için ehliyeti görülmüştür. Hitabet vazifesine bu şahsın atanması ve vazife beratı verilmesi talep olunmaktadır.¹⁹⁷ Dersâadette incelenen arzuhale bir yazı eklenerek durumun padişaha bildirildiği ve beratın da verileceği belirtilmiştir. Zamanın padişahı II. Mahmud'un bizzat el yazısı ile "İzn-i Hümâyunum olmuştur" ibaresiyle izin verilmiş, Hafız Ahmed'in hatiplik görevi tasdik olunmuştur.¹⁹⁸

Yine 25 Zilkade 1229 (8 Kasım 1814) tarihinde Hacı Abdi Camii Kütüphanesi'nde günlük sekiz akçe ücretle hâfız-ı kütüb (kütüphane memurluğu), iki akçe ücretle imamet ve camii şerifte mushafi şerifin muhafasazıyla görevli ücretinin üçte ikisine mutasarrıf olan Ali oğlu Mehmed ve İsmail Efendiler çocuksuz olarak vefat etmişlerdir. Bu şahısların kardeşi Halil Efendi imtihana tâbi tutularak bu görevlere layık ve ehil olduğu anlaşılmıştır. Boşalan bu vazifelerin Halil Efendi'ye tevcih edilerek berat-ı şerif verilmesi arz olunmuştur.¹⁹⁹

Isparta Müvellâsı Hisarzâde Mehmed Said Efendi tarafından 29 Cemaziyel evvel 1268 (21 Mart 1852) tarihinde yazılan arzuhalde de, Hacı Abdi Camii Şerif i yanında bulunan Hacı Mustafa Efendi mektebinde, Halil Hamid Paşa evkafından karşılanan, Hafız Mehmed'in günlük onbeş akçe ve yıllık yirmibeş kuruş ücret mukabilinde muallimlik vazifesini yürütürken vefat ettiği bildirilmektedir. Erbâb-ı

¹⁹⁶ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 7277.

¹⁹⁷ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 20933.

¹⁹⁸ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 20933 Ek 1.

¹⁹⁹ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 13507.

istihkakdan oğulları Hafız Burhaneddin ve Hafız Ömer askerlik yaşına gelmiş olduğu, küçük kardeşleri Hafız Mehmed Said ve Hafız Ali henüz bu çağa gelmedikleri belirtilmektedir. Hafız Burhaneddin ve Hafız Ömer kardeşlerin askere gideceklerinden, muallimlik görevinin Hafız Burhaneddin'e asaleten, Mehmed Said ve Ali'ye vekaleten verilerek berat îtası istenmektedir.²⁰⁰ Isparta İdare Meclisi azalarının tasdikleriyle Evkaf Nezareti'ne bir üst yazı yazılmış²⁰¹, Sadrazam'ın da telhisiyle²⁰² bahsi geçen muallimlik beratının verildiği tasdik olunmuştur.²⁰³

3- Firdevs Bey (Mimar Sinan) Camii

Şehir merkezinde, çarşı içinde bulunan cami halk arasında Mimar Sinan Camii olarak bilinir. Yaptırana izafeten Osmanlı arşiv vesikalarında “Firdevs Paşa”²⁰⁴ diye isimlendirilen bu cami, 977 (1569) tarihinde devrin Isparta Mütesellimi (Vali) Firdevs Bey²⁰⁵ tarafından yaptırılmıştır. Cami yapılırken bir derviş “Hep Zulüm” deyivermiş ve bu sözcük ebced hesabıyla 977 tarihini gösterdiği için yapım tarihi herkesin aklında kalmıştır.²⁰⁶ Caminin mimarı, Osmanlı Devleti'nin meşhur mimarlarından Mimar Sinan'dır. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Isparta'dan bahsederken “evvela Firdevs Bey Camiini Koca Sinan bina etti” der.²⁰⁷ Firdevs Bey bu cami yapılırken yanına bir zaviye bir de bedesten yaptırmıştır.²⁰⁸ Günümüzde bu zaviye bulunmamakta, ancak bedesten hâlâ mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı olmak üzere ayakta durmaktadır. Bedesten Mimar Sinan Camii vakıflarına gelir olması amacıyla inşa edilmiş, vakıf dükkanlar tesis edilmiştir. Zamanla caminin kurşunları erimeye başlayınca,

²⁰⁰ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 8412.

²⁰¹ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 8412, Ek 1.

²⁰² Telhîs: Sadrazam tarafından padişaha yazılacak konuların özetolarak takdimi veya bu yolda kısaltılmış yazı.

²⁰³ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 8412, Ek 2.

²⁰⁴ BOA., İbnü'l-Emin, Evkaf, Nr. 597; BOA, Cevdet, Evkaf, Nr. 3964; BOA, Cevdet, Evkaf, Nr. 7863.

²⁰⁵ Firdevs Paşa b. İskender Paşa b. İshak Paşa; Kanuni Sultan Süleyman'ın Teke ve Hamid sancaklarını yönetmekle görevlendirdiği bir paşasıdır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s. 217-218; Fehmi Aksu, “Isparta'da Mimar Sinan Eserleri”, *Ün Dergisi*, Isparta 1936, III/31, 438-439.

²⁰⁶ Böcüzade, s. 78.

²⁰⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, 283-284.

²⁰⁸ Arıkan, s. 141.

bedestenin üzerindeki kurşunlar sökülerek kubbelerde kullanılmıştır. Sonra bedestenin üstü kiremitle örtülmüştür. Cami tamamen kesme taştan, beş revaklı, son cemaat yeri bulunan bir yapıdır. Batı tarafında, son cemaat yerinin sağ tarafında tek bir minaresi vardır.²⁰⁹

Firdevs Bey yaptırmış olduğu camiye gelir olması için bedesten ve etrafını çevreleyen arsayı vakfetmiştir. Ayrıca Bedesten'in kuzeyinde iki dükkan, caminin üzerinde oturduğu arsa ve burada bulunan oniki dükkan, demirciler sokağında iki dükkan, ayakkabıcılar sokağında üç adet dükkan cami vakfına gelir olması için vakfedilmiştir.²¹⁰

Caminin vakfiyyesinde, "Aselin kıyyesi (Balın okkası) beş akçeye çıksa da beher sene, Peygamberimizin doğum gününe izafeten camide mevlit okutulması ve cemaate bal şerbeti dağıtılması katiyyen terk olunmayarak behemehal (mutlaka) yapılması şart koşulmuştur."²¹¹ Buna göre, o dönemde bir kilo balın fiyatının beş akçeden daha düşük olduğu ve en çok beş akçeye kadar yükselebileceği anlaşılmaktadır. Günümüzde de bu şart titizlikle yerine getirilmekte ve mevlit kandillerinde cemaate bal şerbeti dağıtılmaktadır.

1 Recep 1090 (8 Ağustos 1679) tarihinde Isparta Kadısı İbrahim Efendi tarafından yazılan bir arzda, Firdevs Bey'in yaptırmış olduğu cami-i şerifde günlük dört akçe ücret karşılığında ferrâşlık (hizmetçi) yapan Ali Efendi'nin Isparta'dan ayrılarak göç ettiği, bundan dolayı da vazifesinin boşaldığı bildirilmiştir. Mustafa Efendi isminde bir kişinin de bu göreve lâyük olduğu, kendisine berat-ı şerif verilerek görevlendirilmesi talep edilmiştir.²¹²

1126 (1714) senesinde Firdevs Bey Camii vakfının günlük sekiz akçe ücretle caminin idare ve idamesiyle ilgili işlere nezâret eden Şeyh Süleyman Efendi

²⁰⁹ *Isparta Müftülüğü Arşivi (Camiler Dosyası).*

²¹⁰ Aksu, a.g.m. (Firdevs Bey Camii Vakfiyyesi Sureti), *Ün Dergisi*, III/31, 439.

²¹¹ Böcüzade, s. 78.

²¹² BOA., İbnü'l -Emin, Evkaf, Nr. 597.

Isparta Kadılık Meclisi'ne gelip bir müracaatta bulunmuştur. Kendisinden önce nezaret görevini yürüten Hüseyin Halife Efendi kendi rıza ve isteğiyle bu vazifeyi tarafına tevcih ettiğini ve bu hizmete liyakatiyle Dersaâdet'ten berât-ı şerif alarak görevine devam ettiğini bildirmiştir. Ancak bazı kişiler ortaya çıkıp Süleyman Efendi'nin aldığı beratın hukuk dışı yollarla sağlandığını ve bu görevi yürütemeyeceğine dair itirazda bulunmuşlardır. Hüseyin Halife de hac yolculuğunda vefat edince, Süleyman Efendi durumu ispatlama zorluğuyla karşılaşmış ve onun isteği üzerine 15 Şevval 1126 (24 Ekim 1714) tarihinde Isparta Kadılığı tarafından payitahta bir arz yazılmıştır. Firdevs Bey Camii evkâfi eski kayıtları derkenarında da belirtilen durum dikkate alınarak Süleyman Efendi'ye yeni bir beratın verilmesi talep edilmiştir. Dersaadette incelenen arzuhale “mutabıktır” mührü vurularak, Süleyman Efendi'nin haklı olduğu ve Hüseyin Efendi'nin de vefatıyla vazifenin ona tevcih edilmesi gerektiği ve yeni bir beratın da verileceği kaydı düşülmüştür.²¹³

1197 (1783) yılı Şaban ayında Ömer Efendi imzasıyla yazılan bir arzda da, Firdevs Bey Camii evkâfının kâtibi olan İbrahim Efendi'nin vefat ettiği ve boşalan bu göreve kendisinin atanmasını arz ve talep ettiği ifade edilmektedir. Derkenara düşülen kayıta da atamanın onaylandığı görülmektedir.²¹⁴

1218 (1804) senesinin Şevval ayında Mehmed Efendi imzasıyla yazılan başka bir arzda ise, Mehmed Efendi günlük dört akçe ücret karşılığında Firdevs Paşa Camii evkafının kâtibi olan babası Ömer Efendi'nin hakkın rahmetine kavuşarak vefat ettiğini ve vakıf kâtipliği görevinin boşaldığını bildirmektedir. Babasından boşalan bu göreve kendisinin atanmasını ve eline de vazife beratı verilmesini talep etmektedir. Arzın derkenarına “Mucebince tevcih olunmak buyruldu” ibaresi düşülerek gereğinin yapıldığı anlaşılmaktadır.²¹⁵

²¹³ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 3964.

²¹⁴ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 24249.

²¹⁵ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 7863.

1229 (1814) yılında, Isparta’da Firdevs Paşa Cami-i Şerifi’nde günlük onaltı akçe ücret mukabilinde imamet ve hitabet görevlerini yürütmekte olan Zeynelabidin Halife ismindeki zatın vefat etmesiyle bu görevler münhal (boş) kalıyor. Bu şahsın büyük oğlu Hafız Mustafa, şer‘î mahkemece bu vazifelere liyakatli olduğu, ulema arasında da erbâb-ı istihkakdan bulunduğu tespit ediliyor. Böylece bu imamlık ve hatiplik görevine Hafız Mustafa’nın atanması, eline de berât-ı şerif verilmesi 29 Şaban 1229 (16 Ağustos 1814) tarihli dilekçe ile Isparta Nâibi Ataullah Efendi tarafından Dersaâdet’e arzedilmiştir.²¹⁶

Bu talebin aynen kabul edildiğini ve görevin Hafız Mustafa’ya verildiğini, bizzat dönemin padişahı Sultan II. Mahmud’un konuyla ilgili hatt-ı hümayununda, “izni hümayunum olmuştur” ibaresinden anlamaktayız.²¹⁷

4- Abdi Paşa (Peygamber / Kavaklı) Camii

Şehir merkezinde bulunan cami halk arasında Kavaklı Camii olarak bilinir. Osmanlı arşivlerinde ise Abdi Paşa veya Abdullah Efendi Cami olarak geçmektedir.²¹⁸ 1197 (1783) tarihinde Isparta halkı tarafından Abdi Paşa²¹⁹ adına yaptırılmıştır. Camiye Abdi Paşa Camii denilmesinin sebebi, o tarihte Isparta’nın da askeri bakımdan bağlı olduğu Kütahya vilayetinde vali olan Abdi Paşa her yıl Kasım ve Mayıs aylarında Isparta’ya adam göndererek vergi toplatırdı. 1779 yılı Mayıs

²¹⁶ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 8766.

²¹⁷ İzn-i Hümayunum olmuştur. Arz-ı bende-i bimikdâr oldur ki, Şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü veli nimetim efendim, padişahım. Isparta’da vâki Firdevs Paşa Cami-i Şerifi’nin hitâbeti mahlul olmağla erbâb-ı istihkakdan Seyyid Hafız Mustafa Halife’ye sadaka buyurulmak ricasına Isparta Nâibi arz etmekle bâlâsı izn-i hümayunum olmuştur deyü hatt-ı hümayun şevket-i makrûneleriyle tezyîn buyurulmak bâbında emr-ü fermân şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü veli nimetim efendim padişahımındır. (BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 8766, Ek 1.)

²¹⁸ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 24907; BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 1472.

²¹⁹ Abdi Paşa; 18. Yüzyılın yarısından sonra, Anadolu’da umum valiliği yapmıştır. Bu görev esnasında Kütahya’da bulunmuş, Isparta Vilayeti ile de ilişkileri olmuştur. Asıl adı Abdullah olan Paşa, Hotin’de (Bugün Ukrayna sınırları içinde bulunan bir kent) medfun bulunan dedesi Koca Abdi Paşa’nın ismiyle şöhret bulmuştur. Babası da Diyarbakır’da medfun Sarhoş Ali Paşa’dır. Babasının vefatından sonra Enderun’a girerek silahşörlük ve hat sanatlarını öğrenmiş, hızla ilerleyerek Çuhadarlığa (Enderun odalarında en muteberi olan Has odaya mensup en yüksek ağalardan üçüncüsü) kadar yükselmiştir. Daha sonra Anadolu’nun çeşitli vilayetlerinde mutasarrıflık ve valilik görevlerinde bulunmuştur. Beylerbeyilik makamına kadar yükselmiştir. Abdi Paşa’nın genel valilik sıfatıyla Isparta’ya ilk gelişi 1188 (1774), ikinci gelişi 1196 (1782) tarihinde olmuştur. (Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1309, IV, 337-338); Fehmi Aksu, “Abdi Paşa ve Vakfiyesi”, *Ün Dergisi*, Isparta 1940, VII/78-79, 1076.

ayında vergi zamanında toplanamamış, Kasım ayında ikisi birden tahsil edilmişti. Isparta mütesellimi vergiyi götürüp Abdi Paşa'ya teslim etmek istediğinde, Paşa mütesellime “Siz vergiyi vaktinde toplayıp getiremediğiniz için biz bu açığı beytül mal hazinesinden alıp kapattık. Getirdiğiniz bu parayı götürün ve Isparta'nın umûr-u hayriyesine sarfedin” demiş. Mütesellim Isparta'ya gelince, durumu şehrin ileri gelenlerine anlatmış ve bu parayla şehrin merkezine bir cami yapılmasına karar verilmiştir.²²⁰

Cami ilk olarak şehrin Aktaşönü denilen mevkisinde, üstü toprak damla örtülü olarak inşa edilmiştir. Caminin inşası bittikten sonra, Isparta halkı Abdi Paşa'yı açılışına davet etmişler, caminin ismini de Abdi Paşa Camii olarak koyduklarını söylemişlerdir. Ancak Paşa buna itiraz ederek, caminin Ispartalıların parası ve gayretleriyle inşa edildiğini, kendi isminin konamayacağını belirtmiştir. Paşa, caminin Peygamber Camii ismini almasını arzu etmiş ve halk arasında bu isimle anılmaya başlamıştır. Mihrabın sol tarafındaki mermer taşa da “sahibül hayrat ve'l-hasenât Isparta halkı tarafından inşa olunan bu cami-i şerif Fahr-i âlem efendimizin ruhuna ihda kılınmıştır. Fi sene 1197” cümlesi yazılmıştır. Paşa Kütahya'ya döndükten sonra, caminin iç duvarına döşenmek üzere çini, tabanına da serilmek üzere halı göndermiştir. Ayrıca paşa bizzat kendi el yazısıyla güzel hat örneklerinden müteşekkil üç tane de levha göndermiştir. Duvarları çiniyle döşendikten sonra, halk buraya Çinili Cami de demiştir. Bahçesinde bulunan ve uzun bir ömür süren Kara kavak ağacından dolayı da Kavaklı Camii adı verilmiştir.²²¹ 1832 yılında çürüyen bir direği değiştirilmiş, 1879'da da genel bir onarım görmüştür. 1914 depreminde yıkılan cami, Isparta halkının gayretleriyle yeniden inşa edilmiş, çeşitli tarihlerde de tamirat görerek bugünkü halini almıştır.²²²

Cami inşası tamamlandıktan sonra yanına bir de medrese inşa edilmiştir. Caminin hizmetinde bulunanlara verilmek üzere 4210 kuruş para vakfedilmiş,

²²⁰ Böcüzade, s. 79.

²²¹ Katurcıoğlu, *Bütün Isparta*, s. 20-21.

²²² Böcüzade, s. 80; *Isparta Müftülüğü Arşivi* (Camiler Dosyası).

vakfiyyede de camide görev yapan kişilerin alacakları ücret günlük olarak şöyle tespit edilmiştir: Evlattan evlada geçmek üzere mütevellî 30 akçe, hatip 15 akçe, imâm-ı evvel (birinci imam) 12 akçe, imâm-ı sâni (ikinci imam) 10 akçe, müezzin-i evvel (birinci müezzin) 8 akçe, müezzin-i sâni (ikinci müezzin) 7 akçe, kayyum 6 akçe, ferrâş 6 akçe, dam yuğucu²²³ 6 akçe, şeyhül kürsî (cuma vaizi) 12 akçe, devirhan 10 akçe, vakıf kâtibi 4 akçe. Ayrıca caminin kandilleri, mumları ve bunlar için gerekli yağ masrafları ve genel tamirâtı için günlük 50 akçe para vakfedilmiştir. Yılanlızade Mustafa b. Hacı Musa Ağa da vakfın umumi işlerini yönetmek üzere nâzır tayin edilmiştir.²²⁴

Doğanlızâde Ahmet Efendi isminde bir zat 1198 (1784) senesi Zilkâde ayında Dersââdet'e bir arz yazarak, Abdi Paşa Cami-i Şerifi'nde öğle ve ikinci namazlarını kıldırmak üzere imamet vazifesinin kendisine verilmesini ve aynı zamanda berat ı'ta olunmasını talep etmiştir. Ayrıca bu isteğinin daha önce, Isparta'nın ileri gelenlerinden Şeyh Mehmed Efendi ismindeki bir zat tarafından da Ahmed Efendi için arz ve talep edildiği ve önce gönderilen bu arzuhalin Dersââdet'e incelenerek mevzunun doğruluğunun görüleceği belirtilmiştir. Arzuhal derkenarına düşülen kayıta da, böyle bir isteğin mevcudiyetinin olduğu ve Doğanlızâde Ahmed Efendi'nin ikinci imamlık görevine atanacağı, eline de görev beratı verileceği bildirilmiştir.²²⁵

Ahmed Efendi, günlük on akçe ücret karşılığında bu camide dokuz sene imam-ı sânilik (ikinci imamlık) görevini yürütmüştür. Dokuzuncu senenin sonunda Isparta Şer'î Mahkemesi'ne gelerek görevini devretmek istediğini beyan etmiştir. Isparta Müvellâsı Mehmed Efendi imzasıyla 27 Muharrem 1207 (14 Eylül 1792) tarihinde Dersââdet'e yazılan bir arzda, günlük on akçe ücret mukabilinde Abdullah Efendi (Abdi Paşa) Camii'nde ikinci imam olan Hafız Ahmed, kendi hüsnü rızasıyla bu görevden feragat ettiğini ve bu vazifenin öğrencisi ve aynı zamanda manevi oğlu

²²³ Caminin damındaki toprağı pekleştiren, akmasını önleyen kişi.

²²⁴ Fehmi Aksu, a.g.m., *Ün Dergisi*, VII/78-79, 1078-1079.

²²⁵ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 24907.

olan Mehmed b. Abdurrahman'a tevcih edilmesini talep ettiğini bildirmektedir. Mehmed Efendi'nin hâfız, güzel sesli ve bu görev için liyakatli olduğu, mahalle halkının takrirleriyle de teyit edilmiştir. Hafız Mehmed'in bu göreve atanması ve eline de vazife beratı verilmesi Dersaâdet'ten arzolanmıştır. Bu atama işinin hükümet merkezi tarafından onaylandığını arzın derkenarına düşülen "mucebince tevcih olunmak buyruldu" kaydından anlamak mümkündür.²²⁶

1211 (1796) senesi Receb'inde Isparta Nâibi Şeyh Süleyman Efendi Dersaâdet'e şöyle bir arzuhal göndermiştir; Isparta'da Çelebiler mahallesinde Abdullah Efendi Cami-i Şerifi vakfından, günlük otuz akçe ücret olmak üzere, vakfın ortaklaşa mütevellileri olan Zeynelabidin ve Süleyman efendilerin ellerinde bulunan tevliyet beratı, muhafaza ettikleri sandıkta bir yangın neticesinde yanıyor. Yanan bu berat-ı şerifin bu şahıslara yeniden verilmesi arzolanıyor. Arza verilen cevapta, bu cami vakfının mütevellisi olarak Zeynelabidin ve Süleyman efendilerin Anadolu Muhasebesi Defteri'nde kayıtlı oldukları ve tecdîd-i berat isteğinin işleme konulduğu bildirilmiştir.²²⁷

1 Recep 1237 (24 Mart 1822) tarihinde, Isparta Nâibi Abdurrahman Efendi imzasıyla yazılan bir arzda, günlük dört akçe ücretle Abdi Paşa Camii ve Medresesi vakfının kâtibi Ali Sıdkı Efendi çocuksuz olarak vefat ettiğinden bu vazife boşalmıştır. Yerine erbab-ı istihkakdan ve Çelebiler Mahallesi sakinlerinden Hafız Mehmed her yönüyle layık ve müstehak görüldüğünden atanması talep edilmektedir. Aynı zamanda, atanması halinde vazife beratının da eline verilmesi arzolanmaktadır. Derkenarda "Mucebince tevcih olunmak buyruldu" kaydıyla atama gerçekleştirilmiştir.²²⁸

²²⁶ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 1472.

²²⁷ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 11490.

²²⁸ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 7681.

5- Yusuf Ağa (Kadir Bey) Camii

Bu camiyi, 1700'lü yıllarda, Isparta'ya bağlı Sav köyünden olan (günümüzde kasabadır) Yeniçeri ağalarından Dalboyunoğlu Hacı Ahmed Ağa'nın, Hacı Abdi Camii karşısında bir hamam yapılması için vekil tayin ettiği kethüda Yusuf Ağa yaptırmıştır. Hacı Ahmed Mısır'a yerleştiğinden, Yusuf Ağa'ya zaman zaman para göndererek bu hamamın bitirilmesini, ayrıca Sav'da bir cami, bir de okul yapılmasını istemiştir. Ancak Hacı Ahmed Ağa'nın, inşaat tamamlanmadan vefat etmesiyle Yusuf Ağa bu işi üstlenmiş ve geri kalan kısmını kendisi yaptırmıştır. Aynı zamanda Karaağaç Mahallesi'nde de kendi ismiyle anılan camiyi yaptırmış, hamamın gelirlerinin üçte birini vakıf olarak bu camiye bağışlamıştır.²²⁹ Pazar günleri kurulan halk pazarının orta bölümünde yer alan cami, Isparta'da meydana gelen büyük depremler neticesinde yıkılmış, 1991 yılında bugünkü halini alarak ismi de Kadir Bey Camii olmuştur.

8 Şaban 1142 (26 Şubat 1730) tarihli, Isparta Kadısı İbrahim Efendi imzasıyla Dersaâdet'e yazılan bir arzda, Isparta Karaağaç Mahallesi'nde, hayır sahiplerinden Yusuf Ağa tarafından yaptırılan Cami-i Şerifte günlük dört akçe ücret alarak hatiplik görevini yürüten Hasan Efendi'nin bilâ veled (çocuksuz olarak) vefat ettiği bildirilmektedir. Boşalan bu göreve erbab-ı istihkakdan Hüseyin Halife'nin her yönüyle layık olduğu görüldüğünden atanması ve vazife beratı verilmesi talep edilmiştir.²³⁰ Bu talep incelendikten sonra, dönemin padişahı III. Ahmed (1703-1730)'in de el yazısı "İzn-i hümâyunum olmuştur" ibaresiyle söz konusu görevin tevcih edildiği bildirilmiştir.²³¹

Yusuf Ağa Camii ile ilgili elimizde ikinci ve son belge bir hatiplik beratının tevcih edilmesiyle alakalıdır. Dönemin padişahı Mehmed Reşad (1909-1918)'ın tuğrasını taşıyan belgeden şu bilgileri öğreniyoruz: 1333 (1915) senesi Ramazanı'na kadar Karaağaç mahallesi'nde bulunan Yusuf Ağa Camii'nde senelik 600 kuruş ücret

²²⁹ Bôcüzade, s. 111-112.

²³⁰ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 7358.

²³¹ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 7358-Ek 1.

mukabilinde vekâleten hatiplik görevini yürüten Hafız Mehmed yirmibeş yaşına henüz basmıştır. Yaşının küçüklüğü dolayısıyla bu vazifeyi vekil olarak yürüttüğü anlaşılmaktadır. Rüştünü tamamladıktan sonra asaleten atanabilmesi için yarışma sınavına davet edilmiş, ancak çekinerek bu imtihana girmemiştir. Bundan dolayı vekâleten yürütülen bu hatiplik görevinin, yarışma sınavına katılan ve ehliyeti tespit edilen Mustafa Efendi'ye tevcih edilmesi uygun görülmüştür. Yukarıda geçen söz konusu ücretin aynısı tahakkuk ettirilerek, Mustafa Efendi'nin bilâ kusur hizmet etmesi şartı, suistimali ve kusuru görüldüğünde bir başkasına devredilmesi kaydıyla hatiplik görevi onaylanmıştır. Onay tarihini 28 Zilhicce 1333 (6 Kasım 1915) olarak görmekteyiz.²³²

6- Hisar Efendi (Bey) Camii

Osmanlı Devleti döneminde Hocazâde mahallesinde (şimdiki ismi Kepeci Mahallesi) yer alan camiyi Hisar Efendi adında bir hayırsever yaptırmıştır.²³³ Cami, eski beylerin konakları civarında yer aldığı için sonradan Bey Camii adı verilmiştir. Osmanlı Devleti devrinde son onarımı Vanlı Paşa (1743-1765 yılları arasında Isparta Valisi) torunlarından Hacı Ahmed tarafından 1300 (1884) yılında gerçekleştirilmiştir.²³⁴ Daha sonra yıkılan cami 1962 yılında yeniden inşa edilmiştir.

Hisar Efendi Cami-i Şerifi'nde, 1197 (1783) senesinde, günlük sekiz akçe ücret karşılığında hatip ve cami vakfının mütevellisi olan Müftizâde Süleyman Efendi vefat ediyor. Erbâb-ı istihkakdan damadı Şeyh Hafız Ömer bu görevlerin kendisine tevcih edilmesi hususunda bir arzuhal yazıyor. Ancak ahaliden bazı art niyetli kişiler, söz konusu vazifelerin bu şahsa verilemeyeceği ve hakkı olmadığına dair itirazda bulunuyorlar. Yapılan tetkikler neticesinde bu görevlerin Ömer Efendi'nin kayınpederi uhdesinde ve Anadolu Muhasebesi Defteri'nde de kayıtlı olduğu görülüyor. Erbâb-ı istihkakdan olması hasebiyle, Ömer Efendi'nin sunmuş

²³² Bu vesikayı, kendisine vazife tevcih edilen zatın torunlarından elde ettik. Kendilerine burada şükranlarımızı arz ederiz.

²³³ BOA., Cevdet , Evkaf, Nr. 6700.

²³⁴ Böcüzade, s. 82.

olduğu arz neticesinde, hitabet ve tevliyet görevlerinin bahsedilen ücret mukabilinde vazifelendirilmesi uygun görülüyor.²³⁵ 26 Şaban 1197 (27 Temmuz 1783) tarihinde dönemin padişahı I. Abdülhamid (1774-1789)'in hatt-ı hümayununda “izn-i hümayunum olmuştur” kaydı düşülerek Hisar Efendi Camii'nin hatiplik ve mütevellilik görevleri Hafız Ömer Efendi'ye tevcih edilmiştir.²³⁶

7- Hızır Bey Camii

Isparta'nın Keçeci Mahallesi'nde bulunan bu cami, Hamidoğulları Beyliği'nin kurucusu Feleküddin Dündar Bey'in ölümünden sonra yerine geçen Hızır Bey adına yapılmıştır. İlk olarak 1312 tarihinde inşa edilmiştir. Gayet küçük, dört duvarı taştan, içi ahşap, çatısı toprak damla örtülü, minaresi de köfke taşından yapılmıştır. 1881 yılında üzerindeki dam yıkılarak duvarları biraz yükseltilmiş ve çatısı kiremitle örtülmüştür.²³⁷

1887 ve 1914 depremlerinde cami harap olmuş, mahalle sakinleri tarafından tamiri yaptırılmıştır. 1969 yılında da yeniden elden geçirilen cami, 300 m² ibadet alanı, 370 m² de arsa alanı olmak üzere bugünkü halini almıştır.²³⁸

Ücretini Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı evkafdan almak üzere, Hızır Bey Camii'nde altı akçe yevmiye ile imamet, on akçe yevmiye ile de hitabet görevlerinin mutasarrıfı olan Mehmed b. Osman Halife, hüsn-ü rızasiyle bu vazifeleri erbâb-ı liyakatten (göreve ehil ve layık) büyük oğlu Osman Efendi'ye devretmek istediğini, dönemin Isparta Nâibi Mehmed Sadeddin Efendi'ye müracaat ederek bildirmiştir. Bunun üzerine Nâib Efendi de 11 Rebiyyül ahir 1251 (6 Ağustos 1835) tarihinde Dersâdet'e dilekçe göndererek, Hafız Osman'ın söz konusu

²³⁵ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 6700.

²³⁶ İzn-i Hümayunum olmuştur. Arz-ı bende-i bi mikdar oldur ki; Şevketlü, kerâmetlü, mehaâbetlü, kudretlü, velinimetin efendim padişahım. Erbâb-ı istihkakdan Şeyh Hafız Ömer Halife arzuhal sunup, Isparta'da vâki Hisar Efendi Camii'nin hitâbeti mahlûl olmakla kendüye sadaka buyurulmak bâbında istidây-ı inâyet etmeğin bâlâsı izn-i hümayun olmuştur deyû hatt-ı hümayun inâyet makrûneleriyle tezyîn buyurulmak bâbında emr-ü fermân şevketlü, kerâmetlü, mehâbetlü, kudretlü velinimetim efendim padişahımdır. (BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 6700, Ek-1)

²³⁷ Böcüzade, s. 81; Katircioğlu, s. 18.

²³⁸ *Isparta Müftülüğü Arşivi* (Camiler Dosyası).

ücretlerle görevlendirilmesi ve vazife beratının verilmesini arz etmiştir. Kusursuz olarak hizmetin yürütülmesi ve aksi bir durumun olduğu görülürse, bu görevlerin başka birisine tevcih edileceği şartıyla istek merkezi hükümet tarafından onaylanmıştır.²³⁹

8- Derviş Mehmed Paşa (Ferahiye) Camii

Osmanlı belgelerinde “Derviş Mehmed Paşa Camii” adıyla kaydedilen cami günümüz Isparta’ında mevcut değildir. 1816 yılında vuku bulan Isparta’daki çarşı yangınından sonra, Derviş Mehmed Paşa²⁴⁰’nın çarşı içerisinde Lahana Pazarı denilen mevkide küçük bir cami yaptırdığı söylenir. Altında bir şadırvanı olan bu cami, ahşap olarak yüksekçe bir yere inşa edilmiştir. İlk imamı da Kavukçu Hoca adında bir zat olmuştur. 1851 tarihinde çarşının ikinci kez yanmasıyla cami de yanmış, halkın yardımıyla yeniden yaptırılmıştır.²⁴¹ Bugün Isparta camileri arasında Derviş Mehmed Paşa veya Ferahiye Camii isminde bir cami bulunmamaktadır. Böcüzade’nin haricinde, müftülük arşivi veya diğer kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Osmanlı Arşivi’nde yaptığımız araştırmada söz konusu cami ile ilgili sadece bir belgeye ulaşabildiğimizi belirtmek isteriz.

9 Muharrem 1263 (28 Aralık 1846) tarihinde, Hamid Livası Muhassılı Ahmed İzzet, Mal müdürü Mehmed Ziya, Naib Şerif Rüşdü, Müftü Hafız Abdurrahman Rüşdü ve sekiz kadar şer’î meclis üyesinin şahitliğinde, Isparta’da Derviş Mehmed Paşa Cami-i Şerifi’nde müezzin olan Hafız Mustafa b. Süleyman, kendi rızasıyla görevini Hafız Süleyman b. Hafız Hüseyin’e devrettiğini beyan etmiştir. Ayrıca bu heyetin huzurunda, elinde bulunan berat-ı şerifi de teslim

²³⁹ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 31647.

²⁴⁰ Derviş Mehmed Paşa (1765-1837); Osmanlı Sadrazamlarındandır. Aslen Mora’nın Anapoli şehrinde doğmuştur. Vezir Ahmed Paşa’nın mühürdarlığında yetişmiş, onun sayesinde sancak beyliğine tayin edilmiştir. 1816 tarihinde Hamid Sancağı muhassıllığı, 1817 yılında da Hüdavendigâr (Bursa), Eskişehir ve Kocaeli mutasarrıflığında bulunmuştur. Padişah II. Mahmud döneminde de sadrazamlık görevine getirilmiştir. Osmanlı sadrazamlarının en silik simalarından biri olarak tarihe geçmiştir. (M. Cavid Baysun, “Derviş Mehmed Paşa” *İA*, III, 549)

²⁴¹ Böcüzade, s. 81.

etmiştir. Bu devir teslim işlemi, tutanak tutularak yukarıda sayılan şahısların imza ve mühürleriyle de tescil edilmiştir.²⁴²

9- Kara Bâli Mescidi

Osmanlı arşiv belgelerinde Isparta'nın Yaylazade Mahallesi'nde "Kara Bâli Mescidi" adında bir mescidin varlığından bahsedilir.²⁴³ Ancak, zamanımızda bu mescidin bulunduğu yerde "Camlı Camii" isminde bir cami mevcuttur. Yaylazade mahallesinin ismi de daha sonra Yayla mahallesi olarak değiştirilmiştir. Böcüzade, "Isparta Tarihi" adlı eserinde bu mescid hakkında şu bilgileri vermektedir: "Yaylazade Mahallesi'nde, meydanlık denilen yerde, eskiden mevcut Kara Bâli Mescidi'nin mahalle halkı tarafından genişletilip onarılması suretiyle 1315 (1897) yılında, Mutasarrıf Hüsnü Bey zamanında, duvarları kargir, çatısı ahşap olarak yaptırılmış, cami hatipliği için şer'iyeden izin alınarak Hafız Ali Efendi hatipliğe getirilmiştir."²⁴⁴ Bunu böylece kaydettikten sonra, şimdi belgeler ışığında Osmanlı döneminde bu mescidde yapılmış olan vakıf hizmetlerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

Yaylazade mahallesi'nde, Kara Bâli Mescid-i Şerifi'nde imamet görevini idame ettiren ve maaşını da aynı mescidin vakfından alan Mustafa Efendi vefat etmiş ve vazifesi boşalmıştır. Müteveffâ Mustafa Efendi'nin büyük oğlu Süleyman Efendi otuzbeş, küçük oğlu Mehmed Efendi de otuz yaşına geldiğinden, askerlik çağını geçmişler ve babalarının yerine imam olabilmek için Isparta Şer'i mahkemesine gelerek başvurmuşlardır. Müftü, Mal Müdürü, Hamid Livası Muhassılı, Evkaf Müdürü, katip ve üyelerin huzurunda imtihana tabi tutularak vazife için ehliyet ve liyakatlerini ispat etmişlerdir. Heyet üyelerinin imza ve mühürleriyle bir tutanak tutulmuş, Süleyman ve Mehmed efendilerin imamlık

²⁴² BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 21130.

²⁴³ "Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyuna mülhak evkâfdan Medine-i Isparta'da Yaylazâde mahallesi'nde vaki Kara Bâli Mescid-i Şerifi'nin..."; BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 3326- Ek 1.

²⁴⁴ Böcüzade, s. 81.

görevine getirilebilecekleri beyan edilmiştir. Tarih olarak da 1 Rebiyyül evvel 1267 (4 Ocak 1851) tarihi düşürülmüştür.²⁴⁵

İmamet görevinin bu iki kardeşe tevcih edilmesi hususunda şer'î mahkeme meclisinin ilamı ve mazbatası Dersaâdet'e sunulmuş, merkez tarafından da uygun görülmesi halinde bir kıt'a berat-ı şerifin ihsan buyurulması talep edilmiştir. Ayrıca mescid-i şerife vakfedilen 350 kuruş paranın kârından 52,5 kuruş ve Kumlar isimli mahalde îcara verilmiş vakıf bağdan 20 kuruş toplam olarak 72,5 kuruş paranın maaş olarak tahsis ettirilmesi uygun görülmüştür.²⁴⁶

5 Rebiyyül evvel 1267 (8 Ocak 1851) tarihinde de, Isparta Nâibi Rahmizâde Mehmed Halis Efendi, Kara Bâli Mescidi imametinin Süleyman ve Mehmed efendilere tevcih edilmesini ve vazife beratının da ihsan buyurulmasını beyan eden bir dilekçeyi Dersaâdet'e sunmuştur. Arzın derkenarına "Mucebince telhis tevcih î'ta olunmak buyuruldu" kaydı düşülmesiyle de söz konusu isteğin onaylandığını görmekteyiz.²⁴⁷

10- Sav Hacı Hasan Ağa Camii

Sav, Isparta'nın güneyinde, Davraz Dağı eteklerinde kurulmuş şirin bir kasabadır. Osmanlı Devleti döneminde Sav'ın statüsünü köy olarak görmekteyiz. Kasabada bol sulama suyu olup, sebze ve meyvecilik meşhurdur. Bu köydeki mevcut iki cami Osmanlı Arşivlerine geçmiştir. Biri şimdi bahsedeceğimiz Hacı Hasan Camii, diğeri de Dalboynuğlu Hacı Ahmed Camii'dir.

15 Zilhicce 1145 (29 Mayıs 1733) tarihinde, Isparta Kadısı Abdullah Efendi Dersaâdet'e yazmış olduğu bir îlamda şu hususları belirtmektedir: Isparta'ya bağlı Sav Köyü sakinlerinden İsmail b. Mehmed şer'î mahkeme meclisine gelerek, köyünde merhum Hacı Hasan isminde bir hayırseverin yaptırmış olduğu camide,

²⁴⁵ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 3326- Ek 1.

²⁴⁶ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 3326-Ek 2.

²⁴⁷ BOA., Cevdet Evkaf, Nr. 3326.

elindeki vazife beratıyla imamlık yaptığını beyan etmektedir. Görev yaptığı caminin bazı yerleri harap olduğundan tamire ihtiyaç duyulduğunu, lâkin cami vakfının bu onarım giderlerini karşılamaya gücü yetmediğini ve yeterli parası olmadığını söylemiştir. Bunun yanı sıra aynı köy sakinlerinden hayır sahibi merhum Dalboyunoğlu Hacı Ahmed'in bu camiyi daha önce tamir ettirdiğini ve Isparta'da yaptırdığı Yeni Hamam'ın gelirlerinden Hacı Hasan Camii'nde imamlık yapan kişilere günlük beş akçe maaş tayin ettiğini beyan etmiştir. İsmail Efendi bütün bunları sıraladıktan sonra, caminin onarımı için Dalboyunoğlu Hacı Ahmed evkafından faydalanılabileceğini belirtmiştir. Hacı Hasan Camii'nin imamlığını kendisi yaptığı için, tayin edilen beş akçenin de muntazaman verilmesini ve halen bu vazifeyi askeri beratla idame ettirdiği için maliyeden yeni bir berat verilmesini talep etmiştir. 11 Muharrem 1146 (24 Haziran 1733) tarihinde de, "Mucebince ref'inden tevcih ve maliyeden berat olunmak buyruldu" derkenarı düşülmüş ve talepler onaylanarak kabul edilmiştir.²⁴⁸

11-Dalboyunoğlu Hacı Ahmed Camii

Mahalli araştırmacılarından Fehmi Aksu *Ün Dergisi*'nde yayınlamış olduğu bir makalesinde, Sav'daki bu camiyi, Dalboyunoğlu Hacı Ahmed Ağa'nın yaptırdığını söylemektedir. Yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1113 (1701) tarihinde Dalboyunoğlu Hacı Ahmed Sav'da kendi ismiyle anılan bir mektep yaptırmıştır.²⁴⁹ Camiyi de bu tarihlerde yaptırmış olması muhtemeldir.

16 Safer 1171 (30 Ekim 1757) tarihinde tahta çıkan Osmanlı padişahı Sultan III. Mustafa, memleketin her tarafına bir ferman çıkararak eski beratların yerine yenilerinin verileceğini ilan etmiştir. Bunun üzerine, Isparta Sav köyü Dalboyunoğlu Hacı Ahmed Camii'nde günlük iki akçe mukabilinde müezzin ve bir akçe karşılığında kayyum olan Mehmed b. İsmail "tecdîd-i berat" isteğinde bulunmuştur. 21 Şevval 1173 (6 Haziran 1760) tarihinde de Padişah III. Mustafa tuğrasıyla,

²⁴⁸ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 27750.

²⁴⁹ Fehmi Aksu, "Dalboyunoğlu Vakfı", *Ün Dergisi*, Isparta 1940, X/112-113,1544-1545.

günlük üç akçe ücretini bahsi geçen cami evkâfi gelirlerinden almak üzere Mehmed b. İsmail müezzin ve kayyum olarak yeniden berat verilerek görevlendirilmiştir.²⁵⁰

Yine bu cami-i şerifin hitabet görevi ile ilgili olarak, Isparta Nâibi Mehmed Said Efendi 23 Rebiyyül evvel 1237 (18 Aralık 1821) tarihinde Dersaâdet'e şöyle bir arz göndermiştir: Günlük dört akçe ücretini Hacı Ahmed Mektep ve Camii vakfından almak üzere berât-ı şerifle camide hatip olan Hacı Mehmed b. Hacı Mustafa vefat etmiştir. Boşalan hatiplik vazifesine köy sakinlerinden ve erbâb-ı istihkakdan Hafız Mehmed b. İsmail, her yönüyle lââyık olduğu beyan edilmiştir. Bu şahsa vazife beratı verilerek, caminin hatipliğine getirilmesi istirham edilmiştir.²⁵¹ Dönemin padişahı Sultan II. Mahmud'un bizzat kendi el yazısı "İzn-i hümâyunum olmuştur" ibaresiyle, dilekçeye cevap verilmiş ve arzolunan istek kabul edilmiştir.²⁵²

Günümüzde bu cami, mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olmak üzere, ahşap bir yapıya sahip ve kiremit çatı ile örtülüdür. Cami 600 kişilik bir cemaat kapasitesiyle halihazırda ibadete açık olarak hizmet vermektedir.

12- Lağus Kara Bey Camii

Lağus, Isparta'nın batısında Gölcük gölü yolu üzerinde yer alan bir köydür. Günümüzdeki ismi Yakaören'dir. Araştırmamızda bu köyün Osmanlı arşiv vesikalarına geçmiş Kara Bey Cami-i Şerifi imamet ve hitabet görevleri için bir mazbata ve bir ilam tespit ettik. Bu ilam 14 Şaban 1275 (19 Mart 1859) tarihinde Isparta Nâibi Aşir Efendi hafidi (torunu) Mustafa Aşir Efendi tarafından kaleme alınarak Dersaâdet'e gönderilmiştir. Buna göre, Isparta'ya tâbi Lağus Köyü'nde, maaşını Evkâf Nezareti'ne bağlı Kara Bey Camii şerifi evkafından alan ve elindeki berat-ı şerifle imamlık ve hatiplik görevlerini yürüten Mahmud Halife b. Halil'in cahil olduğu ve bu vazifeler için liyakatli olmadığı, aynı zamanda imamet ve hitabet görevini vekâleten yürüttüğü belirtilmiştir. Bu nedenle görevlerin bahsi geçen

²⁵⁰ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 27851.

²⁵¹ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 2620.

²⁵² BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 2620-Ek 1.

şahıstan alınarak daha ehil, liyakatli birine tevcih edilmesi gerektiği beyan edilmiştir. Bu gibi görevler el değiştirirken, görev sahibi kişinin en yakınlarından başlanarak, kim daha ehliyetli ve liyakatli ise vazife ona tevcih edilirdi. İşte erbâb-ı istihkakdan bu şahsın büyük oğlu Molla Halil'in ehl-i kıraât ve söz konusu vazifeler için liyakatli olduğu, açılan imtihan sonucunda anlaşılmış ve askerlik çağını da geçmiş olduğundan, Kara Bey Camii'nin imamlık ve hatiplik görevlerine atanması arzedilmiştir.²⁵³

İlam'ın ekinde de, Hamid Livası Muhassılı, Nâib, Müftü, Mal Müdürü, Evkaf Müdürü ve altı azanın mühürleriyle, Molla Halil'in Lağus Köyü Kara Bey Cami-i imamet ve hitabet görevleri için yapılan imtihanı başardığına dair bir mazbata mevcuttur.²⁵⁴

Günümüzde bu cami halen ibadete açık olup cami girişinde 1930 yılında bir tamir gördüğü kayıtlıdır. Çatısı ahşap ve kiremitle örtülüdür. 1963 tarihinde de köfke taşından minaresi yapılmıştır. Ayrıca bu camide Rumeli valisi Abdi Paşa'nın bizzat kendi yazdığı 1198 (1783) tarihli bir hat levhası bulunmaktadır.

13- Çünür Muslihiddin Mescidi ve Kara Bayram Çavuş Camii

Çünür, Isparta'nın kuzeyinde Süleyman Demirel Üniversitesi kampüsüne yakın, Isparta Ovası'nda yer alan bir köydür. Şehir, gittikçe köye yaklaştığından bugün merkeze bağlı bir mahallesi olmuştur. Osmanlı arşivlerine, köyde bulunan camiler ve çeşme vakıflarına mütevellî ve bazı görevliler atanması hususunda bir îlamla girmiştir.

25 Rebiyyül evvel 1251 (21 Temmuz 1835) tarihinde, Isparta Nâibi Mehmed Saadeddin Efendi imzasıyla Dersaâdet'e yazılan bir arzda, Isparta'ya bağlı Çünür Köyü'nde Muslihiddin isimli bir hayırseverin yaptırdığı mescidin imamı ve aynı köyde Kara Bayram Çavuş adlı zatın bina ettirdiği caminin hatibi, aynı zamanda

²⁵³ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 7832.

²⁵⁴ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 7832- Ek 1.

Yusuf Efendi'nin inşa ettirdiği mescid-i şerifin, Kara Bayram Çavuş Camii'nin, Muslihiddin Mescidi vakıflarının ve köyde bulunan çeşme ve kökçüler²⁵⁵ evkafının mütevellisi Hafız Halil b. Mehmed'in çocuksuz olarak vefat ettiği ve görevlerinin boşalmış olduğu bildirilmiştir. Bu vazifeler için erbâb-ı istihkakdan Molla Hüseyin b. Ahmed'in her yönüyle ehil ve liyakatli olduğu, bundan dolayı da her bir görev için eline berat-ı şerif ihsan buyurularak vazifelendirilmesi arz ve rica edilmiştir. Dilekçe Evkâf Nezareti'nde incelendikten sonra derkenarına Evkâf Nazarı'nın izinleriyle bu görevlerin Molla Hüseyin'in bu vazifeleri îfa ederken vâkıfın şartlarına aykırı bir davranış içerisinde ve nizama muğayir hareketlerde bulunursa bu görevlerin kendisinden alınıp başka birisine devredilebileceği uyarısı yapılmıştır.²⁵⁶

Günümüzde Kara Bayram Camii halen ibadete açık olup yapı olarak taş ve ahşap bir binadır. Üstü kiremitle örtülüdür. 1957 yılında da yan tarafına minare yapılmıştır. Diğer iki mescid yıkılmış olup sadece Datlar mevkiinde küçük bir mescid yeniden inşa edilmiştir.

²⁵⁵ Hayvanların yemeleri için kuru ot temini ve buna bağlı vakfedilen hayvan yiyecekleri.

²⁵⁶ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 17325.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSPARTA'DAKİ EĞİTİM AMAÇLI VE SOSYAL İÇERİKLİ VAKIF ESERLERİ

A - SIBYAN MEKTEBLERİ

Öğrenci yetiştirmeleri açısından medreselere kaynak olan sıbyan mektepleri Osmanlı eğitim ve öğretiminde önemli bir konuma sahiptir. Günümüzdeki ilkokul dengi bir eğitim kurumu olan ve ilk tahsili vermek üzere tesis olunan bu okullarda, sabî denilen beş ve altı yaşlarındaki kız ve erkek çocuklar okuduğu için bu ad verilmiştir. Hemen her mahallede bir tane bulunduğundan halk arasında “Mahalle Mektebi” diye isimlendirildiği gibi, çoğu taşla yapılmış binalar olduğu için “Taş Mektep” de denmiştir. Vakfiyelerde de bu okullara “Dâru't-ta'lim”, “Muallimhâne”, “Mektep” ve “Mektephâne” adı verilmiştir. Osmanlılarda sıbyan mektepleri köylere varıncaya kadar her yere yayılmıştır.²⁵⁷ Sıbyan mekteplerinde düzenli bir sınıf taksimatı ve müfredat programı bulunmuyordu. Dersleri eşit seviyede giden öğrencileri hoca bir araya toplar, hepsine birden ders verirdi. Buralarda okutulan dersler elif-ba (alfabe)'dan başlamak üzere Kur'an-ı Kerim, yazı, ilmihal ve dört

²⁵⁷ Cahit Baltacı, *XV - XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s.19; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, I-II, 82-83.

işlemin öğretildiği hesap dersinden ibarettir. Bunları öğretmekle görevli kişiye muallim, yardımcılara da kalfa denir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde resmi ilk mekteplerin açılması ve çoğaltılması ile Sıbyan Mektebi tabiri bırakılarak, İbtidâf Mektebi denmeye başlanmıştır. Burada görev yapan hoca, muallim ve kalfa gibi şahıslar maaşlarını, ya bu mekteplere bağlı vakıflardan ya da o yöredeki cami, tekke veya zâviye vakıflarından alırlardı.²⁵⁸

Sıbyan mekteplerinde okuyan çocuklar, parasız olarak eğitim ve öğretim görürlerdi. Öğrencinin ailesinin ekonomik durumuna göre de hocaya çeşitli hediyeler verilirdi. Yeme, içme ve giyim gibi ihtiyaçları mektep tarafından karşılanır ayrıca ellerine de harçlık verilirdi. Senede bir defa olmak üzere gezintiye götürülürlerdi.²⁵⁹

Osmanlı dönemi eğitim sisteminde eğitim mali bakımdan devlete bağlı değildi. Bunun için devlet, eğitime hazineden ayrı bir ödenek ayırma ihtiyacı duymuyordu. Bunları başta padişahlar olmak üzere derece derece halk tabakasına kadar milletin bütün ilim ve hayır severleri inşa ederler ve masraflarını da kurdukları vakıflar karşılardı. Bu yönü ile Isparta ve ilçelerine bakıldığı zaman, gelir kaynaklarını vakıfların oluşturduğu irili ufaklı birçok mektep ve medrese görmek mümkündür. Sıbyan mektebi hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, şimdi de Isparta ilinde kurulmuş ve Osmanlı Arşivleri'ne geçmiş mektepleri ele alalım.

1- Hoca Pir Ahmed Muallimhânesi

Isparta'nın Cami-i Atik Mahallesi'nde (günümüz ismi Kutlubey Mahallesi) inşa edilmiş olan bu muallimhânenin varlığını Osmanlı arşiv belgelerinden öğreniyoruz. Osmanlı sıbyan mekteplerinden biri olan bu muallimhâne çocuklar yukarıda belirtilen dersleri okuyorlardı. Elimizdeki arşiv belgelerine göre, bu mektebin 1700'lü yıllardan önce yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁶⁰ Günümüzde bu

²⁵⁸ Pakalın, III, 201-203.

²⁵⁹ Osman Ergin, a.g.e., I-II, 87.

²⁶⁰ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 5905.

mektepten geriye hiçbir şey kalmamıştır. Bunun için binanın kaç katlı ve ne kadar sınıfı olduğunu tespit etmek de zordur. Mahalli kaynaklarda da bu konu hakkında herhangi bir malumat verilmemiştir. Arşivdeki kronolojik sıraya göre, Hoca Pir Ahmed Muallimhânesi hakkında aşağıdaki şu bilgiler yer almaktadır:

Ali Efendi isminde bir zat, Dersââdet'e bir arzuhal yazarak, halihazırda Isparta'daki Hoca Pir Ahmed Muallimhânesi'nde muallim-i sıbyan (öğretmen) olduğunu belirtmiştir. Ancak yürütmekte olduğu görevin kaydının, askeri rûzname²⁶¹ bulunmadığını ve muallimlik görevi kendisine ilk olarak tevcih edildiğinde herhangi bir şartın da koşulmadığını beyan etmiştir. Bunun için eskiden beri ne erbâb-ı istihkakdan ne de dışarıdan, hiç itirazda bulunulmadan bu vazifeyi yürütmekte olduğunu bildirmiştir. Ancak, İbrahim Efendi adında bir zat günün birinde ortaya çıkarak, Hoca Pir Ahmed'in kendi dedesi olduğunu ve mektebi yaptırdığı zaman tevliyeti, nezâreti ve muallimliği gibi görevlerin kendi neslinden gelenlere tevcih edilmesini şart koştuğunu iddia etmiştir. Bahsi geçen muallimlik vazifesinin de kendi hakkı olduğunu ileri sürerek bu görevin kendisine verilmesi hususunda Isparta'da mahalli mahkemeye dava açmıştır.²⁶²

Mektebin 1111 (1699) tarihinden itibaren incelenen kayıtlarında, muallimlik görevinin ilk olarak Ahmed Efendi'ye ait olduğu, ondan sonra erbâb-ı istihkakdan olmayan Hacı Molla Ali'ye tevcih edildiği ortaya çıkmıştır. Molla Ali yirmibeş sene bu görevi îfa ettikten sonra sırasıyla oğlu Abdülfettah Efendi üç yıl, Çelebizâde Mustafa Efendi yirmibir yıl, Mustafa Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi üç yıl, kardeşi Ahmed Efendi ondört sene ve son olarak Ali Efendi de 1171 (1757) tarihinden itibaren muallimlik görevini yürütmüştür. Halen bu görev Ali Efendi uhdesinde bulunmaktadır. Ali Efendi'nin bu iş için Isparta Kadısı ve ayrıca Anadolu Kazaskeri Mehmed Emin Efendi'den de onay aldığı kayıtlıdır. Yapılan incelemelerden sonra, İbrahim Efendi'nin yapmış olduğu itiraz haksız bulunmuş ve 28 Şaban 1181 (19

²⁶¹ Günlük hadiselerin yazıldığı, kaydedildiği defterdir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde vakıf işleri ile ilgili kayıtlar da askeri rûznameçelere yazılırdı.

²⁶² BOA, Cevdet, Maarif, Nr. 3467 ve 3467 - Ek1.

Ocak 1768) tarihinde de Sultan III. Mustafa'nın tuğrasını taşıyan bir berât-ı şerifle Ali Efendi'nin Hoca Pir Ahmed Muallimhanesi'nde görevine devam etmesi ve İbrahim Efendi'nin taarruzunun engellenmesine karar kılınmıştır.²⁶³

1183 (1769) tarihine kadar muallimlik görevini sürdüren Ali Efendi, Dersâdet'e bir arz sunarak, halen yürütmekte olduğu göreve artık devam edemeyeceğini ve kendi rızası ile Mustafa Efendi'ye devretmek istediğini bildirmiştir.²⁶⁴ Arz Dersâdet tarafından incelendikten sonra, dönemin padişahı Sultan III. Mustafa'nın tuğrasını taşıyan, Mustafa Efendi'nin Hoca Pir Ahmed Muallimhanesi'nde muallim olarak görevlendirildiğini belirten 27 Muharrem 1183 (2 Haziran 1769) tarihli bir berat tevcih edilmiştir.²⁶⁵

Başka bir arşiv vesikasına göre, Isparta Nâibi Mustafa Efendi Dersâdet'e bir mektup göndererek, halihazırda Hoca Pir Ahmed Muallimhânesi'nde, muallimhâne vakfının tespit ettiği ücret karşılığında Süleyman Efendi'nin hocalık yaptığını beyan etmiştir. Yine verdiği bilgilere göre, bu kişinin aslında cahil ve ehli fesakadan (fasıklardan) olduğu için layıkıyla bu görevi yerine getirememektedir. Şerli bir kimse de olduğundan herkes bu kişiden çekinir olmuştur. Ayrıca bu görev için yalan beyan ve gayr-i hukukî yollarla kendine berat tanzim ettirmiştir. Cahilliği dolayısıyla da talebelere bir şey öğretmediği için muallimhâne kapanır hale gelmiştir. Halkın da şikayetleri üzerine, Nâib Mustafa Efendi, muallimlik görevinin Süleyman Efendi'den alınarak, Isparta'da sâkin, âlim, dindar ve aynı zamanda muttakî (takva sahibi) bir zat olan Hafız Osman b. Mehmed'e tevcih edilmesini Dersâdet'e arz etmiştir. 24 Zilhicce 1191 (23 Ocak 1778) tarihinde de Sultan I. Abdülhamid'in tuğrasını taşıyan bir vazife berâtı Hafız Osman'a tevcih edilmiş ve Hoca Pir Ahmed Muallimhânesi'nin yeni hocası olarak atanması sağlanmıştır.

²⁶³ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 5905.

²⁶⁴ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 440.

²⁶⁵ BOA., Cevdet Maarif, Nr. 440-Ek1.

Yaptığı görev karşılığında alacağı maaşın da aynı mektebin vakfından karşılanmasına karar kılınmıştır.²⁶⁶

1223 (1808) tarihinde Isparta Nâibi Ebubekir Sıdkı Efendi'nin Dersaâdet'e bildirmiş olduğu bir îlama göre, Hoca Pir Ahmed Mektebi'nde vazife-i muayyene (tahsis edilen ücret) ile muallim olan Hafız Osman b. Mehmed bu görevini on yıl kadar sürdürmüştür. Artık görevini gereğince yerine getirememekte ve vazifesine ilgisiz kalmaktadır. Kısacası vazifesini zaman zaman terketmekte olduğundan muallimlik görevinin bu şahıstan alınması, niyâbet makamı tarafından uygun görülmüştür. Boşalan bu göreve erbâb-ı istihkâktan Hafız Hüseyin Esad, Süleyman, Ali Emin ve Mehmed Atâullah efendiler tâlip olduklarından, muallimlik görevine müştereken atanmaları arzedilmiştir. Dersaâdet'in de onayı alındıktan sonra, 26 Şaban 1223 (17 Ekim 1808) tarihinde bahsi geçen şahısların Hoca Pir Ahmed Mektebi'nde müşterek olarak muallim tayin edildiklerine dair, Sultan II. Mahmud'un tuğrasını taşıyan bir vazife beratı tevcih edilmiştir.²⁶⁷ Hoca sayısının artırılmasının öğrenci sayısındaki artıştan mı yoksa bu kişilere bir iş imkanı sağlamaya yönelik bir çabadan dolayı mı gerçekleştiği belirtilmemektedir.

²⁶⁶ Sultan I. Abdülhamid'in Tuğrası

Nişân-ı Şerif-i âlişân-ı sâmi-i mekân-ı sultânî ve tuğrâ-yi ğarrâ-i cihansitân-ı hâkânî hükmü oldur ki, Kıdvetü'n Nüvvâb el-Müstedî, Isparta Kazası Nâibi Mevlânâ Mustafa zîde ilmühü sūdde-i saâdetime mektup gönderüp Medine-i Isparta'da vâki Müteveffâ Hoca Pir Ahmed nam sâhibül hayrın muallimhânesinin vazîfe-i muayyene ile muallimliğini zümre-i fesakadan ve ceheleden es-Seyyid Süleyman ber takrîb kendüye tevcih ve berat ettirüp nâ ehil olduğundan başka, şerrinden kimesne vekil dahi olmayup ibâdullahın evladları câhil ve mekteb-i şerif dahi kapalı kaldığından meclis-i şer'a ihdâr ve Medine-i Isparta'nın ulemâ ve sulehâ ve eimme ve hutebâsı bi ecmeihim muallimliğ-i mezbûrun ref'i hususu rütbe-i vücûbda olduğunu cümlesi bil muvâcehe takrîr ve işhâd eyledikleri ecilden muallimliğ-i mezbûr, mezkûr Seyyid Süleyman ref'inden Kasaba-i mezbûrda sâkin, âlim ve dindâr ve müceddid ve muttakî ve cümlelerin muhtârı olan işbu râfi-u tevkî-i rafi-i nişân-ı hâkânî kıdvetü-s sulahâ is-sâlikîn Hâfiz Osman Halife bin Mehmed zîde salâhuhuya tevcih ve yedine berât-ı şerifim verilmek bâbında inâyet ricâsına arz etmeğin mücâbince tevcih edip işbu berât-ı saâdeti âyât ve behcet-i inâyeti verdim ve buyurdum ki; ba'del yevm mûmâ ileyh Hafız Osman Halife bin Mehmed zîde salâhuhu vârup mekteb-i mezbûrda vazîfe-i muayyene ile muallim-i sıbyan olup hizmet-i lazimesin merî ve müeddî kıldıktan sonra ol bâbda efrâd-ı âferinden hiç âhar mâni ve müzâhim olmayup ber vechile dahl ve taarruz kılmaya şöyle bileler, alâmet-i şerife îtimad kılalar. Tahfîran fi'l yevmi'r râbi işrîn zil-hicce-i şerife sene ihdâ tis'in ve miete ve elf. 24 Zilhicce 1191 (BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 8280)

²⁶⁷ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 3142.

2 - Hacı Bayram Mektebi

Isparta'daki ikinci sıbyan mektebi, Hacı İvaz Mahallesi'nde bulunan Hacı Bayram Mektebi'dir. 15 Muharrem 1264 (23 Aralık 1847) tarihinde Isparta Nâibi Sıdkızâde Şerif Rüştü Efendi imzasıyla Dersâadet'e yazılan bir arzda, Isparta Hacı İvaz mahallesindeki (günümüzdeki ismi Gülcü mahallesi) Hacı Bayram Muallimhânesi'nde öğretmen olan ve aynı zamanda bu mahalledeki Alaaddin Efendi Mescid-i Şerifi'nde imamlık görevini yürüten Hafız Mehmed b. İbrahim Efendi'nin erkek çocuğu olmaksızın vefat ettiği ve zikredilen görevlerin boşaldığı bildirilmektedir. Bu tür arz ve isteklerde, erkek çocuklar erbâb-ı istihkakdan olduğu için ve göreve ehil olmaları durumunda babalarının yerine getirilebileceklerinden özellikle zikredilmektedir. Mehmed Efendi'nin de kendi yerine gelebilecek erkek evladı bulunmadığından bu durum belirtilmiştir. Bundan dolayı münhal kalan bu görevlere, her yönüyle layık ve müstahak olan Hafız Ali bin Ali tâlip olmuştur. Bu şahsın liyakati de, mahalli mahkeme üyeleri olan Hamid Livası muhassılı Mehmed Şerif, Mal müdürü Mehmed Ziya, Nâib Şerif Rüştü, Müftü Hafız Abdurrahman Rüştü ve eşraftan Hasan, Mehmed Said, Hacı Mustafa ve Ali Emin isimli azaların huzurunda tescil edilerek mazbatası arza eklenmiştir.²⁶⁸

Ayrıca arzda Hafız Ali'nin kırk yaşında olduğu belirtilmiş, muallimlik ve imamlık görevlerinin bu şahsa tevcih edilmesi ve eline de berât-ı şerif ihsan buyurulması talep edilmiştir. Derkenara "Ber mûcebi telhîs bittevcih berât î'ta olunmak buyruldu" kaydı düşülerek talep edilen görevler tevcih edilmiş ve berat î'tası gerçekleşmiştir.²⁶⁹

3- Sav Dalboyunoğlu Hacı Ahmed Mektebi

Osmanlı arşivlerinden tespit ettiğimiz üçüncü ve son sıbyan mektebi, şimdiki Sav Kasabası'ndaki Dalboyunoğlu Hacı Ahmed Mektebi'dir. Mahalli

²⁶⁸ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 2795 - Ek1.

²⁶⁹ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 2795.

araştırmacılarından Fehmi Aksu, *Ün Dergisi*'nde yayınladığı bir makalesinde bu mektep hakkında şu bilgileri vermektedir: “Bu mektep ilk defa onuncu hicri asrın ikinci yarısında Abdülvehhap bin Emrullah namında bir zat tarafından vakfedilmiştir.” Zaman geçtikçe binası harap ve vakfı zâyi olduğundan, Dalboyunoğlu Hacı Ahmed, mektebi yeniden imar ettirmiş ve burada ilim tahsil edilmek üzere 15 Şaban 1113 (15 Ocak 1702) tarihinde bunu vakfetmiştir. Isparta Kadısı Hazinedarzâde Mehmed Efendi huzurunda kurulan şer’i mecliste de bizzat bulunarak vakfın mütevelliliğine Hasan Efendi’yi tayin ettiğini tahrir etmiştir. Düzenlenen vakfiyeye, başta kadı Hazinedarzâde Mehmed Efendi olmak üzere onbeş tane şâhid mühür ve imza atmıştır. Dalboyunoğlu Hacı Ahmed, mektebin onarılması, mualliminin ücreti ve mütevellinin maaşı için 500 kuruş nakit para, Çukur isimindeki değirmenin ayda sekiz günlük gelirini ve üç dönüm harım (çiftlik) arazide dokuz ceviz ağacını vakfetmiştir. Aradan bir asır geçtikten sonra da, Haririzâde Hüseyin Ağa isminde bir hayır sahibi her sene bu mektebin hoca ve talebelerine ayakkabı verilmesi hususunda vakıfta bulunmuştur.²⁷⁰

11. Recep 1203 (7 Nisan 1789) tarihinde Sultan I. Abdülhamid vefat etmiş, yerine de kardeşi III. Mustafa'nın oğlu III. Selim tahta çıkarak padişah olmuştur. Tahta çıkan her padişah gibi Sultan Selim ülkenin geneline umumi bir ferman çıkartarak, eski beratların Dersaâdet'e gönderilerek yenilenmesi gerektiğini ilan etmiştir. Bunun üzerine Isparta'ya bağlı Sav Köyü'nde, Dalboyunoğlu Hacı Ahmed Mektebi'nde muallim olan ve günlük onüç akçe ücretini de aynı mektebin vakfından alan Numan b. Mehmed, elinde bulunan eski beratını Dersaâdet'e göndererek yenilenmesi hususunda böyle bir tecdîd-i berât isteğinde bulunmuştur. 6 Rebiyyül evvel 1204 (24 Kasım 1789) tarihinde de padişah III. Selim üzerinde kendi tuğrasını taşıyan yeni bir vazife beratı tanzim ettirerek Numan b. Mehmed'e Dalboyunoğlu

²⁷⁰ Fehmi Aksu, “Dalboyunoğlu Vakfı”, *Ün Dergisi*, Isparta 1940, X/112-113, 1544-1545.

Hacı Ahmed Mektebi'nde hocalığa devam etmesini emir buyurmuştur.²⁷¹

Osmanlı döneminde Isparta'da bulunan ve konumuz itibariyle arşivlere geçmiş bu üç sıbyan mektebinden başka ondört adet daha mektep bulunmakta idi. Şehrin çeşitli mahallelerinde bu mektepler kendi çaplarında eğitim ve öğretim hizmeti yürütmekte idiler.²⁷²

B- MEDRESELER

Arapça "Derese" kökünden gelen Medrese kelimesi, öğrencilerin ders okuyup ilim öğrendikleri mekan anlamına gelmektedir. Kelimenin çoğulu "Medâris" tir.²⁷³ İslamın ilk devirlerinde eğitim ve öğretim camilerde gerçekleşmiş, sonraları tedris işi gittikçe camilerden özel mekanlara yani medreselere kaymıştır. Bununla beraber, camiler yine de eğitim faaliyetlerinden geri kalmamışlardır. Zaman geçtikçe ihtisas alanları medreselerde gelişmiştir.²⁷⁴

Medreseler, Sıbyan mektebinin sonrasında eğitim ve öğretim yapılan orta ve yüksek tahsil yerleridir. Genellikle ortada bir derslane, bunun etrafında da talebe hücrelerinin bulunduğu yapılardır. Başlangıcından itibaren İslam dünyasında bu müesseseler, vakıflarca idare edildiklerinden, etraflarına mâli imkan ölçüsünde imaret, kütüphane, hamam gibi diğer müesseseler ilave edilmiştir.²⁷⁵

²⁷¹ Sultan III. Selim'in Tuğrası

Nişân-ı Şerif-i âlişân-ı sâmi-i mekân-ı sultânî ve tuğrây-ı ğarrâ-i cihansitân-i hâkânî hükmü oldur ki, 1203 senesi Receb-i Şerifin onbirinci günü taht-ı âli, baht-ı Osmâni üzre cülûs-u hümâyun meynenet-i makrûnum vâki olup, umumen tecdîd-i beravât olmak fermânım olmağın, binâen alâ zâlik Isparta Kazası'na tâbi Sav Karyesi'nde vâki Müteveffâ Dalboyunoğlu Hacı Ahmed Mekteb-i Şerifi evkâfi mahsûlünden almak üzere yevmî onüç akçe vazife ile muallim-i mekteb olan işbu râfi-u tevkî-i rafi üşşân-ı hâkânî es-Seyyid Nûman Halife ibni es-Seyyid Mehmed zîde salâhuhu yedinde olan atîk berâtın Dersâadetülme getirüp tecdîdin ricâ etmeğın hakkında mezîd-i inâyet-i pâdişâhânem vücûda getirüp, atîk berâtın mücebince târih-i mezbûrdan müceddeden bu berât-ı hümâyun inâyet-i makrûmî verdim ve buyurdum ki, mûma ileyh es-Seyyid Numan Halife ibni es-Seyyid Mehmed zîde salâhuhu varup, alup, sâbık üzre muallim-i mekteb olup edây-ı hizmet eyledikten sonra tâyin olunan yevmî onüç akçe vazîfenin evkâf-ı mezbûre mahsûlünden mütevellisi olanlar yedinden alup, mutassarrıf ola, şöyle bileler; âlâmet-i şerife itimad kılalar. Tahrîran el-yevm es-Sâdis Rebiyyül evvel lisene er-Râbiu ve mieteyn ve elf. 6 Rebiyyül evvel 1204 (BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 4335.)

²⁷² Geniş bilgi için bkz., Katurcıoğlu, s.90-91.

²⁷³ Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, II, 238; Pakalın, II, 436.

²⁷⁴ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s.1.

²⁷⁵ Ziya Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, İstanbul 1995, s.42-43.

Genellikle Anadolu'da kurulan medreseler bir vakıf müessesesi olarak kabul edilmiştir. Bunun için devlet adamları, sultanlar, idareciler, zenginler bir medrese tesis ederken buna bir vakfiye tanzim ederek tesislerin devamlılığını teminat altına almışlardır. Bu kurumların giderleri karşılayabilmek amacıyla çeşitli vakıflarda bulunmuş ve gelir kaynakları da açık olarak belirtilmiştir. Bu yönden medreselerde eğitim ücretsiz olarak verilmiş, öğrencilerin yiyecek, giyecek ve yatacak masrafları vakıf gelirlerinden karşılanmış, aynı zamanda talebelerine de burs verilmiştir.²⁷⁶

Mimarî yapı olarak genellikle medreseler, avlu, eyvan, kışlık dersane ve talebe hücrelerinden meydana gelmiştir. Bunların yanı sıra türbe, mescid, aşhane, çeşme, hamam gibi birimleri görmek mümkündür. Medresede ders vermekle yükümlü öğretmene "müderris", yardımcısına da "muid" adı verilirdi. Muid, günümüzdeki üniversite asistanlarının pozisyonunda olan görevliler olup, vazifesi de müderrisin ders vermesinden sonra öğrencilere dersi tekrar ve müzakeresinden ibarettir.²⁷⁷

Osmanlı Devleti'nde ilk tesis edilen medrese, Orhan Bey'in İznik'te kurmuş olduğu Orhan Gazi Medresesi'dir. Osmanlı Devleti'nde daha kuruluş devrinden itibaren eğitim ve kültür faaliyetleri birçok safhalar geçirmiştir. Bunun ayrıntılarını burada vermek mümkün değildir. Eğitim ve öğretim müesseseleri daha çok şehirlerde teşekkül etmiştir.²⁷⁸ Günümüzde de olduğu gibi yüksek tahsil veren kurumlar, genellikle imkanı geniş olan yerleşim merkezlerinde yaygınlaşmıştır.

Medreselerde okutulan dersler, genel bir tasnife tâbi tutulacak olursa aklî ve naklî ilimlerden oluştuğunu görürüz. Buralarda dinî ve müspet ilimler bir arada okutulmuştur. Bununla birlikte bazı dersler ağırlıkta olmak üzere ihtisas medreseleri

²⁷⁶ Mustafa Bilge, a.g.e., s.4-5.

²⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991, s.261-270.

²⁷⁸ Mustafa Bilge, a.g.e., s.5.

de kurulmuştur. Herkes kabiliyetine göre de dinî veya diğer ilimlerde ihtisas yapma imkanı bulmuştur.²⁷⁹

Isparta ile ilgili olarak Osmanlı arşivlerine geçmiş iki medrese mevcuttur. Bunlar Sadiye Buk'ası Medresesi ve Abdülkerim Efendi Medresesi'dir.

1- Sadiye Buk'ası Medresesi

Çelebiler Mahallesi'nde bulunan Sadiye Buk'a²⁸⁰sı Medresesi Isparta'daki medreselerin en eskisidir.²⁸¹Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi* adlı eserinde

bu medrese hakkında şu bilgileri vermektedir: “Medrese 678 (1280) tarihinde Süleyman oğlu Seyit Süleyman Efendi tarafından kargir olarak inşa ettirilmiştir. Arapça yazılı kitabesinde, bu mübarek medrese 678 yılı Ramazan ayında, Sultan III. Alâeddin Keykubat zamanında, Süleyman oğlu Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Isparta'nın, Selçuklular tarafından alınmasıyla buradan hristiyanların göç ettiği, adı geçen medresenin yerinde bulunan Ayasofya adındaki kilisenin depremden yıkılmasıyla, bu taşlardan ve yerden faydalanılarak mezkûr Buk'anın inşa edildiğini hristiyanlar rivayet etmektedirler. Bu medreseyi inşa eden zatın, Sadiye tarikatına mensup olması dolayısıyla medreseye Sadiye Buk'ası adını verdiği anlaşılmaktadır. Bu medresede Şeyh Sadi'nin eserleri okutulmakta imiş. Medrese kurucusunun, Isparta ve havalisinde buraya vakfettiği tahsisat hicri XI. yüzyıla kadar alındığı ve bu tarihe kadar evlâd ve ahfâdından ve zamanın yetişmiş bilginlerinden çoğunun

²⁷⁹ Geniş bilgi için bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 19-31.

²⁸⁰ Buk'a: İslam Dünyasında türbe, zâviye ve özellikle eğitim yeri için kullanılan bir terimdir. Yer, arazi parçası, ülke anlamlarına gelen kelimenin çoğulu bika'dır. Ku'ran-ı Kerim'de de Allah Teala'nın Hz. Musa'ya hitap ettiği yerden bahsedilirken “ el- buk'atü'l-mübâreke” tabiri kullanılmıştır. (Kasas Sûresi, 30) Buk'a kelimesi, tarihi seyir içinde bölgelere göre değişik manalarda kullanılmıştır. İran'da, büyük zatların medfun bulunduğu türbelere ve müştemilatına buk'a adı verilmiştir. Zâviye anlamında da yaygın olarak kullanılmıştır. Osmanlı döneminde daha çok, medrese ve sıbyan mektebi arasında bir eğitim kurumunu ifade etmek için söylenmiştir. (Bkz., Mehmet İpşirli, “Buk'a”, *DİA*, VI, 386-387

²⁸¹ 438 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri I*, s.290

burada hocalık yaptıkları bilinmektedir.”²⁸² Böcüzade zamanında ayakta olan bu medresenin akıbeti meçhuldür. Günümüzde medreseden hiçbir iz bulunmamaktadır. Tahminlerimize göre depremlerle yıkılmış, yeniden inşa edilmemiŐtir. Böcüzade, eserinde son dönemlerde medresede görev yapan müderrislerin isimlerini de sıralamıŐtır.²⁸³

İbnülemin Evkaf ve Cevdet Evkaf tasniflerinde bu medrese ile ilgili iki adet vesika bulunmaktadır. Bunlardan, Isparta kadısı Ahmed Efendi’nin 23 Safer 1115 (8 Temmuz 1703) tarihinde Dersaâdet’e sunduğu bir arzda, h lihazırda Sadiye Buk’ası Medresesi’nde vazife-i muayyene ile (tayin edilen ücretle) hocalık yapan Mehmed Efendi, görevini hiçbir kusuru olmaksızın gereği gibi yerine getirmektedir. Ancak Recep isminde bir kişi ortaya çıkararak, yalan bir beyan ile Mehmed Efendi’nin vefat ettiğini, medresedeki hocalık vazifesinin boşaldığını Dersaâdet’e yazmış ve kendi üzerine vazife beratı tevcih ettirmiştir. Bu sahteciliği  ğrenen Isparta Kadısı da, Mehmed Efendi’nin halen hayatta olduğunu ve medresedeki görevine devam ettiğini derhal Dersaâdet’e bildirmiştir. Yalan ve sahtek rlikle kendi üzerine berat  karttıran Recep Efendi’den bu beratın geri alınarak tekrar Mehmed Efendi’ye tevcih edilmesi hususunda da talepte bulunmuştur. İncelenen arz, Şeyhülislam Mehmed Efendi’nin de işaretleriyle kabul edilmiştir.²⁸⁴ Ancak söz konusu belgede, Recep Efendi’nin yaptığı sahtecilik karşısında akıbetinin ne olduğu belirtilmediği için nasıl bir cezaya çarptırıldığını öğrenemiyoruz.

Yukarıda bahsedilen olaydan yaklaşık bir asır sonra T rkmenz de Ahmed isminde bir z t D v n-ı Hümâyun’a bir arzuhal yazıp Isparta Sadiye Buk’ası Medresesi’nde vazife-i muayyene ile müderris ve aynı zamanda günlük bir akçe ücret karşılığında medrese evkafının mütevellisi olan Hüseyin Efendi’nin çocuksuz olarak vefat ettiğini bildirmiş ve boşalan bu görevlere kendisinin atanması hususunda talepte bulunmuştur. Bunun  zerine, T rkmenz de Ahmed Efendi’nin

²⁸² Böcüzade, s.85

²⁸³ Geniş bilgi için bkz., Böcüzade, s.85-86

²⁸⁴ BOA., İbnülemin, Evkaf, Nr. 5058

ulemâ önünde liyakati tespit edilmiş ve dönemin Şeyhülislamı Sepetçizâde Mevlânâ Abdülvehhâb Efendi'nin de işaretleriyle Sadiye Medresesi'nde ders vermesi ve mütevelliliğe getirilmesi uygun görülmüştür. 11 Muharrem 1238 (28 Eylül 1822) tarihinde de kendisine dönemin padişahı Sultan II. Mahmud'un tuğrasını taşıyan bir berât-ı hümâyun tevcih edilmiştir.²⁸⁵

2- Abdülkerim Efendi Medresesi

Isparta'nın İskender Mahallesi'nde bulunan bu medresenin diğer bir ismi de Müftü Efendi Medresesi'dir. Böcüzade bu medrese hakkında, Sadiye Buk'ası'ndan sonra yapılmış olduğunu, zemin katında onbeş odası, üst katında bir dershanesi ve dershanenin de altında mescidi bulunduğunu söylemektedir. Gönen Nahiyesi'ne bağlı Kızılköy aşarının 1159 (1746) tarihinden itibaren bu medreseye tahsis edildiğini belirtmiştir.²⁸⁶ Böcüzade zamanında mevcut ve mamur olan medresenin günümüzde ise kalıntısı bulunmamaktadır.

Isparta Kadısı Mehmed Efendi tarafından 3 Recep 1117 (21 Ekim 1705) tarihinde kaleme alınan bir îlamda, Isparta'nın İskender Mahallesi'nde hayır ve hasenât sahibi merhum Şeyh Abdülkerim Efendi'nin bina ettirdiği medresede, ücretini de bu medrese vakfından almak üzere öğrencilere ulûm-u nâfia (faydalı ilimler) tâlim ettirmek şartıyla müderris olan Mehmed Efendi, Kadılık makamına gelerek kendi hüsnü rızasıyla yürütmekte olduğu görevini bırakarak ilim ve fazilet sahibi, aklî ve naklî ilimlerde mesafe katetmiş olan Hüseyin Efendi'ye devretmek istediğini bildirmiştir. Kadı Mehmed Efendi de Dersaâdet'e durumu bildirerek Hüseyin Efendi'nin bahsi geçen medreseye müderris olarak atanması ve eline de berat-ı şerif ihsan buyurulmasını arzetmiştir. Arzın derkenarına da 18 Zilhicce 1117

²⁸⁵ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 19884

²⁸⁶ Böcüzade, s.88

(2 Nisan 1706) tarihinde “İşaretleri mücebince tevcih olunmak buyruldu” kaydı düşünülerek isteğin onaylandığı görülmektedir.²⁸⁷

Isparta’da bulunan medreseler yalnız bu iki tanesi ile sınırlı değildir. Burada Sadiye Buk’ası ve Abdülkerim Efendi medreseleri Osmanlı arşivlerine geçtikleri için yer almaktadır. Osmanlı döneminde Isparta’da bahsedilen bu iki medreseden başka, Şakirzâde Medresesi, Harâbizâde (Çubukçu) Medresesi, Hasan Efendi Medresesi, Mehdioğlu (Müfti) Medresesi, İrfan Efendi Medresesi, Veli Efendi Medresesi, Geresinli Osman Efendi Medresesi ve Topal Şükrü Efendi Medresesi eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunmuştur.²⁸⁸

C- TEKKE VE ZÂVİYELER

İslam kültür tarihinde önemli bir yer işgal eden tekke ve zâviyeler, tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesinin uygulandığı, öğretildiği ve halka sunulduğu mekanlardır. Bu gibi müesseseler daha çok halka yönelik olduklarından yaygın eğitim hizmeti vermişlerdir. İslam’da dini tedrisat ile ibadet birbirinden ayrı telakki edilmediği için, tekke ve zâviyede bulunan şeyh efendi buralarda çeşitli dini dersler de vermiştir. Bununla beraber tekke ve zâviyelerin esas gayesi, tasavvuf ehillerinin oturabileceği ve zikirlerde bulunabileceği yeri temin etmektir. Tekke, zâviye, hankâh ve dergâh gibi isimler altında, birbirinden çok az bir fark bulunan bu müesseselerde insanlar, dünya hayatının çeşitli meşakkat ve sıkıntılarını bertaraf etmek ve gönüllerinde manevi bir huzur bulmak istemişlerdir.²⁸⁹

Arapça aslında “toplamak, men etmek” anlamına gelen ve Z-V-Y kökünden gelen zâviye ıstılâhi olarak, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara, misafirlere ücretsiz olarak

²⁸⁷ BOA., Cevdet, Maarif, Nr. 5517

²⁸⁸ Geniş bilgi için bkz., Böcüzade, s.85-88; Katırcıoğlu, s.91-95.

²⁸⁹ Kazıcı, *Vakıflar*, s.111, Kazıcı, “Eğitim”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1993 XIV; 108-109

yiyecek, içecek ve yatacak yer temin ettikleri, yerleşim merkezleri veya bunların dışında, yol üzerlerinde tesis edilmiş binalardır.²⁹⁰

Hicri ikinci asırda, Ebu Hâşim Osman b. Şarik el- Kûfi tarafından Şam yakınlarında Remle mevkiinde ilk tekkenin tesisinden ²⁹¹ kısa bir müddet sonra her tarafta yayılan ve müslüman devletlerin kuruluş faaliyetlerinde önemli roller oynayan tekkeler, Türkler'in Anadolu'ya gelip yerleşmesinde ve İslamiyet'in yayılmasında büyük ölçüde etkili olmuşlardır.

Zâviyeler her şeyden önce bir dinî ve tasavvufî terbiye yeridir. Mevcudiyetlerinin ana gayesi bu olmakla beraber, bu müesseseler kendi içlerine kapanık birer inziva olmamışlar, etrafında bulunan halkla sıcak ilişki kurmuşlar ve karşılıklı kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Osmanlı topraklarının her tarafına yayılmış olan hankâh, tekke ve zâviyeler eğitim ve öğretim faaliyetlerinde de bulunduğu söylenebilir. Buralarda, tarikat erkân ve adabının öğretilmesinin yanısıra Kur'an ve Hadis'i gerçek manada anlayabilmek için tefsir ve hadis dersleri okutulmuştur. Medreselerin, okulların ulaşamadığı yerlerde ilim ve irfanın öğretilmesinde yardımcı olmuşlardır.²⁹²

Osmanlılar kendilerinden önceki devletler zamanında kurulmuş olan tekke ve zâviyelere ve bunların şeyhlerine dokunmamışlar, bilâkis bu müesseselerin devamını sağlamaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nin kendilerine sahip çıkması sebebiyle birçok şeyh ve müritleri Anadolu'nun batı yakasına gelip yerleşmişlerdir. Bu yeni gelen dervişlerin bir kısmı askerlerle birlikte fetih hareketlerinde bulunmuşlar, bir kısmı da civar köylere ve tenha yerlere yerleşerek müritleri ile birlikte ziraât ve hayvancılıkla meşgul olmuşlardır. Bu tür zâviyelerin devletin uç sınırlarına konuşlandırılması Osmanlı fetihlerinde büyük kolaylık sağlamıştır.²⁹³

²⁹⁰ A. Y. Ocak-S. Farukî, "Zâviye", *İA*, XIII, 468

²⁹¹ A. Y. Ocak - S. Farukî, a.g.mad., *İA*, XIII, 468

²⁹² Baltacı, a.g.e., s.18

²⁹³ Geniş bilgi için bkz., Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir iskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I", *VD* (1974), II, 294-300

Devlet tarafından özel olarak kurulan tekke ve zâviyeler de mevcuttu. Bunlar özellikle yolculuk için tehlikeli olan yerlerde tesis ediliyordu. Bu yönden dağlarda, korkunç boğaz ve geçitlerde oluşturulan bu müesseseler askerî ve ticarî sevkiyatı kolaylaştırıyor, eşkiya gibi kimselere mani olabilmek için birer jandarma karakolu vazifesi görüyorlardı. Çeşitli yönleri ile insanlara hizmette bulunan bu kuruluşlar tamamıyla vakıflara bağlıydılar. Devlet çeşitli yollarla bunlara yardımda bulunuyordu. Yardımların en yaygın şekli tekke ve zaviyelerin kendilerine bağlı vakıf arazilerinden vergi almamaktı.²⁹⁴

Selçuklu ve Osmanlı dönemi zâviyeleri Türk-İslam yapı geleneğinin genel özelliklerini taşımaktaydı. Ancak hepsinin aynı karakter ve mimarî vasıflara sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Zâviyelerin büyük çoğunluğu kerpiç ve ahşap yapılardan müteşekkil olduğundan uzun zaman ayakta kalamamışlardır. Bir kısmı da asıl kimliğini kaybedip ya bazı değişikliklere uğramış ya da köy veya mahalle mescidi haline getirilmiştir. Bu müesseseler mimarî yapı olarak genellikle şu kısımlardan müteşekkildir: mescid, semahâne, türbe, derviş odaları, kütüphane, mutfak ve erzak ambarları, hamam ve ahırlar.²⁹⁵

Kısacası tekke ve zâviyelerin psikolojik, pedagojik ve tıbbî meselelere varıncaya kadar geniş bir alanda hizmet verdiklerini söylemek mümkündür. Bu müesseseler devrin mektebi, hastahanesi, moral kaynağı, dinlenme kampı, spor yurdu, edebiyat ve fikir ocağı olmuştur. İnsanlığın hayrına olacak her çeşit fonksiyonu üstlenmişlerdir.²⁹⁶

Tamamen vakıflara bağlı bulunan tekke ve zâviyelerin Isparta'da da bu hizmetleri yürüttükleri şüphesizdir. Bu nedenle, Osmanlı Arşiv belgelerinde tespit etme imkanı bulduğumuz Isparta'daki bu müesseselerden ve verdikleri hizmetlerden bahsetmeyi uygun buluyoruz.

²⁹⁴ Kazıcı, *Vakıflar*, S.114-115

²⁹⁵ A.Y. Ocak- S. Farukî, a.g.mad., *İA*,XIII,473-474

²⁹⁶ Geniş bilgi için bkz., Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, İstanbul 1990, s.60-63.

1- Abdülkerim Efendi Zâviyesi

İskender Mahallesinde bulunan Abdülkerim Efendi Medresesi'nin yanında yer alan zâviye günümüzde mevcut değildir. Böcüzade Süleyman Sami'nin yaşadığı dönemlerde faal olan zâviye, Cumhuriyetin ilanından sonra tekke ve zâviyelerin kapatılmasıyla burası da kapatılmıştır. Osmanlı arşiv vesikalarında bu zâviye ile ilgili tevliyet ve zâviyedarlık tevcihi hakkında şu iki belge ile malumat edinebiliyoruz:

Isparta Kadısı Ahmed Efendi tarafından Evâhir-i Receb 1115 (30 Kasım - 9 Aralık 1703) tarihinde Dersââdet'e yazılan bir arza göre, Nakşibendi tarikatı halifelerinden olan Abdülkerim Efendi kendi ismiyle anılan Isparta'da inşa ve ihdas eylemiş olduğu zâviye evkafının idaresi ve tevliyetini vefat etmeden, Nakşibendi hulefasından birisine verilmesini şart koşmuştur. Ancak bu durumu, zâviye vakıflarının kaydedildiği deftere yazdıramadan vefat etmiştir. Bu şart gereği, Şeyh Hüseyin Efendi o tarihlerde münhal bulunan zâviyeye vakfedilen bağ, bahçe, arazi ve gayr-i menkullerin tevliyetini talep ederek Isparta Kadılık makamına başvurmuştur. Kadı Ahmed Efendi de buna binaen Abdülkerim Efendi Zâviyesi vakıflarının mütevelliliğini Şeyh Hüseyin Efendi'ye tevcih edilerek vazife beratının da gönderilmesini arz etmiştir. Arz Dersââdet'te inceledikten sonra derkenarına "Mucebince mahalline kayd olunmak buyruldu" kaydı düşülmüş, talebin de onaylandığı görülmüştür.²⁹⁷

Bundan yaklaşık bir asır sonra, 15 Receb 1211 (14 Ocak 1797) tarihinde Isparta Nâibi Şeyh Süleyman Efendi imzasıyla Dersââdet'e sunulan bir arzuhale göre, Nakşibendi tarikatı halifelerinden merhum Abdülkerim Efendi Zâviyesi arazileri vakfının mütevellisi ve zâviye şeyhi olan Şeyh Hasan Efendi vefat etmiştir. Boşalan bu görevlere uzun bir süreden beri hiçbir kimse atanmamıştır. Bunun için acilen mütevellî ve zâviyedâra ihtiyaç hissedilmektedir. Erbâb-ı istihkakdan Hafız

²⁹⁷ BOA., İbnü'l Emin, Evkaf, Nr. 5076.

Salih b. Şeyh Abdurrahman da halihazırda Abdülkerim Efendi Medresesi'nde müderris olarak görev yapmaktadır. Hafız Salih Efendi'nin ehli takva, âlim ve liyakatli olduğu da herkesin malumudur. Bahsi geçen tevliyet ve meşihat cihetlerinin Salih Efendi'ye tevcih edilerek, berat-ı şerifin de ihsan buyurulması arz ve ilam olunmuştur. 9 Ramazan 1211 (7 Mart 1797) tarihinde derkenara düşülen bir nottan onayın gerçekleştiğini öğrenebiliyoruz.²⁹⁸

2- Isparta Mevlevîhânesi (Tekkesi)

Isparta Mevlevîhânesi²⁹⁹, Gazi Kemal Mahallesi'nde Teberdar Mehmed Dede'nin tekkesidir. Teberdar Mehmed Efendi aslen Ispartalı olup Enderun'a tahsil yapmak için girmiş, daha sonra buradan ayrılarak mevlevî tarikatına girerek mevlevî olmuştur. 1600'lü yılların başında Konya'daki Mevlânâ Dergâhı Şeyhi Bostan Çelebi'ye gelerek ondan sikke (külâh) ve hırka almış, Isparta'da mevlevî şeyhi olmak üzere görevlendirilmiştir.³⁰⁰ Ancak günümüzde bu mevlevîhâne mevcudiyetini korumamaktadır.

1146 (1734) tarihinde Isparta Kadısı Ahmed Efendi'nin yazmış olduğu bir berat özetinde, Arapzâde Sultan evlatlarından Derviş Mustafa Isparta Mevlevîhânesi'nde hiçbir ücret almadan tarikatçı³⁰¹ olarak görev yaptığı belirtilmiş ancak hayat şartları kendisini sıkıntıya düşürdüğünden yapmakta olduğu vazife karşılığında maaş bağlanması hususunda Dersâadet'e bir arzuhal sunmuştur. Dilekçe

²⁹⁸ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 3995.

²⁹⁹ Mevlevîhâne: Mevlevî tarikatına mahsus tekkelere verilen addır. XIII. Asırda Mevlânâ Celâleddin Rûmi'nin kurduğu Mevlevî tarikatına mensup mevlevîlerin zikir ve devran âyinleri yaptıkları tekkedir. Mevlevîhânelerin en büyüğü, tarikatın merkezi olan Konya'daki Mevlevîhâne idi. Osmanlı saltanatının tarihe karıştığı sıralardaki hududu içinde Konya'dan sonra İstanbul, Manisa ve Gelibolu'dakiler gelirdi. İstanbul'da birçok mevlevîhâne vardı. Bunlar Galata, Yenikapı gibi buldukları mevkilerin isimleriyle anılırdı. Mevlevîhâneler diğer tarikatlara ait tekkelerden az çok farklı idi. (Bkz. Pakalın, II, 515-516)

³⁰⁰ Böcüzade, s. 123.

³⁰¹ Tarikatçı: Mevlevî tabirlerindedir. Mevlevî tarikatına girmiş olanlara, tarikat usul ve adabını öğretmekle vazifeli dedeye verilen addır. Buna "Sertarik" de denilir. Çelebi Efendi'nin muavini yerinde sayılırdı. Diğer taikatlarda bu vazife sahibine "Piş kadem" adı verilirdi. (Bkz. Pakalın, III, 409)

incelendikten sonra, İstanbul gümrüğünde görev yapan Bursa Mîzan-ı harîfî mukâtaası ve Hamid tamgası mukâtaası gelirlerinden toplam yirmibeş akçe ücret alan Halil Ayât Murteza isimli zatın, Hamid mukâtaası hissesinden sekiz akçelik bölümü alınarak Derviş Mustafa'ya devredilmesi, Padişah I. Mahmud'un fermanı olarak 21 Ramazan 1146 (25 Şubat 1734) tarihinde uygun görülmüştür. 25 Cemaziyel evvel 1147 (23 Ekim 1734) tarihinde de, berat özetinin zahriyyesine (arkasına) Derviş Mustafa Efendi'nin 1146 (1734) senesi Martından 1147 (1735) yılı Mart ayına kadar bir yıllık ücretini aldığını beyan eden bir hüccet yazılmıştır.³⁰²

3- Savcı Köyü Hüsameddin Zâviyesi

Osmanlı döneminde Sav'a yakın bir yerde olduğunu arşiv belgelerinden öğrendiğimiz Savcı Köyü'nün nüfusu, 1530'lu yıllarda 41 nefer, 35 hane ve 4 mücerretten (vergiden muaf) ibaretti.³⁰³ Sav sınırlarında dokuz dönüm bağları mevcuttu. Tapu defterlerinde de ismi geçen Savcı Köyü günümüzde bulunmaktadır. Konumuz olan bu köydeki Hüsameddin Zâviyesi'nin XVI. yüzyılda toplam beş dönüm haraç bağı vardı.³⁰⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki Cevdet Evkaf fonunda bu köydeki Hüsameddin Zâviyesi ile ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: 1205 (1790) yılında Ahmed b. Mehmed'in hükümet merkezine yazdığı bir arzda, Isparta'ya bağlı Savcı Köyü'nde Hüsameddin Zâviyesi'nde günlük iki akçe ücret karşılığında zâviyedâr olduğunu, ancak elinde bulunan vazife beratını kaybettiğini haber vermektedir. Kendisinde mevcut bulunan berat tezkeresi gereğince, yeniden berât-ı şerifin ihsan buyurulması hususunda talepte bulunmuştur. 21 Cemaziyel evvel 1205 (26 Ocak 1791) tarihinde de arzın derkenarına "Kaydı mucebince zâviyeden berat verilmek buyruldu" kaydı düşülerek yeni bir beratın tevcih edilmesi onayı çıkmıştır.³⁰⁵

³⁰² BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 32032.

³⁰³ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri I, s. 286.

³⁰⁴ Arıkan, s. 68, 135.

³⁰⁵ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 5095.

Yukarıda bahsettiğimiz Ahmed Efendi 1242 (1827) tarihine kadar, Hüsameddin Zâviyesi'nde zâviyedâr olarak hizmette bulunmuştur. Bu tarihten sonra, yürütmekte olduğu görevini kendi rızasıyla bırakmak istediğini ve bu vazifenin erbâb-ı istihkakdan oğlu Mehmed'e tevcih edilmesini Isparta Kadılık Makamı'na başvurarak bildirmiştir. 21 Zilkâde 1242 (16 Haziran 1827) tarihinde de Isparta Nâibi Hilmi Beyzâde Ebubekir Efendi Dersaâdet'e durumu bildiren bir arzuhal göndermiştir. Bu arza göre, Ahmed Efendi'nin görevden ayrılma isteği belirtildikten sonra yerine oğlu Mehmed Efendi'nin Hüsameddin Zâviyesi'nde zâviyedârlık vazifesini alması, aynı zamanda kendisine bir berat-ı şerifin ihsan buyurulması talep edilmiştir. Hükümet merkezi tarafından arzuhal incelendikten sonra, 22 Rebiyyül evvel 1243 (13 Ekim 1827) tarihinde derkenarına "Arzı mucebince kasr-ı yedinden tevcih olunmak buyruldu" kaydı düşülmüş ve Mehmed Efendi zâviyedâr olarak görevlendirilmiştir.³⁰⁶

4- Abdülkâdir Geylani Tekkesi

Bu tekke, Isparta'nın Hisarefendi Mahallesi'nde "Delikli taş" denilen mevkîde, Uyuoğlu Tekkesi adıyla bilinen yerde medfun Abdülkadir Efendi'nin türbesinin bulunduğu yerde inşa edilmiştir. Böcüzade'nin verdiği bilgilere göre, Abdülkadir Efendi I. Murad zamanı alimlerinden Mevlânâ Ali Tûsî'ye hizmette bulunarak ve onun ilmî tedrisinden geçerek bazı rütbe ve mevkiler elde etmiştir. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed'e hocalık etmiştir. 1467 tarihinde Vezir Mahmud Paşa'nın karalamasıyla görevinden azledilmiş, aslen Ispartalı olduğu için Isparta'da ikametine karar verilmiştir. Kısa süre sonra da, yakalandığı bir hastalık neticesinde burada vefat etmiştir. Bu zatın adı meşhur Kadirî tarikatının pîrî Abdülkadir Geylani'nin ismiyle aynı olması sebebiyle ayırt edilmek için Hâce-i Sultânî Abdülkadir Geylânî diye ün salmıştır.³⁰⁷ Bahsi geçen tekke günümüz Isparta'sında yapı olarak mevcut değildir.

³⁰⁶ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 8337.

³⁰⁷ Böcüzade, s. 118

Isparta Nâibi Mustafa Enis Efendi'nin 15 Zilhicce 1254 (1 Mart 1839) tarihinde Derbâr-ı Saâdet'e (İstanbul) yazmış olduğu bir arzda, Isparta Hisarefendi Mahallesi'nde Şeyh Abdülkâdir Geylani Tekkesi'nde yarım hisse ile meşihat (şeyhlik) ve tekkeye ait dükkan vakıflarının günlük bir akçe ile tevliyet görevlerinin mutasarrıfı (sahibi) olan Hüseyin b. Mehmed'in vefat ettiği bildirilmiştir. Boşalan şeyhlik ve mütevellilik vazifelerine erbâb-ı istihkakdan, bu zatın büyük oğlu Salih Efendi'nin her yönüyle layık ve bu görevleri yürütebilecek kapasitede olduğu belirtilmiştir. Dersaâdet'in de uygun bulması halinde, Salih Efendi'ye meşihat ve tevliyet için berat-ı şerifin ihsan buyurulması talep edilmiştir. Arzuhal incelenerek, derkenarına talebin kabul edildiği notu düşülmüştür.³⁰⁸

5- Ahi Kasap Zâviyesi

Bu zâviyeyi, mahalli araştırmacılardan Nuri Katırcıoğlu *Bütün Isparta* adlı eserinde, Kutlubey Mahallesi'nde Kasap Cömert Tekkesi diye nitelermektedir.³⁰⁹ Günümüzde zâviyeden hiçbir iz dahi bulunmamaktadır. Ancak, adından bir Ahî tekkesi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Ahî tekkeleri esas itibariyle esnaf ve sanatkarların ticarî ahlakının gözetilmesi için tasavvufî ekol çerçevesinde kurulmuş olan müesseselerdir.³¹⁰ Bu zâviye hakkında Osmanlı arşivlerinden elde edebildiğimiz bir belge şöyledir:

Isparta kadısı Mustafa Âşir Efendi imzasıyla 26 Zilhicce 1275 (27 Temmuz 1859) tarihinde Dersaâdet'e yazılan bir arzda, Isparta'da Ahi Kasap Zâviyesi'nde mütevellîlik ve zâviyedârlık görevini yürüten Mevlevî Tarikatı bendegânından (kul, köle) Şeyh Ali Efendi vefat etmiştir. Dolayısıyla zikredilen iki vazife münhal kalmıştır. Vefat eden zâtın erbâb-ı istihkakdan oğulları Mehmed, Hüseyin ve Süleyman efendiler bu göreve layık bulunmaktadır. Mehmed Efendi babasından kendisine intikal eden üçte bir hissesini kardeşlerine hüsnü rızasıyla bırakıp,

³⁰⁸ BOA., Cevdet, Evkaf, Nr. 15843.

³⁰⁹ Katırcıoğlu, s. 114

³¹⁰ Geniş bilgi için bkz., Ziya Kazıcı, "Ahîlik", *DİA*, İstanbul 1988, I, 540-542.

görevden affını istemektedir. Hüseyin ve Süleyman Efendi'nin de bu görevlere münasip ve ehliyetli oldukları herkesin malumudur. Bahsi geçen bu iki kardeşin tevliyet ve zâviyedârlık vazifeleriyle berât-ı şerif tevcih edilerek görevlendirilmeleri talep edilmiştir. Derkenarına da Mehmed ve Hüseyin Efendiler'e müştereken bu görevlerin tevcih edildiği kaydı düşülmüştür.³¹¹

Yukarıdan itibaren sıraladığımız medrese, mektep, tekke ve zâviyeler günümüzde Isparta'da mevcut değillerdir. Medrese ve mektepler, Tevhîd-i tadrîsat kanunu ile birleştirilip bugünkü okullar statüsüne getirilmişlerdir. Zaten binaları da eski olduğundan günümüze intikal edememişlerdir. Tekke ve zâviyeler de Cumhuriyet'in ilanından sonra kapatılarak buralarda zikir ve âyin yapmak da yasaklanmıştır. Ancak şu husus belirtilmelidir ki, Isparta'daki tekke ve zâviyeler adlarından da anlaşılacağı üzere Osmanlı döneminde yaygın olan Nakşîlik, Kâdirilik, Mevlevîlik ve Ahîlik gibi belli başlı tarikatların birer şubeleri konumundadırlar. Isparta'daki vakıf faaliyetleri hakkında son olarak Karaağaç Mahallesi hamamı ve burada bulunan bir çeşmeyi de belirtmek yerinde olacaktır.

D- HAMAM VE ÇEŞMELER

1- Karaağaç Mahallesi Hamamı ve Kuru Çeşme

Karaağaç Mahallesi'nde bulunan hamam ve kuru çeşme ismiyle meşhur çeşmenin vakıflarının mütevellisi İbrahim Efendi yazdığı bir arzda (tarihsiz), yukarıda zikredilen çeşmeye gelir olmak üzere yeniden inşa ettirilen hamamın, günlük dört akçe ücretle bizzat Dersââdet'in ihsan ve tevcih buyurduğu berat-ı şerifle mütevellisi olduğunu bildirmektedir. Ancak ashâb-ı ağrazadan (kin ve husumet sahibi kimseler) bazıları gereksiz ve mesnetsiz yere İbrahim Efendi'nin sahip olduğu tevliyete taarruzda ve müdahalede bulunmaktadırlar. Tevliyet beratı ve

³¹¹ BOA., Cevdet,Evkaf,Nr.6261

hüccet kaydı gereği, yapılan müdahalenin engellenmesi ve Dersaâdet'in de Isparta kadısına hitaben ferman buyurması arzedilmiştir.³¹²

Arzuhalin derkenarına da, Karaağaç Mahallesi'ndeki kuru çeşmenin nukûd-u mevkûfesinin (vakfedilmiş para) ve aynı mahallede çeşmeye vakıf olmak üzere yeniden inşa edilen hamamın, günlük dört akçe ücret mukabilinde mütevellisi İbrahim Çelebi b. Abdüsselam Efendi'ye 3 Cemaziyel ahir 1134 (21 Mart 1722) tarihinde berat-ı şerifin verildiği bildirilmiştir. Burada verilen bilgiye göre, Karaağaç Hamamı'nın yeniden inşa edildiği söylenmektedir. Demek ki 1134 (1722) tarihinden önce de bir hamamın mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Ancak bu belgede, hamamın yıkık veya ayakta olduğu hakkında bir bilgi verilmemiştir. Yine derkenarda verilen malumata göre, hamamın inşası için Karaağaç Mahallesi avarız gelirlerinden 120 kuruş para harcadığı, çeşmeye de 770 kuruş paranın vakıf olarak bağışlandığı belirtilmektedir. İbrahim Çelebi'nin yazdığı dilekçe gereği de, 19 Ramazan 1134 (3 Temmuz 1722) tarihinde tevliyete yapılan müdahalenin derhal men olunması ve engellenmesine dair fermanın çıktığı bildirilmiştir.³¹³ Günümüzde hamamın mülkiyeti belediyeye ait olup, kiralama usûlü ile işletilmektedir. Ancak, çeşmeyle ilgili olarak herhangi bir iz bulunmamaktadır.

³¹² BOA., İbnül Emin, Evkaf, Nr. 7162.

³¹³ BOA., İbnül Emin, Evkaf, Nr.7162 (Derkenar)

SONUÇ

"İnsanların en fazla muhtaç olduğu şeyi vakfetmek, vakıfların en hayırlısıdır." düsturuyla tesis edilen vakıf müesseseleri, tarih boyunca çok önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Daha İslamiyet'in ilk zuhurundan itibaren müslümanların yardımlaşmaya ve dayanışmaya büyük ehemmiyet vermeleri sebebiyle doğan, gelişen ve büyüyen bu müesseseler, en son Osmanlı Devleti'nde zirve noktasına ulaşmıştır. Devlet bünyesinde ekonomik ve sosyal yönden son derece önemli bir konuma sahip olan vakıf kurumları, memleketin en ücra köşelerine varıncaya kadar yayılma imkanı bulmuşlardır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde, Konya Vilayeti'ne bağlı bir sancak olan Isparta'da da bu tür kuruluşların hizmet vermesi pek tabiidir.

Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamberin hadislerinde insanları yardımlaşmaya, iyilik yapmaya, hayır işlemeye, ihsanda bulunmaya ve sosyal dayanışmaya teşvik eden sayısız atıflar bulunmaktadır. Bunlar, vakfın temelini teşkil eden düsturlar olmuştur. İnsanın dünya ve ahiret mutluluğunu amaçlayan İslam dini, bu gibi hizmetler neticesinde vakıf tesis edenlere ahiret mutluluğu, bu vakıflardan da istifade edenlere dünya mutluluğu temin etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ilk olarak Orhan Gazi'nin İznik'te bir medrese inşa ettirmesi ve buna gelir olması amacıyla çeşitli vakıflar tesis etmesinden sonra, devlet adamları, zenginler ve hayır sever insanlar bir gelenek olarak vakıf yapma gayretinde bulunmuşlardır. Memleketin her tarafında olduğu gibi Isparta yöresinde de dini, eğitim ve sosyal amaçlı vakıflar tesis edilmiştir.

Osmanlı Devleti kuruluşundan kısa bir süre sonra atağa geçerek doğuda ve batıda gerçekleştirdiği fetihler neticesinde büyümüş ve dünyanın en önemli devletlerinden biri haline gelmiştir. Bunun doğal neticesinde de bünyesinde bulunan müesseseler bu büyümeye paralel olarak gelişme göstermişlerdir. Özellikle de vakıf müessesesi, devletin ulaşamadığı yerlerde ve halka hizmet götüremeği alanlarda

büyük faydalar sağlamıştır. Osmanlı döneminde Hamit Sancağı olarak da tabir edilen Isparta ve kazalarında hatta köylerinde bu tür vakıf hizmetlerinin yürütüldüğünü görmekteyiz.

Günümüzde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen eğitim ve öğretim faaliyetleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı ve ona bağlı müftülükler vasıtasıyla yürütülen cami, Kur'an kursu hizmetleri ve tekke ve zâviyelerde yürütülen bütün hizmetler, devletin her yerinde olduğu gibi Isparta'da da vakıf müesseseleri sayesinde gerçekleşmiştir. Vakıflar yaptıkları bu hizmetler karşılığında devlet bütçesine hiç yük olmadan kendi imkanları ile faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Devlet de vakıf arazilerinden vergi almayarak bu müesseselerin gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu teşkilatlarda görev yapan kimselerin tayini, devlet tarafından gerçekleştirmekte ve vakfi olmayan kuruluşların giderlerini de devlet karşılamaktaydı.

Gelirlerini vakıfların sağladığı kurumlarda görevli olan kimseler hizmet ve mali yönden hem vakfin mütevellî ve nazırları tarafından hem de o yöredeki kadı tarafından sıkı bir kontrole tabi tutulurdu. Görevinde suistimali bulunan, vakfin gelirlerini çarçur eden ve hizmette aksaklık meydana getiren kişilerin vazifelerine derhal son verilir, yerlerine daha ehil olan kişiler getirilirdi. Özellikle cami, medrese ve zâviyede görev yapacak kişilerin mesleki yönden liyakatli olmalarına titizlik gösterilirdi.

Isparta ve çevresinde tesis edilen vakıflar genellikle zürriyet (aile) vakıfları olduğundan öncelikle erbâb-ı istihkakdan (aynı aileden hak sahipleri) olan liyakatli kişilerin tayin edilmesi ön görülmüştür. Aynı aileden vazifelendirilebilecek vasıfta kimse bulunmuyorsa bazen halkın tercihi ile bazen de yarışma sınavı ile liyakatli kişiler tespit edilmiştir. Isparta'da dini hizmete yönelik camiler, eğitim ve öğretim hizmetine yönelik sıbyan mektepleri ve medreseler, sosyal dayanışma ve yaygın eğitime yönelik olarak tekke ve zâviyeler inşa edilmiştir. Buralarda görev yapan

kişilerin ücretleri de bu müesseseleri mali yönden desteklemek amacıyla kurulan vakıflar tarafından karşılanmıştır. Sırf verdikleri maaş yönünden ele alınacak olursa, vakıf müesseselerinin geniş bir insan topluluğuna iş imkanı sağladığı görülür. Vakıf müesseselerinin sağlıklı olarak işleyebilmesi için başta sultanlar olmak üzere devlet adamları, zenginler ve hayır severler tarafından geniş arazi, gayri menkul ve dükkan gibi gelir getirici mülkler vakfedilmiştir.

Bu tezimizde biz, Osmanlı Devleti döneminde Isparta'da hizmet görmüş cami, mektep, medrese, tekke ve zâviye türü müesseseleri vakıf bağlantılı yönleri ile ele aldık. Osmanlı döneminde Isparta'da inşa edilen camilerin büyük bir kısmını vakıf camileri olarak görmekteyiz. Bunların bazıları zamanla bir takım onarım çalışmalarına tabi tutularak ayakta kalmaları sağlanırken bazıları da yeniden inşa edilmiştir. Bir kısmının da Osmanlı dönemindeki adları değiştirilerek yeni isimler verilmiştir. Günümüzde bunların hemen hemen tamamı ibadete açık olup halka hizmet vermektedir. Bunun yanı sıra günümüzde mevcut olmayan Devriş Mehmed Paşa (Ferahiyeye) Camii gibi bu çalışmada bahsedilen ve adlarını ancak Osmanlı arşiv vesikaları sayesinde öğrenebildiğimiz vakıf statüsüne tabi mektep, medrese, tekke ve zâviyeler bulunmaktadır. Bina olarak bu kurumların büyük bir kısmının varlığı mevcut değildir.

Ancak Osmanlı döneminde Isparta'da eğitim ve öğretim bakımından büyük bir boşluğu dolduklarından şüphe yoktur. Sıbyan mektepleri Isparta ve çevresinde bulunan çocukların ilk tahsillerini gördükleri müesseseler olurken, vakıf statüsündeki medreseler de daha ileriki yaştaki öğrencilerin öğrenim gördüğü yerler olmuştur. Aynı şekilde birer yaygın eğitim kurumu olarak faaliyet gösteren tekke ve zâviyeler de Isparta'da yaşayan halkın hem dini ve ahlaki eğitiminde hem de ticarî ve sosyal gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Kısacası bu araştırmada konunun esas gayesine uygun olarak, Osmanlı arşiv vesikaları ışığında Isparta'daki vakıf hizmetlerinin genel bir görüntüsünü bu şekilde tespit etmeye çalıştık. Elbette bu konu çerçevesinde bölge tarihi ile ilgili olarak daha farklı çalışmaların yapılması mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA:**I. ARŞİV VESİKALARI****Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), İstanbul.****Tasnifin Adı: Cevdet, Evkaf**

Numarası: 2077, 3326, 3964, 3995, 5095, 6261, 6700, 7358, 7800, 7863, 8337, 8766, 10081, 10767, 11490, 13507, 15147, 15823, 15843, 16540, 17325, 18812, 19884, 20933, 21130, 24049, 24150, 24249, 24907, 25732, 25969, 27750, 27851, 28485, 28551, 28590, 28849, 31647, 32032.

Tasnifin Adı: Cevdet, Maarif

Numarası: 440, 1472, 1761, 2620, 2795, 2921, 3142, 3467, 4335, 5094, 5517, 5905, 7277, 7681, 7832, 8280, 8412.

Tasnifin Adı: İbnü'l Emin, Evkaf

Numarası: 597, 5058, 5076, 6633, 7162.

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri I (937/1530),
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993.

II. KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLERİ

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarihi Cevdet*, IV, İstanbul 1309.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996.

AKSU, Fehmi, "Isparta'da Mimar Sinan Eserleri", *Ün Dergisi*, III/31, Isparta 1936, s. 438-441.

AKSU, Fehmi, "Abdi Paşa ve Vakfiyesi", *Ün Dergisi*, VII/78-79, Isparta 1940, s. 1076-1079.

_____, "Dalboyunoğlu Vakfı" *Ün Dergisi*, X/112-113; Isparta 1940, s. 1544-1546.

ARIKAN, Zeki, XV-XVI. *Yüzyıllarda Hamid Sancağı*, İzmir 1988.

ASIM EFENDİ, *Kâmus Tercümesi*, I-IV, İstanbul 1299-1305.

ATEŞ, İbrahim, "Şam Ümmeyye Camii ve Vakfiyesi" *Vakıflar Dergisi*, XII, Ankara 1978, s. 27-90.

BALTACI, Cahit, XV-XVI. *Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I", *Vakıflar Dergisi*, II, İstanbul 1974, s. 279-386.

BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara 1992.

BAYSUN, M. Cavid, "Derviş Mehmed Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1977, s. 549.

BERKÎ, Ali Himmet, *Vakıflar*, İstanbul 1940.

_____, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Ankara 1966.

_____, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *Vakıflar Dergisi*, V, Ankara 1962, s. 127-130.

BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünen'ül Kübrâ*, Beyrut 1992, VI.

BİLGE, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul 1969, IV.

BÖCÜZADE SÜLEYMAN SAMİ, *Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, (Bugünkü dile çev. ve yay. Dr. Suat Seren), İstanbul 1983.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, *Sahih'ul Buhâri*, İstanbul 1981, I.

DAĞLIOĞLU, Hikmet Turhan, "Isparta'da Selçukîler Devrine Ait Bir Çeşme Kitâbesi", *Ün Dergisi*, I/2, Isparta 1934, s. 29-36.

_____, "Milattan Evvelki Isparta Tarihi Hakkında", *Ün Dergisi*, I/6, Isparta 1934, s. 97-99.

DANIŞMAN, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul 1964, I-II.

DARKOT, Besim, "Isparta", *İslam Ansiklopedisi*, V/2, İstanbul 1977, s. 681-682.

ERDEM, Tahir, "Isparta'da Sülübey Mahallesinde Yılkırkan Çeşmesi Kitâbesi", *Ün Dergisi*, I/5, Isparta 1934, s. 75-78.

ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, I-II.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, İstanbul 1935, IX.

HAMMER, Baron Joseph Von, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Çev. Mümin Çelik-Erol Kılıç), İstanbul 1983, I.

HOCA SADEDDİN EFENDİ, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul 1279, I.

ISPARTA İL YILLIĞI, (1967 Yılı).

İSPARTA İL YILLIĞI, (1973 Yılı).

_____, (1983 Yılı).

İSPARTA MÜFTÜLÜĞÜ ARŞİVİ, Camiler Dosyası.

İBN BATTUTA, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed, *Rihlet-ü İbn Battuta*, Beyrut 1985, I.

İBN HİŞAM, *es-Sîretü'n Nebeviyye*, Mekke trs., I-II.

İBN İSHAK, *Sîret-ü İbn İshak*, (Tah: Muhammed Hamidullah), Konya 1981.

İBRAHİM MUSTAFA ve dgr., *el-Mu'cemü'l Vasît*, Tahran trs. I-II.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Buk'a", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1992, s. 386-287.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1992.

KARA, Mustafa, Din, Hayat, *Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1990.

KATIRCIOĞLU, Nuri, *Bütün Isparta*, Ankara 1958.

KATİP ÇELEBİ (Hacı Halife), "Evsâf-ı Isparta", *Cihannüma*, İstanbul, s.1145.

KAZICI, Ziya, *İslamî ve Sosyal Açından Vakıflar*, İstanbul 1985.

_____, *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991.

_____, *İslam Tarihi (Osmanlı Devleti ve Medeniyeti)*, X, İstanbul 1995.

KAZICI, Ziya, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, İstanbul 1995.

_____, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa’daki Vakıf Hizmetleri”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V-VI, İstanbul 1987-1988, s. 85-97.

_____, “Ahîlik”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1988, s. 540-542.

_____, “Eğitim”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XIV, İstanbul 1993, s. 73-117.

Konya Vilayeti Sâlnamesi, (1317 yılı)

Konya Vilâyeti Sâlnamesi, (mâli 1322 yılı)

KÖPRÜLÜ, Fuad, “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü” *Vakıflar Dergisi*, II, İstanbul 1974, s. 1-35.

KÖSEOĞLU, Neşet, “Kutlubey Camisi ve Vakfiyesi” *Ün Dergisi*, III/25, Isparta 1936, s. 354-355.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, *1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye*, Konya 1993.

EL-KUDURÎ, Ebu’l Hüseyin Ahmed İbni Muhammed, *el-Muhtasar*, (el-Meydânî’nin el-Lubâb’ı ile beraber), İstanbul trs, II.

KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, *el-Cami’ li Ahkâmi’l Kur’an*, Beyrut trs, IV.

KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat, “Berat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1992, s.472-473.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ: Neşri Tarihi*, (Yay: Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen), Ankara 1987, I-II.

el-MERGİNÂNÎ, Ebu'l Hasan Ali b. Ebibekir, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, İstanbul 1991, III.

MÜSLİM, Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccac, *Sahihi Müslim*, İstanbul 1981, V.

OCAK, A.Y- S. Farukî, "Zâviye", *İslam Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul 1993, s. 468-476.

ÖMER HİLMİ EFENDİ, *İthâfü'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l Evkâf*, İstanbul 1307.

ÖNKAL, Ahmet-Nebi Bozkurt, "Cami (Dini ve Sosyal Kültürel Tarihi)" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1993, s. 46-55.

ÖZTÜRK, Nazif, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, I-III.

RUBEN, W., "Buddhist Vakıfları Hakkında", *Vakıflar Dergisi*, II, İstanbul 1974, s. 173-181.

SA'Dİ EBÛ CEYB, *el-Kamûs-ul Fıkhiyye Lugaten ve Istilahan*, Dimeşk 1982.

SELÇUK, Furuzan, "Vakıflar, Başlangıçtan 18. Yüzyılına Kadar", *Vakıflar Dergisi*, VI, İstanbul 1965, s. 21-29.

SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986.

SEVİM, Ali- Yaşar, Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989.

ŞEMSEDDİN SAMİ, “İsparta”, *Kâmus-u'l Alam*, İstanbul 1306-16, I-VI.

TURFAN, Kemal, “İsparta ve Çevresi'nin Tarihi”, *Isparta'nın Dünyü Bugünü ve Yarını Sempozyumu (Açılış Konuşmaları ve Bildiriler)*, Ankara 1992.

Türkiye Ansiklopedisi, “İsparta”, III, Ankara 1956.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Anadolu Kitabeleri*, İstanbul 1929.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988.

_____, “Hamidoğulları” *İslam Ansiklopedisi*, V/1, İstanbul 1977, s. 189-191.

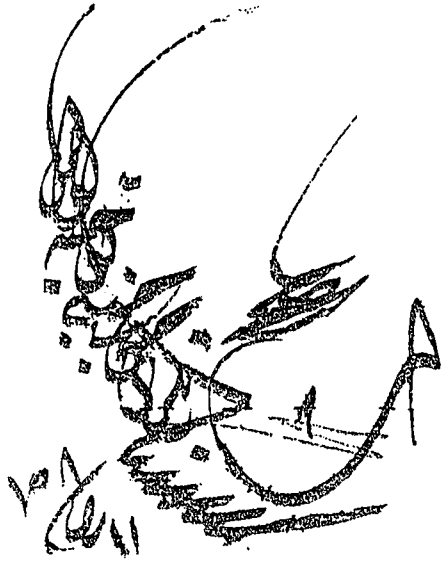
_____, “Murad I”, *İslam Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul 1977, s. 587-588.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, *Vakıflar Dergisi*, XIV, Ankara 1982, s. 1-27.

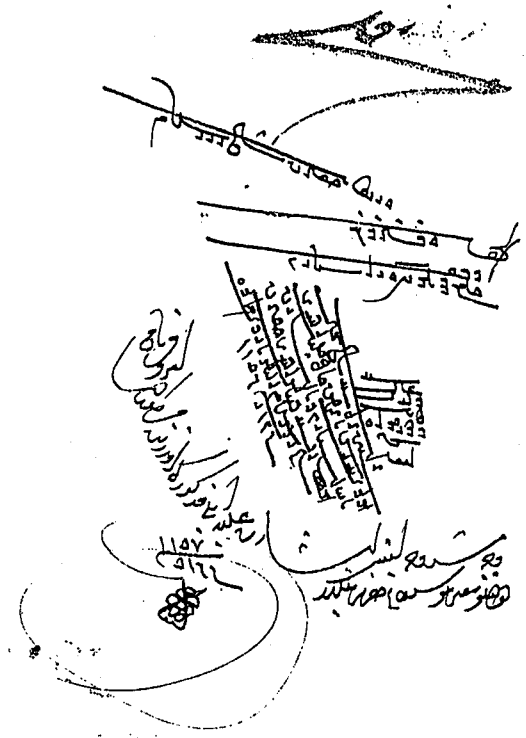
_____, “Vakıf”, *İslam Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul 1993, s. 153-172.

EKLER

ARŞİV VESİKALARI

نوحه سر ایل ۱۱۱
الداعی قومی
عقبا

ورد و تملک مخزن دایر کتب بود که مد کتب بار تهر واقع قبولو بیک
بنا ایلدیک جامع تبریف او فاقده الحقا او زله بومی دورت ایل و طوط ایل
کاتب و دور خذ اوله ایلدیک کدر صرا ضابطه ایشو باعت فومن
عبودیت حافظ احمد اقدیر داعی ایلدیک فاریخ و قمرید ایلدیک و قوم
داعی ایلدیک زنی صو و جملة لایق و محار و مستحق اولمقین کتابت فرموده
و دور خذونلنی فرقیه و خطه مذکوره سبیله فاریخ و قوم ایلدیک
فرمود حافظ احمد اقدیر داعی ایلدیک توجه و دیدینه بربت تبریف
صدقه و احسانا بورلوقا رسنده بالاله اس بایه بایه اعلیایه عرض
و اعلام اولدیز باقی زمانه لاله الا و کدر خذونلنی ایوم الباسع
و الوشیرین در شهر شوال المکریم سنه ۱۳۰۰ و محرم و ماه و کف

الراء الی الله
العقد الی الله
الصدقه الی الله

Isparta Kutlubey Camii evkafına katip tayini ile ilgili bir îlar

BOA. Cevdet, Evkaf, Nr. 10081

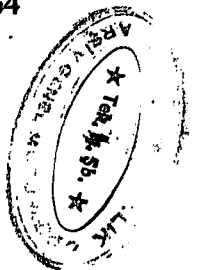
Handwritten mark or signature at the top right.

Handwritten notes and a circular stamp on the right side of the page.

Handwritten signature and text in the center of the page.

Main body of handwritten text, likely a petition or official document, written in Ottoman Turkish script.

Handwritten signature and a circular stamp below the main text.

Handwritten calligraphic text at the top of the page, possibly a title or header.

Handwritten text on the left side, partially overlapping the main text.

Main body of handwritten text, including several lines of prose and a signature at the bottom left.

بی مکمل

مقام رفیقہ بدست تقدیر اللہ العزیز
امیر تاج محمد بن حبیب اللہ
تاج و بہار
۱۸۲۰

دفعہ اولیٰ سے متعلقہ اسناد کے لئے
۱۸۸۸

دولت و ملک اور دیگر امور میں
کے لئے اور اس کے لئے
اور اس کے لئے
اور اس کے لئے

حاضر بنی صانع اولیٰ

سلطان

اندم

مرحتلو

عنا بلو

دولتلو

عنا بلو

بودا عیاری اسبازہ مرکز کھنڈہ طوغندہ زاده احمد افندہ داعیاری اولوب بیوندہ اقدم شیخ محمد افندہ داعیاری بودا عیاری ایچوہ عنا بلو
افندہ بر قطعہ عرضیہ ۱۲ افندہ منظر دولتری اولشیری دروہ عرضیہ لکن نیازی اسبازہ مجوہ داعیاری پش افندہ ان بنالیک
جامع لرنیک طرہ لعمراک اماشلی بوقولترینہ توجیہ و عنایت بیور سچوہ مرفوع شیخ محمد افندہ داعیاریک عرضیہ مرفوع معلوم
دولتری بیور لوققہ دولتری تفتیش اولوب مجوہ اربیت اولہ جفی معلوم دولتری بیور ققہ ۱۲ امر و فرمان

الکلیت
طوغندہ
زاده
سلطان

اندم سلطان حاضر بنیکور

مرحتلو

عنا بلو

دولتلو

Isparta Âbdi Paşa Camii'nde imamlık görevi ile ilgili bir istida.

BOA. Cevdet, Evkaf, Nr. 24907

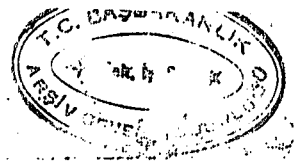
اذن هما بوم اولشد

یا و سآ هم

عرضیند ببقدر اولدورم توکلو کافلو مرابو قدرناو ولی نعمتم اقدم
ارباب استحقاقدر شیخ حافظ عرخلیفه عرضحال صونوب اسیارنه ده واقع حصار افندی
جامعناک خطابی محمول اولمغله کندوبه صدقه سورلوی بایند استدعای عنایب ائمه کتب
بالوی اذن هما بوم اولشد و بو خطها یون عنایم قوربله ترین سورلوی بایند.

اوز زمان توکلو کافلو مرابو قدرناو ولی نعمتم اقدم یا و سآ هم کدر

Padişah I. Abdülhamid'in el yazısı bulunan Isparta Hisar Efendi Camii'nde bir imamet izni

Handwritten text at the top of the page, including a signature and a date: "1312".

Handwritten text in the middle of the page, possibly a name or title: "Mevlevî Hanesi".

Main body of handwritten text, likely a legal or administrative document. The text is written in Ottoman Turkish script and includes various names and titles.

Handwritten text on the right side of the page, possibly a signature or a date: "1317".

Small handwritten text at the bottom left of the page.

Handwritten calligraphic text, likely a title or header, written in a highly stylized script.

بسم الله الرحمن الرحيم
بیتنا بیتی است که در آنجا هر که بیاید
بوی گلشن بر او آید و بوی گندم بر او آید
و در آنجا هر که بیاید بوی گلشن بر او آید
و بوی گندم بر او آید

خبر جمعیست از طرف کوشش و تلاش
و در آنجا هر که بیاید بوی گلشن بر او آید
و بوی گندم بر او آید

از طرف جمعیست از طرف کوشش و تلاش
و در آنجا هر که بیاید بوی گلشن بر او آید
و بوی گندم بر او آید

از طرف جمعیست از طرف کوشش و تلاش
و در آنجا هر که بیاید بوی گلشن بر او آید
و بوی گندم بر او آید

İsparta Hacı Abdi Camii'nde görev yapanlarla ilgili bir berât

BOA. Cevdet, Evkaf, Nr. 7800

Handwritten signature and stamp at the top of the page.

Handwritten signature and date '1412' in the middle section.

Handwritten signature and official stamp on the right side.

Main body of handwritten text, likely the content of the petition or request.

Isparta'da Firdevs Bey (Mimar Sinan) Camii'ne ferrâş atanması ile ilgili bir arz.

BOA. İbnü'l Emin, Evkaf, Nr. 597

کتابخانه
مکتب
مکتب

مکتب
مکتب
مکتب

مکتب
مکتب
مکتب

مکتب
مکتب
مکتب

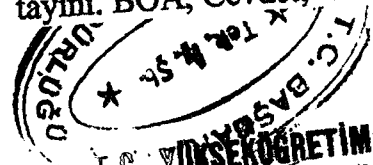
۱۱/۲۶

مکتب
مکتب
مکتب

در دولت میسنة عرض دای کینه الدیر که مدینه سیباده قضاسنه تابع صاونام قریه ساکنوندن السید اسمعیل خلیفه اربع حج نام
بابت وظیفه معینه ایله امام اولوب و جامع مذکور بر اثر مشرف اولوب و تفکک اجمالی ارباب بخله بنه قریه زبور ساکنوندن
جام جدید اجاره بندن متولسی اولوندن ایشق اوزر جامع مذکور اما سنه بوی ایشی ایشی وظیفه تعیین و شرط و وقف اولوب
حالان جامع مذکوره امام اولدنی اجدان امامت ایچون تعیین اولنان بوی ایشی ایشی وظیفه بر حوض شرط و وقف بکا توجیه
تا اوزر نزه دکلدی بر اذری توخلاق آنها وقف مزبور متولسی صالح نام کنه دن عرض اولوب بنم بر ایشی قاضی کمرانی اولوب
عوض و اعلام ایدی بوردی نوالی و القاسم ایتمکدن اولکد و ایشی حالدر درد و لنداره عرض و اعلام اولندی باقی
فرمان من له الامرکد فی البوم الحاشی من ذی الحج الشرفه کسه خمس و اربعین و مائه

الداعی للدولة
عبدالعالمی

Isparta'nın Sav Köyü'nde bulunan Dalboyunoğlu
Hacı Ahmed Camii vakfına müteveli
tayini. BOA, Cevdet, Evkaf, Nr. 27750

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

مکتب
مکتب
مکتب

